

[Erdélyi Magyar Adatbank]

ASZTALOS MIKLÓS

ERDÉLY TÖRTÉNETE

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Vákát oldal]

ERDÉLY TÖRTENETE

Irta ASZTALOS MIKLÓS

BEVEZETÉS

A magyar történetírás a legutóbbi évtizedekben mérföldes csizmákkal haladt előre. Ehhez a fejlődéshez viszonyítva az erdélyi történetírás bizony elmaradt. A múlt század 60–70-es éveig önálló erdélyi történetírásról kell beszélnünk. Az unió után ez a külön történetírás lassan egészen elsekélyesedett s ezzel párhuzamosan az egyetemes magyar történetíráson belül is hátramaradt az Erdéllyel foglalkozó történetkutatás. Egyes részletek, különösen az adatközlés terén, ugyan igen bő feldolgozásban részesültek, de a nagy egész figyelmen kívül maradt. Azok az Erdély történetét önállóan előadó művek, amelyek ma a könyvtárakban felkutathatók vagy amelyek közkezen forognak, a történettudomány mai állása és a történetírás mai előadókészsége mellett merőben elavultak s így az olvasó számára idegenek. A múlt század harmadik negyedében készült *Kővári*, majd *Szilágyi* erdélyi története. Mindkettő tiszteletreméltó kísérlet volt, de az első már megjelenésekor, utóbbi pedig pár évtized alatt elavult. Azóta mindössze két mű jelent meg, mindkettő a közelmúlt években. Az egyiket *Jancsó* Benedek írta. Műve azonban halála után jelent meg s az eredeti kéziratot a kiadó, mivel a könyv Erdélyben jelent meg, átírta, megcsonkította, nehogy az oláhok kifogást emeljenek ellene. Az eredetileg sem nagyigényű kéziratból így nagyon is kétesértékű könyv lett, mely nem jelentett sem sok adatbeli, sem valamelyes felfogásbeli haladást Szilágyi könyvével szemben, csupán sokkal olvashatóbb az előbbieknél. Pár hónappal e sorok írása előtt jelent meg egy könyvnapi kiadvány: *Marczali* könyve Erdély történetéről. A nagynevű és nagymultú történésszel szemben tartozunk azzal, hogy ezt a szépen megírt, de mitsem mondó alkalmi művét értékelés helyett meg nem jelentnek tekintsük. Ez a rövid seregszemle igazolja állításunkat, hogy nemcsak az önálló erdélyi magyar történetírás sorvadt el, de Erdély korszerű, önálló előadású története is hiányzik.

Erdély multjának felkutatására sok részletmunka történt, de még

nagyon sok hiányzik. A XVIII–XIX. század nagyterjedelmű forrásanyaga úgyszólván teljesen érintetlen s a régebbi időkből is nem egy alapvető kérdésben hiányoznak az előmunkálatok. Ilyen körülmények közt meddő vállalkozás volna, különben bármennyire kívánatos lenne is, Erdély történetének rövid előadásakor egy oly mértékű átértékelésbe fogni, aminőt a magyar történelemmel kapcsolatban Hóman Bálint, Szekfű Gyula és a mai történész nemzedék sikerrel és eredménnyel kezdeményezett. A rendelkezésünkre álló hely is sokkal kevesebb annál, hogysen az egyes részletek előadásánál megengedhetnénk a nagyobb kitéréseket. Célunk nemis az új és meglepő nyújtása, nemis a részletek túlráajzolása, hanem az Erdélyről szóló történeti ismereteink korszerű rendezése. Erdély multjából ma más események esnek közelebb hozzánk, mint az előző generációkhoz. És más szemszögből is nézzük az erdélyi multat, mint ők nézték. A mai érdeklődéshez mérten kívánom előadni tehát a következő lapokon – nem is Erdély történetét, hanem azt, ami abból ma hozzánk közel áll. Vezetőt kívánok adni a következő oldalakon az erdélyi mult értékeléséhez és a mai Erdély megértéséhez. *Inkább publicisztikai szempontok vezetnek*, mintsem a historikuséi. Mert előmunkálatok híján ma még időelőtti lenne a történettudomány és történetírás mai szintjén tenni kísérletet Erdély multjának előadásához, viszont elvégezhető és szükséges feladat, hogy ismereteinket korszerűen rendezzük és a ma szemszögéből tekintsük át s hogy ezzel az erdélyi mai és a mai élet közt a folytonosság eleven érzetét megteremtsük az olvasó számára...

ERDÉLY AZ ÁRPÁDOK ALATT

(1301-ig)

A mai erdélyi élet folytonosságát nem lehet a magyar honfoglalás előtti időkhöz visszavezetni. A dákoknak semmi nyoma nem maradt Erdélyben. A római gyarmatosokat tudatosan vonta vissza az Erdélyt kiűritő császár Erdély területéről. A népvándorlás néphullámai: a gótok, a hunok, a gepidák, longobárdok és az avarok nyom nélkül pusztultak ki Erdélyből. Emléküket csak a föld mélyéből elő-előkerülő, egykori otlétükről beszélő leletek idézik olykor fel. Az egyetlen ma Erdélyben élő népelemet, amelyről a tudomány a bizonyosságot megközelítő valószínűséggel állíthatja a rendelkezésére álló forrásanyag kritikai vizsgálata alapján, hogy már közvetlenül a honfoglalás előtt is Erdélyben élt, tehát a honfoglalás utáni állapottal szemben Erdélyben őslakónak tekinthető: a székely.

Ezt a népet kétségen kívül az avarok sodorták kelet felől Erdélybe

s vagy eredetileg is ott állapotott meg, vagy pedig a hagyománynak megfelelően az avar uralom bukása után húzódtott Erdélybe vissza. A „székely” népnév, a kérdéssel legutóbb foglalkozott *Németh Gyula* szerint, épúgy mint a török népnevek egy jó része, eredetileg méltóságnév. A „székely” szerinte török eredetű szó és „herceg”-et jelent, illetőleg a népnév eredetileg annyit jelent, mint „a herceg törzse, a herceg népe”. Hasonló tehát az ilyen török népnevekhez: „az alkirály törzse”, „a vezér törzse”, „a miniszter törzse” stb.

Németh a székely eredetkérdést a következőkben foglalja össze: A székelyek török eredetére mutat a nevük és a hagyományukban fennmaradt „Csigla”-mező szón kívül több egyéb mozzanat. „Így elsősorban az, hogy a székelyeknek törökös törzsszervezete van s hogy, mint a többi török eredetű magyar törzsek, önálló néprésként csatlakoznak a magyarsághoz. Török eredetre mutat az is, hogy a székely a besenyőhöz hasonló nyilas, harcos nép. A székelyeknél, épúgy, mint a törököknél (pld. a türköknél, kunoknál), megvolt a méltóságok öröklésének intézménye. Ennyi az, amit a székelyek ősi származásáról mondani tudok. Az eredményt így fogalmaznám: a rendelkezésünkre álló adatok tudományos értelmezése csak azt a feltevést engedi meg, hogy a székelyek török eredetűek, tehát minden olyan elmélet, mely a rendelkezésünkre álló adatok alapján ezen a kereten kívül keresi a székelyek eredetét, lehetetlen.”

Németh Gyula mutatott rá a magyarok és a székelyek legősibb kapcsolatára is, amikor rámutatott arra, hogy a magyar is és a székely is, abból a török népcsoportból került ki, amelynek legkiválóbb uralkodója Attila, leghatalmasabb népe a hun volt s hogy ezek a népek Attilához és a hunokhoz való tartozásuk emlékét természetesen őrizték meg.

Ez a török eredetű nép az egyedüli ma Erdélyben, amely a honfoglalást megelőzően is már Erdélyben volt. Közép-Európába valószínűen az avarokkal együtt jutott el az Ural vidékéről s ha eredetileg túl jutott volt Erdélyen, akkor az avar birodalom bukása után húzódtott oda vissza.

Rajtuk kívül a magyar honfoglalás szláv fajú népelemeket talált Erdélyben. A „szláv” gyűjtőnév alá foglalt elemek ekkor még mindenütt csak etnikai tényezők voltak s nem emelkedtek túl a vegetatív életen. A népvándorlásnak Erdélyben egymást sűrűn váltó politikai tényezőinek váltakozása nem érintette őket közelebbről. A népvándorlás harcaiban széttöredezett kisebb, különböző népelemeket ez az igénytelen s egyre szaporodó szláv massa, amely minden politikai igény nélkül lepte el pár évszázad alatt Kelet- és Közép-Európa területét, magába szívta. A szlávtság valóságos temetője lett a népvándorlás lebukott politikai népeinek. Az avar birodalom bukása után Erdély földjén ez a primitív,

alacsony életigényű népelem, a szlávok élte a maga bélkés életét. Családonként szétszórva, vagy kisebb törzsekként összeverődve. Körülfolyva a székelyeket, akik a két Küküllő közé, a két folyó s az erdős hegyek védő háromszöge közé vették be magukat.

Erdélyben az avarok után komoly és az egész területre kiterjedő politikai hatalomról nem beszélhetünk. A kilencedik század elején a dunai bulgár birodalom hatalmas uralkodója, Krum khán, meghódította ugyan a Tiszától keletre eső területeket s fia még nyugatabbra is kiterjesztette a bulgár fennhatóságot, de ez az uralom nem volt tartós. A bulgár birodalmat súlyosan megrázta a kereszténység felvétele és a bizánci császársággal való összeütközés s ennek következtében a birodalom zavaros viszonyainak megfelelően a bulgár uralom a század végére a Tiszántúlon és Erdélyben egyre jobban csak névleges fennhatósággá zsugorodott össze. A fontos gazdasági központot jelentő Maros-Aranyos-Szamos vidéki sóbánya-vidéken még tartja magát a bulgár kolónia, de fennhatósága alig több az önfenntartásnál. Amint *Deér* József írja, a központi hatalom által magukra hagyott erdélyi bulgárok nem lehettek az élethalálharcot vívó honfoglaló magyarságnak komoly ellenfelei s így ők sem választhattak mást, mint az ország többi lakossága: a meghódolást, vagy a pusztulást.

Erdély honfoglaláskori szláv lakossága és a bulgár kolóniák nyomtalanul felszívódtak a Kárpátok koszorúzza Dunamedence új politikai tényezőjébe, a magyarba. A székelység pedig önként csatlakozott ahhoz s így ismét találkozott az a két nép, amelynek csírái közös népanyában fogantak meg századokkal azelőtt.

A magyarság erdélyi honfoglalásának mikéntjét *Hóman* Bálint, majd *e sorok írója* tisztázta s a két egymást kiegészítő eredményt azóta a történelmi kritika is magáévá tette (*Deér*: A középkori Erdély. Magyar Szemle XXII. köt. 194–205. 11.). *Hóman* Erdély kétirányú megrohanását tisztázta, míg *e sorok írója* a székelyek szerepét tette kritikai vizsgálat tárgyává. Ezek szerint Erdély megszállása a következőképpen folyt le:

895. őszén kettős támadás érte a magyarságot, amely akkor a Fekete-tenger partvidékén élt a Duna alsó folyása és a Dnyeper közt. Keletről átkelven a Dnyeperen, a besenyők rohanták meg a magyarokat; délről a bulgárok keltek át a Dunán s rohanták meg az ott lakozó magyarságot.

Árpád azokkal a magyarokkal, akik nem vettek épp ekkor részt abban a bulgáriai hadjáratban, amelyben a magyarok a görög császár szövetségesei voltak, kitért a besenyő támadás elől s népével felkerekedve nyugat felé költözött. A vonulás északnyugati irányú volt s a legkeletibb törzs a Dnyeper mentén Kievhez, a többiek párhuzamosan a

Bug és Dnyeszter forrásvidékére vonultak. A nép zöme ilyképpen Árpád vezérlete alatt a kiev–halicsi vonalon élő szlávokig haladt s itt délnyugatra fordult s az előző évek hadjárataiból, mikor Árpád mint Arnulf frank császár szövetségese hadat viselt Pannóniában a morvák ellen, jólismert Vereckei-hágón benyomult a felsőtiszai síkságra.

Nagyon jól tudta Árpád, hogy a Dunától keletre fekvő Alföldön komoly politikai fennhatóságot egy állam sem gyakorol s így megszállhat azon.

A Bulgáriában harcoló magyarságot, miután a görög császár a szövetségből kiugrott, súlyos vereség érte s így a Prut, Szeret és Alduna mentén tanyázó törzseket a besenyő és bulgár támadás már két tűz közé fogta. Más menekülés nem volt, mint a Beszterce, Tatros és más hegyi patakok völgyén át felhúzódni a Keleti Kárpátok hirtelen emelkedő magaslataira. Végtelenül nehéz terepen átvergődve jutottak be így Erdélybe a Maros és az Olt felső folyásához. Egyes nyugatra sodort csapatok a Vaskapun át jutottak be a Cserna és a Temes völgyébe.

Erdélybe a magyarság két irányból hatolt be. A Horkák törzse, a Botond-törzs és a Gyulák törzse a Kárpátok keleti gerincének hágóin át jutott, mint előbb vázoltuk, Erdélybe s az Olt, a Küküllők és a Maros mentén áthaladt Erdélyen és kinyomult az Alföldre. Erdélyben Gyulafehérvártól nyugatra a Maros mentén mindössze a Gyulák törzsének zárócsapatai maradtak, akik már nem jutottak ki, a törzsek időközben bekövetkezett megtorpanása miatt, az Alföldre. A magyarságnak ez a része tehát, amely az Alduna, Prut és Szeret mellől menekült, áthaladt ugyan Erdélyen (aminek például Háromszékben régészeti emléke is van), de Erdélyből az Alföld felől keletre tekintve Gyulafehérvárig bezárólag csak a Maros-kaput szállta meg.

A másik benyomulási irány, amely már nem kényszerátvonulás, hanem tudatos hódító és megszálló előnyomulás útja volt, az északnyugati Meszes-kapu felől a Szamos–Aranyos vidéki sóbányák felé haladt. A Kündü-törzs nyomult be a Szamos–Kraszna–Almás völgyein Dés, Kolozs, Torda vidékére s győzte le Gyalut, az ezen a bányavidéken fennhatóságot gyakorló bulgár hatalom magára maradt és a védekezésre fel sem készült bulgár vezérét.

Erdély kívül esett a honfoglalás magján. Délen a Gyula-törzsnek bennmaradt része a keleti határvédelmen kívül biztosította az összeköttetést a Gyulafehérvár mögötti hegység nemesfém-bányáival. Északon előretolt védelmi szolgálat mellett a Kündü-törzs is gazdasági jelentőségű feladatot végzett: biztosította a kapcsolatot a már említett sóbányavidékkel. A tulajdonképpeni országhatár a honfoglalás lezajlása után a Berettyó, Ér és Kraszna völgyeinek kapuinál volt s a nyiri és bihari őserdők

természetes védelmére támaszkodott. Tehát a Kündü-törzs erdélyi szállása kívül esett már a tulajdonképpeni országon.

Mi kötötte össze ezt a két Erdélybe az Alföldről benyúlt, hátvédet és gazdasági szerepet jelentő magyar kart, az északit és a délit? És mi biztosította ezt a két kart kelet felől a támadásokkal szemben? A székelység, amely csatlakozva az Erdélyen átnyomult magyar törzsekhez, sajátos szerepet vállalt a magyar törzsszövetségben: a magyar nemzetben.

A Kárpátokon átkelt és az Olt mentén Erdélyen áthaladó magyarság elérte a Küküllők mentére visszahúzódott székelységet, amelynek egyik részét, valószínűleg a nagyküküllőmentit, magával ragadta. Feltehető lenne, hogy a rokon székelység csak segédcapatokat adott, hogy azzal a maga békéjét biztosítsa, mint azt Anonymus Galicia vezéről mondja el, aki 2000 íjjászt és 3000 útcsináló parasztot parancsolt a hungi határszélig előljáróba. Ehhez azonban sokkal magasabbfokú szervezetet kellene feltételeznünk, mint amilyenben a magát a rengetegbe bevett, nomadizáló székelység lehetett. A csatlakozott székelyek elsodort része terepismereteit az előnyomulók rendelkezésére bocsátotta, az ottmaradtak pedig bizonytalansággal elfoglalták azok elhagyott szállásterületeit. Az Erdélyen átnyomult magyarság a Maros mentén kiért az Alföldre s ott a Korogy vize mellett találkozott az északról alászálló magyarokkal. A velükjött székelység résztvett a bihari harcokban. De igen valószínű, hogy a székelyeknek csak egy része harcolt Biharban, a másik része az Erdélyen átjött magyarsággal tovább hatolt a Dunántúlra. Erre mutat a székelyeknek elhelyezkedése a hadműveletek befejezése után. *Hóman* szerint ugyanis az Erdély felől jövő törzsek élén a Horkák törzse haladt s az találkozott a Maros, Körös közén Árpád törzsével. Mögötte jött a Botond törzsének nevezhető törzs s a sort a Gyulák törzse zárta le. Amikor Árpád szállását a Tiszavidékről a Dunántúl felső vidékére tolja át, vele párhuzamosan a Dunántúl déli és délnyugati területeire nyomul át a Horkák törzse is, míg Délbaranyát és Délbácskát a Botond-törzs szállja meg. A nomád törzsek szokása szerint a csatlakozott székelységnek az elől haladó Horka-törzs élén kellett előtörnie. Ha elfogadjuk a törzsek *Hóman* megállapította szálláshelyeit s azt, hogy a székelység egy részét elsősorban a Horkák, majd a Botond törzse magával sodorta, megoldottnak tekinthető a székelyek magyarországi telepeinek kérdése is. Mert hol találkoznak Magyarországon székelyletelepekkel? Biharban, ahol előzőleg résztvettek a harcokban s a szerzemény biztosítására a keleti gyepük, határok védelmére le is telepítették és a Dunántúl nyugati, valamint délkeleti végein, ahol a Horkák és a Botond törzsei legyezőszerűen széthúzódva telepedtek le, mindenhol a legszélre nyomva ki – az akkori szokásnak megfelelően – a csatlakozott s elővédnek használt székelységet. Ezek a székelyek az állami élet megszervezése után, mint

a határvédelemre letelepített egyéb elemek is, résztvettek a király hadjárataiban s a szükséghez képest máshova is áttelepítették. Hogy a székelység ily nagy területen évszázadokig fennmaradható tömegekben telepíthetett le, amellet bizonyít, hogy Erdélyből nem egyszerű segédcsatnak, hanem jelentős hányadnak kellett kijönnie, amely aztán Magyarországon részben felmorzsolódott a határvédelem feladatában, részben beolvadva a rokon magyarságba, növelte annak számát és erejét.

A Gyulák törzse az általános nyugatrahúzódság folyamán elérte a Tisza vonalát s Marosvártól Gyulafehérvárig a Maros mentén állt meg. Ez a törzs, amely lezárta az Erdélyen átvonuló magyar oszlopot, maga után vont a székelységnek azt a részét, amely nem nyomult ki útszínélőként a Horka-törzsszel az Alföldre. A Gyula-törzs megállásakor az Erdélyben maradt székelyek a Sztrigy és a Maros szögéig nyomultak a magyarok után s innen kezdve kelet felé a Maros mentén megszállva tartották ősi területüket, a Küküllőszöveget is. A magyarságot tehát Erdélyben a Maros mentén a Sztrigyől az Aranyos torkolatáig kelet felé a rokon és csatlakozott székelyek Erdélyben maradt töredéke védte. A székelység kapcsolta össze a két magyar gazdasági kart s jelentette kelet felé azt az előretolt határvédelmet, amelyet a Dunántúlon és a bihari végeken a kisodort székelység jelentett az új hazában letelepedett magyarság számára. Az Erdélyben maradt s a magyarral egy eredetű székelység azonban bár etnikailag s nyelvileg igen rövid időn belül teljesen magyarrá lett, Erdélyben többre volt hivatott, mint Magyarországon, mert – mint látni fogjuk – jelentős szerepet vitt Erdély későbbi, több évszázadon át folyt békés meghódításában is.

Erdélynek a vezérek alatti történetét teljes homály fedi. A tizedik század derekán a Gyula-törzs feje, Gyula felvette ugyan Bizáncban a keresztiséget, de ennek korántsem volt olyan jelentősége, mint ahogy azt azok a romantikus lelkek hiszik, akik az „erdélyi keleti kereszténységben” keresik azt az első „erdélyi sajátosságot”, mely az erdélyi fejlődést a magyarországitól elkülönítette. Kétségtelen, hogy Erdély és Magyarország külön-külön történetében találunk nem egy elütő sajátosságot s különösen az azonos fejlődési fokok jelentkezésében találunk sok időbeli eltérést s ily differencia már a vezérek korában is volt, de az erdélyi magyarok nagyon is kérdéses „keleti kereszténysége” ilyen szerepet sohasem játszott.

A vezérek korában is meglevő különbség abból áll, hogy míg Magyarországon a magyar nép tényleges települési területe volt, amelyet a gyepük zárt egységgé tettek, addig Erdélyből csak a nyugati rész volt megszállva s az is kívül esett a települési területet körülövező gyepűvonalon. Erdély csak további évszázadok folyamán kapcsolódott egész a természetes határokig terjedőleg Magyarországhoz s így közigazgatási,

szociális, kulturális és gazdasági vonatkozásban az egyazon fejlődési fokok jóval később jelentek meg Erdélyben, mint Magyarországon, sőt Erdélyben egyes vonatkozásban sajátos helyi fejlődés is tapasztalható.

A magyarságot a kereszténységbe bevezető és az országot állammá, keresztény királysággá megszervező Szent István azon a területen, amely Erdélyből már meg volt szállva, az egész ország területén foganatosított egységes szervező intézkedései közepette nem tett különbséget Erdély és az ország más vidékei közt. Épúgy beszervezte a királyi vármegyék rendszerébe Erdély megszállt részeit is, mint akárcsak a Dunántúlt. Az erdélyi terület királyi tulajdonbavétele és megyékké Szervezése annál könnyebben mehetett, mert Erdély legnagyobb részében gyepükön túli, tehát gazdátlan terület volt. A gazdátlan területek pedig a királyt illeték azon felségjog-felfogás értelmében, amely a keresztény királyság elgondolásából folyt. Ezen kívül a Gyula-törzs fellázadt részei hűtlenségbe esvén, nemzeti birtokaikat elvesztették s az is a királyra szállt. Így Erdély megszállt részei királyi birtokok lévén, nehézség nélkül szerveztettek be a királyi vármegyék gazdasági és katonai rendszerébe.

Kezdetben csak két megye volt. Az ősi Fehér megye, amely a Maros-vidéket foglalta magába, valamint Szolnok megye. Mindkettőnek gazdasági jelentősége volt. A királynak egyik fontos jövedelme a sóbányák regálé jövedelméből került ki. Fehér megye biztosította a tordai és marosujvári sóbányák termésének a Maroson való zavartalan szállítását az Alföld felé, míg a Szamos és a Tisza mentén egész az alföldi Szolnokig elhúzódó Szolnok megye a dési sóbánya vízi szállításának zavartalanságát volt hivatott biztosítani. Fehér megyéből utóbb kiszakadt Hunyad és Torda megye s Szolnok megye is több megyére bomlott. Szent István korából csak 45 királyi vármegyéről tudunk s ahogy az ország területi beszerzése haladt a természetes határok felé, úgy szaporodnak a megyék is s egy félévszázad alatt számuk már 72-re ugrik fel. Az erdélyi megyék számának növekedése arányos volt az erdélyi élet felduzzadásával s az erdélyi megszállatlanul hagyott területek lassú megszállásával és megszervezésével.

A szentistváni két erdélyi megye, mint említettük, túl volt a gyepükön. Ennek volt a következménye az, hogy már Szent István korában is találkozunk Erdélyben egy oly királyi tisztviselővel, akinek párját a gyepükön belül nem találjuk meg s aki Erdélyben a megyerendszer kialakulása után is megtartotta hatáskörét. A későbbi erdélyi vajda méltóságának ezen őséhez a példát Szent István a frank-bajor közigazgatási gyakorlatból vette át. A frank-bajor marchioknak megfelelő királyi tisztviselők, a comes confiniorium-ok, akiket később princeps-nek, dux-nak neveztek, fellelhetők nemcsak Erdélyben, hanem a nyugati és északnyugati határvidéken is. A gyepüköntúli területek királyi felügyelője-

ből fejlődött utóbb ki az erdélyi vajda méltósága. Illetve ez a tisztség megmaradt akkor is, amikor már Erdély a gyepükön belülré került. Tehát nem a Gyula-törzs vezérének méltósága élt tovább, mint azt egyesek állítják. Az első ilyen ismert tisztviselő Erdélyi Zoltán volt, akit Szent István épp Gyula leverése után állított Erdély élére. Az első oklevélileg ismert erdélyi „vajda” pedig az 1111-ben említett Mercurius.

Az erdélyi és magyarországi külön fejlődés két első fázisa tehát abból áll, hogy Erdély kezdetben, bár szintén beszerveztetett a királyi vármegye-rendszerbe, kívül volt a gyepün, az országhatár vonalán s hogy Erdélyben az országhatáron belülré való kerülés után is megmaradt a határon túli terület felett felügyeletet gyakorló külön királyi tisztviselő, akit utóbb állandóan vajdának hívtak s akinek párját a XI. század után csak a szigorúan vett magyarországi területen kívül, Horvátországban, Dalmáciában találjuk meg.

Ez a határon túli területre rendelt királyi főtisztviselő, akit később közönségesen vajdának kezdtek hívni, a legkevésbé sem volt helyi autonóm hatóság, tehát legkevésbé sem jelentette Erdélynek bármily csekély különállását. Szigorúan vett királyi tisztviselő volt, a központi hatalom képviselője és kiszolgálója, aki kezdetben a patrimoniális királyság szellemének megfelelően nem is volt közjogi méltóság, hanem a királytól magánjogilag függött s a király bármikor elbocsáthatta, ha bizalmára méltatlanná vált. Közjogi méltósággá akkor vált, amikor a rendi fejlődés folyamán a király többi tisztviselői is lassanként országos tisztviselőkké lettek.

Miként a többi erdélyi megyék is csak később szakadnak ki az első két megyéből, épúgy a magyarországgal szemben az erdélyi egyházszervezet is csak megkésve bontakozik ki. A Tisza–Maros-szögben már Szent István megszervezte a csanádi püspökséget s a szervezésnél kimutathatóan felhasználta az ott talált keresztény előzményeket, de az erdélyi püspökség megszervezésének időpontját homály fedi. *Karácsonyi* János úgy vélte, hogy az erdélyi püspökséget Szent István eredetileg Szilágy és Szatmár megyékre terjedőleg alapította. Innen Kolozsvárra tevődött volna át a püspökség székhelye s ekkor joghatósága a Szamos, a Nyírség, valamint a bihari egyházmegye határa közötti területre terjedt volna ki. Kolozsvárról került a püspökség a kereszténység délre terjedésével együtt Gyulafehérvárra, ahol aztán meg is állapodott. Bárhoggy történt is, kétségtelen, hogy az erdélyi egyházmegye megszervezése s az erdélyi kereszténység megerősítése terén Szent Lászlónak vannak a legnagyobb érdemei. Ugyanő volt az is, aki komolyabban megindította az erdélyi előnyomulást a természetes határok felé. Az első néven ismert erdélyi püspöknek, Simonnak neve csak 1113-ban jelenik meg egyik királyi oklevél záradékában.

Erdélyben a magyar fennhatóság a királyság első évtizedében még változatlanul a Szamos, Aranyos és Középmaros vonalig terjedt. A két Küküllő közt és a Maros balpartján a székelyek töltötték be kelet és dél felé az előretolt védelmi előőrs szerepét. Ettől keletre és délre a Kárpátok gerincéig többnapos járőrföldnyi tudatosan lakatlanul hagyott irtatlan erdővidék szolgálta a keleti végek biztonságát. Az ilyen széles határvonalra annál nagyobb szükség volt, mert az Erdélyben élő magyarság ekkor nemcsak Magyarországnak, hanem Európának keleti védőőrségét is jelentette.

Magyarország és a már megszállt erdélyi rész a magyar keresztény királyság kialakulása után mind gazdaságilag, mind társadalmi berendezettség terén, mind kulturális vonatkozásban az Európát jelentő germán-latin keresztény közösséghez csatlakozott. Délen és keleten azonban már oly területtel érintkezett, amely nem tartozott ezekből a szempontokból nézve Európához. Délen a Balkánon a bizánci-szláv kultúrkör ortodoxiája lassan egy elütő arculatú világot alakított ki. Keleten a Kárpátok keleti lejtőin túl pedig még nomád steppenépek bukkantak fel egymásután a népvándorlás utóhullámai s a nomád eurázsiai kultúra hordozóiként. Magyarország és Erdély területe ily szempontból Európa végvára s a három egymásra törő világ ütközőpontja volt. Az erdélyi magyarságot és székelységet a széles lakatlan terület ellenére is egymás után érte a nyugatra törő nomádnépek kegyetlen támadása. Már Szent István alatt is betörték az uzok, kiket a besenyők, majd a kunok váltogattak. Ezek a betörések a keleti részek birtoklását kétségtelenül bizonytalanná tették.

Az árpádházi királyok szláv családi összeköttetésein alapult az az 1049 után egyre gyakrabban jelentkező gyakorlat, hogy a király az ország egyik részét, rendszerint a Tiszától keletre fekvő országrészt, beleértve Erdélyt is, átengedte a trónörökösnek. A keleti részeket így megismerő hercegek a királyi trónon sem feledkeztek meg Erdélyről, ami különösen Szent Lászlónál szembeűnő. László testvérevel, Gézával kapta meg a keleti vidéket s még mint a trón távoli várományosa vívta meg első emlékezetes csatáit a besenyők és a kunok ellen. Az ekkor szerzett tapasztalatai indíthatták arra, hogy Erdélyben is hevesebb iramot diktáljon annak a folyamatnak, amelyet az ország minden határszélén szorgalmazott, hogy a lélekszámban egyre növekvő ország belső feszítőerejének megfelelően a természetes határok és a tényleges települési területek közti űr kitöltessék.

A székelyek belső vándorlása, melynek folyamán több évszázad alatt eljutottak a Maros és az Olt között a Kárpátok keleti gerincéig, sőt igen valószínűen, mint a moldvai csángótelepek mutatják, még azon túl is, Szent László alatt vehetett nagyobb lendületet. A székelyek által

elhagyott nyugati területeket ekkor még a keletre nyomuló magyar emberfelesleg töltötte be. Később ez elhagyott székely szállástelepeket már a betelepített szászság szállta meg.

A természetes határok felé való lassú előnyomulás eredménye lett az országban a megyék számának említett 72-re való emelkedése. Erdélyben is új királyi várak épültek. Míg Szent István korában csak Doboka, Kolozsvár, Torda és Gyulafehérvár vára állt, addig a század vége felé már megvolt Dés és Küküllővár is.

A magyar királyok a lassú településsel, gazdasági kolonizálással véghezvitt állandó területszerzésnél szívesen felhasználták az idegen telepeseket is, ha erre a feladatra a magyarság nem volt elegendő s ha a természetes határok felé még lakatlan területek álltak rendelkezésre, oly területek, amelyeken az esetleg ott élő szórványlakosság részéről, vagy pedig egy szomszédos politikai tényező részéről ellentállás nem mutatkozott. Az erdélyi magyarság ugyan lassan állandóan nyomta keleti irányban a természetes határok felé a székelységet, de szaporodása nem jelentett akkora feszítő erőt, hogy az elegendő lett volna Erdélynek oly gyors iramú betelepítéséhez és megszervezéséhez, mint az már csak honvédelmi okokból is kívánatos lett volna.

Ez vezette II. Gézátkor, amikor 1140 és 1150 közt a Flandriából és a Rajna alsó folyásának vidékéről kivándorolt néptömeget, a mai szászok őseit, betelepítette Erdélybe, kijelölve számukra birtokul azokat a területeket, amelyeket nekik kellett az emberi kultúra számára a lakatlan vadontól elhódítani. Mivel a magyarság és a székelység keletre való előnyomulásának iránya már adva volt, a szászoknak Erdély déli és északkeleti határsávjait kellett településre alkalmassá tenniük és benépesíteniük. Így a szászok területe délen az Olt, Küküllő, Maros vonaltól délre fekvő vidék lett a tömösi szorostól egész Szászvárosig, északon pedig a mai Beszterce-Naszód megye vidéke. Ezeket a németnyelvű telepeseket mintegy hetven évvel később II. Endre fogta össze egyetlen néppé és szervezetté a szászoknak adott s Andreamum név alatt emlegetett kiváltságlevelében (1224).

A szászok letelepülése után a mai Brassó megye, a Barcaság még mindig lakatlan maradt s mivel Havasalföld felől a kunok legtöbbször ezen a vidéken törtek be, II. Endre ide telepítette be a német lovagrendet. Az 1211-ben Salza Herman vezetésével bejött német lovagokat azonban túlkapásaik, szeparatív törekvéseik miatt a király a szászok és székelyek segítségével csakhamar kiverte az országból, de az általuk betelepített békés német földműves nép visszamaradva, mint a barcasági szászság őse, tovább is birtokolta ezt a vidéket.

Erdély területét tehát három népcsoport népesítette be a XIII. század első évtizedéig, amikor a természetes határok adta lehetőségek

kitöltettek: a honfoglaló magyarság ivadékai, a csatlakozott rokon székelyek, akiket akkor a magyaroktól nyelvileg elkülöníteni már rég nem lehetett és a tudatosan betelepített szászok.

Alig telt meg Erdély, illetve alig érte el a magyar impérium a Kárpátok gerincét, megindult az átözönlés a déli és keleti alföldek felé. Ez az átözönlés, melynek igazi alapvetője még trónörökös korában IV. Béla volt, politikai befolyás, kereskedelmi és egyházi kapcsolatok formájában jelentkezett s míg ellenállással nem találkozott, tényleges átköltözés formájában is fennállt.

Erdély ettől kezdve nemcsak Magyarország és Európa keleti végvára volt, hanem egyik természetes bázisa a magyar állam nagyhatalmi terjeszkedésének, amelynek ebben az irányban Havasalföld és Moldva volt a tárgya.

A magyarság, elsősorban a székelység kiáramlásának egy Erdély felé irányuló néphullám vetett gátat. A Balkánon a VI–VIII. század körül jelentkezik a vlachnak, oláhnak nevezett népelem, amely kezdetben még bizonytalan fajú pásztornépet jelentett. Az oláhság különböző irányú, a mai Albánia vidékéről kiindult szétrajzásának egyik hulláma a Dunán délről átkelve Havasalföldön át Erdély felé irányult. A havasalföldi térségen a tatárjárás előtt a kun volt az uralkodó elem s az oláhok ekkor még csak szórványosan bukkannak elő. Erdély földjén, a Kárpátok gerincén belül a XII. század utolsó és a XIII. század első éveiben jelennek meg. Ez a hegyi pásztornép a hegyek emberi kultúráján felüli rétegeit szállta meg s legeltetés közben egész Bukovináig felkalandozott. Az Olttól délre eső fogarasi hegyekről emlékezik meg először magyar hivatalos írás a két említett század fordulóján úgy, mint ahol oláhok és besenyők laknak. A besenyők különben rendszerint ott lelhetők fel Erdélyben, ahol valamikor bizonyos ideig gyeplévonat húzódtott. A fogarasi hegyekben az oláhokkal együtt való feltűnésük is arra mutat, hogy ezt a vidéket ekkor még nem érte el a magyar állam tudatos előnyomulása.

Erdélyben csak azokon a területeken alakultak ki királyi vármegyék, amelyeket a magyarság szállt meg, illetve, ahová a magyarság eljutott. A székelyek és a szászok végső szállástelepei más rendszerű szervezetet nyertek, megfelelően annak a bizonyosfokú autonómiának, amelynek mintáját például a kunok szállásföldjein az ország közepén is megtaláljuk. A szász és székely berendezkedést tehát nem szabad sajátos erdélyi fejlődés tüneteként felfogni, mert az a nagyobb vendégnéptömeggel szemben a XIII. században kormányzati elv volt a magyar állam egész területén.

Magyarországon a XIII. században általános gyakorlat volt, hogy a nagyobb tömegekben betelepített nemzetiségek megtartották a maguk

régi szervezetüket s így különálló társadalmi egységeket alkottak. A közhatalommal szemben fennálló kötelezettségeiket a közhatalom egyetemlegesen állapította meg s az autonóm közösség tagjai a maguk jogszokása szerint osztottak az abból fakadó haszonban és teherben. Ezeket a nemzetiségi társadalmi egységeket az országos szervezetben a király által az élükre kinevezett tisztviselők kapcsolták be, akik a lassan nemessivé lett vármegye főispánjának szerepét töltötték be. Etekintetben Erdély és a Királyhágón inneni területek közt nem volt különbség. Ilyen tisztek voltak a székelyek ispánja, a kunok és jászok bírása, a szebeni ispán és királybíró. Amikor a nomád székelyek, jászok, oláhok letelepedtek és a szászok székeinek városai felépültek, megindult ezekben a nemzetiségi társadalmi egységekben is a társadalmi tagozódás folyamata.

Az oláhok, amikor hivatalos telepítés eredményeként s egyes vidékekre nagyobb csoportokban, határozott katonai hivatással telepítették be, tehát a XIV. század első évtizedei után, szintén élveztek ilyen autonómiászerű, társadalmi zárt egységet jelentő szervezetet, mint a szászok és a székelyek, vagy az Alföldön a kunok és a jászok. De a XIII. században, amikor csak önkéntes bevándorlókként, szóróványosan bukkannak fel Erdélyben, ilyen helyzetük nem volt és nem is lehetett. Ilyen állapot csak akkor következett be, ha a közhatalom bizonyos szerep betöltésére alkalmazta a nagyobb csoportban betelepített nemzetiséget. A kunok és jászok XIII. századi ilyen sajátos szerepe a honvédelem volt. A felbomlott szentistváni hadrendszer és a később kialakulandó Anjoukori új hadrendszer közt nagyrésztben a kunok és jászok hidalták át az úrt. A szászok és székelyek határőri feladatot láttak el. Viszont az oláhok ilyen célzatú tudatos felhasználása csak egy évszázaddal később következett be.

A régebbi történetírás s még *Szádeczky* is úgy vélte, hogy azért maradt fenn a történelem folyamán századok múltán is az „Erdélyt alkotó nemzetek között a székely nemzetnek a magyartól és száztól való törvényes megkülönböztetése”, mert nem tiszta magyar, hanem rokon faj volt. *Hóman* azonban az általam is előadott felfogást vallja, hogy a székelyek, miként a szászok is, azért kaptak összességükre nézve bizonyos autonómiát, mert az országban való jogállásuk rendezése arra az időre esett, amikor az ilyen autonómiák kiépítése volt az államrezon. Egy-egy ilyen autonómia pedig egy-egy vármegye kereteinek felelt meg s mintájául bizonytalán az is szolgált.

A székely nemzet különállása Erdély más két nemzetével szemben nem egy ősi önállóság közjogi elismerése volt. Az ősi elemek a székelek egymás közötti jogéletében maradtak meg nagyon sokáig s ez a jogélet, mely az ősi nemzeti szervezeten nyugodott, nem tartván

lépést az általános magyarországi fejlődéssel, valóban mélyreható különbséget mutatott fel a későbbi évszázadokban az országban általános gyakorlattal szemben.

A székely társadalom idővel kialakult tagozódása már nagy hasonlóságot mutat a magyar fejlődéssel. Hisz mindkét társadalmi fejlődés egyazon nemzeti, tehát vérségi állapotból indult ki. A nemzeti hadnagyokat felváltó székcapitányok és a hét székely szék önkormányzatában résztvevő tanácsurak alkották a kiemelkedő tisztviselő-arisztokráciát, amely lassan születési arisztokráciává alakult át. Ez az osztály a tagjait főembereknek (primores) nevezte. Egy középső társadalmi réteget jelentettek az úgynevezett lófőszékelyek. Az előbbi a magyar főnemesi, utóbbi a köznemesi osztály pontos megfelelője. A székelyek bizonyos földközösségben éltek s a főemberek legalább három telek után részesedtek a közösség földjéből. A lófők saját lovukon mentek harcba. A gazdasági különbségek tehát nem voltak nagyok. A legelső rend a közsékelyek rendje volt, amely gyalog harcolt. A közsékelyeknél szintén divott, mint a magyaroknál is, hogy a módosabb székelyekkel familiáris viszonyba léptek. Minden székely személyére nézve szabad volt, mind a három osztály tagjai nemesek voltak.

A magyar társadalmi fejlődés fokait tehát a székelyeknél is megtaláljuk, viszont sok évszázaddal tovább megmaradt a székelyeknél a vérségi közösségnek, a nemzeti birtokolásnak szokása, amely a birtok közösségében jelentkezett s ez sokáig elejét vette annak, hogy a különböző rendű székelyek közt lényegesebben elütő gazdasági viszonyok alakuljanak ki.

A székelyek hadkötelezettségükkel megváltották adókötelezettségüket s így a magyar nemeshez hasonló adómentességet élveztek. A katonai kötelezettségen kívül egyedül az ökörsütés terhét viselték. Ez a király koronázásakor, első házasságakor és az elsőszülött fiú születésekor minden székely telekről beszolgáltatót ökörajándék volt. Ekkor a király adószedői a király bélyegét sütötték rá a királynak juttatott ökrökre.

A jászoknak és a kunoknak, bár köztük a társadalmi fejlődés némiképp eltért a magyar s így a székely fejlődéstől is, önkormányzatukon belül szintén nem volt még akkor sem politikai jogokkal nem rendelkező rétegük, amikor már egyrészt a székelyektől eltérően adófizetővé lett. Az önkormányzaton belüli jogegyenlőség s a területi önkormányzatban való részvétel tehát az alföldi kunoknál és jászoknál épúgy megvolt, mint a szepesi és erdélyi szászoknál és erdélyi székelyeknél.

A székelyek előbb inkább csak állattenyésztők voltak, erre vall az ökörsütés adója, majd az erdők irtása után egyre jobban földműve-

lökké lettek. Összes tisztviselőjüket, a legfőbb székely tisztnek, a király által kinevezett székely ispánnak kivételével, kinek jogköre a főispánéval esett össze, maguk választották, mégpedig vérségi szervezetüknek megfelelően felváltva az egyes nemzetségek és ágak szerint. Közigazgatásilag nem vármegyékbe, hanem székekbe voltak szervezve. Úgy fogható fel, hogy összesen jelentettek egy megyét. Mint *Jancsó* írja: tulajdonképpen a király fennhatósága és főparancsnoksága alatt katonai köztársaságfélét alkottak.

Ügyeiket székek szerint tartott gyűléseken intézték s a székek időnként közös gyűléseket tartottak. Már egész korán találkozunk azzal a jelenséggel, hogy a három erdélyi nemzet, a magyar, a székely és a szász a vajda, vagy a király elnöklése alatt közös gyűlést tart. Az első ilyen ismert gyűlést III. Endre tartotta 1291-ben Gyulafehérváron. Ezekben mintha az ősi királyi, illetve nádori törvénylátó napok emléke elevenedett volna fel, illetve élt volna tovább.

A székely székek a következők voltak: Udvarhelyszék, Marosszék, Háromszék (Sepsi, Kezdi és Orbai szék), Csik szék (Felesik, Alcsik, Kászonszék), Gyergyai szék, Aranyosszék. Az utóbbi területileg nem tartozott az egységes székely földhöz. Később még úgynevezett fiúszékek alakultak ki: Keresztúrszék, Miklósvárszék, Bardóczszék és Szeredaszék. Ezek a székek, az ősi úgynevezett anyaszékek sem egyszerre jöttek létre. A keletibb fekvésű székekről egyre később van tudomásunk.

A szászok nem voltak egyetlen nép részei. Nem is egyszerre jöttek be. II. Géza telepítései a mai Szeben, Újegyház, Nagysink vidékén szálltak meg. A halála után jött csapatok a mai Szászváros, Szászsebes, Szerdahely, Kőhalom, Medgyes és Segesvár vidékén állapodtak meg. Ezen helyeknek egyike-másika eredetileg székely települési hely volt s a szászok csak a székelyek keletebbre vándorlása után szállhattak meg. Beszterce vidékét is ez a második telepítési hullám szállta meg. A Barcaság földje pedig a német lovagrend által betelepített német földművesekkel népesült be.

A szászok jogállását a már említett II. Endre-féle diploma rendezte. Kezdetben katonailag a székelyek ispánja alatt álltak. De csakhamar ezen a téren is zárt egységnek tekintődtek. A szászok együttesen tartoztak bizonyos adót fizetni a királynak, amelynek egymás közötti mikénti elosztása a maguk belső ügye volt. A nagyszebeni tartománynak autonóm volt az állása s élén a király által kinevezett kerületi gróf, szebeni ispán állt. Különben maguk intézték belügyeiket, maguk választották hivatalnokaikat és papjaikat. A brassói és nagyszebeni káptalan közvetlenül az esztergomi érsek fennhatósága alatt állott. A püspöki hatáskör egy részét a káptalanokban az esperesek gyakorolták. Így egyházi tekintetben a szászok autonóm állása nagyobb volt, mint például

a székelyeké, akiknek ily egyházszerkezeti kiváltságaik nem voltak. A kezdetben katonai és földművelési céllal letelepített szászság igen korán iparos és kereskedő néppé alakult át. Ez magyarázza azt, hogy adózás tekintetében már nagyon korán igen teherbírók voltak. Közigazgatásilag szintén székelyekbe voltak szervezve (a kunok is!) és a hét és két szász székbe szervezett szász nemzet 1486 óta politikai egységet is alkotott, melynek élén az úgynevezett szász universitás állott.

A nemzeti egységeken belül mutatkozó társadalmi tagozódás megindult a városokban élő szászsoknál is. Erdélyben épúgy, mint a Szepességben. Megindult a viselt tisztek örökösödése iránti törekvés, ami bizonyos hivatalnok-arisztokráciaféleséget termelt ki. De a polgárok egyenjogúsága meggátolta osztályok kialakulását s azok nem jogi különbségek formájában, hanem gazdasági alapon jöttek lassan létre. A szászsoknak nagyobbfokú adózása a székelyekkel szemben érthető, mert nagyon hamar csak mérsékelt mértékben terheltettek katonai szolgálattal. Így adózásukkal tulajdonképpen földbért fizettek a királynak, aki a saját földjeire telepítette le őket.

Természetes, hogy a székelyek és szászsok ilyen jogállása és belső berendezkedése nem egyszerre állt elő, hanem bizonyos idő alakította azt ki. Viszont a fejlődés alapjai a XII. század második és a XIII. század első felére nyúlnak vissza s mint azt hangsúlyoznom kell, nem sajátos erdélyi viszonyok alakították ki, hanem az az egyetemes gyakorlat, amely ebben az időben a magyar állam területén belül mindenhol érvényben volt.

Erdélyben tehát a tatárjárás korában az volt a helyzet, hogy a magyarság a lassan nemesivé válandó királyi vármegyékben élt, pontosan olyan társadalmi és jogi viszonyok közt, mint bárhol az ország bármelyik megyéjének területén; bizonyos körülírt területen zárt egységként élt a belsőleg autonóm székelység s bizonyos már körülírt területen hasonló zárt egységben élt a belsőleg autonóm szászság. A magyar megyék élén egy-egy főispán képviselte a király központi hatalmát. A székelyek élén is állt egy hasonló királyi tisztviselő, a székely ispán. A szászsok élén a királyt szintén a királytól kinevezett szász gróf, szász ispán állott. Valahány királyi tisztviselő és nemzet felett állt a szlávosan vajdának nevezett királyi főtisztviselő, az egykori gyepüntúli területre kiküldött marchino. Ezt a tisztséget valószínűleg azért maradt fenn, mert Erdély távolléte a központi hatalom székhelyétől kívánatosá tette, hogy a király helyettese a helyszínen legyen. Hatásköre valóban a nádor hatáskörét sűrölte, illetve másolta.

A tatárjárás nem kímélte Erdélyt sem. Két hadoszlop Erdélyen át nyomult ki az Alföldre. Az egyik a radnai hágón át a Szamos völgyébe nyomult, a másik a Barcaságon és a Maros völgyén át hatolt ki

az Alföldre. Már ez a két tatár sereg is nagy pusztítást vitt véghez, de túlszárnyalta őket a harmadik átvonulás, amikor a visszavonuláskor egy sereg az Alföld felől a Maros völgyén keresztül Erdélyen át vonult haza. Ez a visszavonuló sereg mindent elpusztított, ami útjába akadt s amit a két előbb átvonult hadoszlop megkímélt (1241–2).

Erdélynek ekkor is és később is fő hadi útja a Maros és a Szamos völgye volt. Az a vidék tehát, amely a magyar vármegyék területét foglalta magába. A tatárjárás is elsősorban a magyar lakosságot tizedelte meg s ezt tapasztaljuk később évszázadokon át minden Erdélybe törő, vagy Erdélyen átvonuló ellenséges hadjárat után. A szászokat, különösen később, védték városaik várfalai. A székelyek az erdők mélyére húzódtak vissza az ilyen vandál támadások elől. A földművelő magyarság védtelen falvaiban azonban mindig nyílt prédája volt a betörő ellenségnek. Ez magyarázza, hogy a magyarság sohasem szaporodott kellő mértékben s ősi erdélyi települési helyein kénytelen volt befogadni idegen munkaerőket.

A tatárjárás után formálisan néptelen lett Erdély s mivel sem szász, sem székely részről utánpótlás nem történt, viszont lakóhelyük mégsem néptelenedett el, elsősorban tehát a magyar lakosság pusztult most is s a magyarság területeire kellett új települőket befogadni.

Ekkor jöttek német telepések is, de sokkal nagyobb jelentősége van annak, hogy a néptelenül maradt püspöki és királyi területekre – bármily kis mértékben is – a vlachokat, a mai oláhok őseit kezdték betelepíteni. Ekkor magánföldesuraknak még nem volt joguk oláhokat betelepíteni, csupán a királynak s engedélyével a püspöknek. III. Endre még 1293-ban is intézkedett, hogy minden Erdélyben fellelhető oláhot, ha máshol találják, vissza kell vinni egyik királyi birtokra, kivéve azt a hatvan háznépet, amelyet IV. László engedélyével a gyulafehérvári káptalan telepített két megnevezett faluba. Bár a hivatalos betelepítés mértéke csekély volt, mégis megindult vele Erdély addigi etnikai arculatának lassú elváltozása, amely aztán az évszázadok folyamán a nemzetiségi viszonyokat a magyarság kárára gyökeresen megváltoztatta.

Az oláhok két magyar történetírója, *Hunfalvy* Pál és *Jancsó* Benedek egyaránt megállapítják, hogy csak a tatárjárás után, az Alduna melletti kun uralom felszámolása után kezdődik a Dunán innen az oláhok története. De ekkor mind a Szörényi bánágban, mind a Havasalföldön egyaránt a magyar király fennhatósága alatt álltak. Megállapítják azt is, hogy bár Erdélybe szórvány oláh betelepülés történhetett, az oláhság teljesen jelentéktelen maradt s adóviszonyaik arra mutatnak, hogy a kultúrának igen alacsony fokán álltak. Az úgynevezett oláh kerületek kialakulása a következő évszázad eredménye volt. A XIII. század végén

legálisan még oly kevés oláh volt Erdély területén, hogy egy királyi birtokra össze lehetett őket telepíteni. Igen természetes, hogy közjogi szempontból mitsem jelentő elemek voltak. Jogviszonyuk rendezése korántsem volt még időszerű. Így nem is hivathattak meg sem a magyarországi országgyűlésre, amelyre pedig a kunokat, a székelyeket és szászokat is meghívták s nem hivathattak meg III. Endre említett erdélyi gyűlésére sem. Ekkor még az oláhság csak annyit jelentett Erdélyben, mint a néhány szétszórt, hasonlóan kis lélekszámú besenyő telep. Viszonyuk adózás szempontjából a királlyal és az egyházzal szemben rendezett s így földhasználati joguk biztosított, de az ország közigazgatási és közjogi rendszerébe való beillesztésre éretlenek és súlytalanok voltak.

A tatárjárás utáni időkben kezdődnek Erdély belső történetéről az adatok egyre sűrűbben rendelkezésünkre állni, ezek az adatok évtizedről évtizedre oly arányban gyarapodnak, hogy most már szinte epizódyszerű részletekbe is merülhetnénk, ha a rendelkezésünkre álló tér szűk volna nem kényszerítene tovább is arra, hogy csak a nagy változások és a döntő események átfogó vázolására szorítkozzunk. Azonban mégis rá kell mutatnunk arra, hogy a tatárjárást követő közvetlen évtizedek korántsem voltak békés esztendők s a tatárjárás által felbolygatott viszonyok lehiggadása így csak nagyon lassan következett be.

IV. Bélának és fiának, a későbbi V. Istvánnak viszálya Erdélyt sem kímélte meg. Béla 1260-ban Erdélyt átengedte fiának. István a hosszú ideje várakozó trónörökösök türelmetlenségével vonult Erdélybe s csakhamar fegyveres konfliktusba keveredett atyjával. Kiegyezésük után sem tartott sokáig a békesség, mert István, aki nem bízott anyjában, hatalmába kerítette a királyné állandó erdélyi birtokait: Besztercét, Radnát stb. Bár ekkor nem került fegyveres összeütközésre sor az apa és a fiú közt, a családi háború 1267-ben mégis kiújult. István, aki különben Erdélyből ötízben is viselt háborút Bulgária ellen s Erdélyben korlátlan királyi jogkörrel gyakorolt, betört Magyarországra, de visszavert. Ekkor a barcasági Feketehalom várába zárkózott s onnan támadt a király seregeit vezető öccsére, Bélára, akit két csatában is megvert. A koronáért egymással hadat viselő király és trónörökös meg-megújuló hadjáratai épúgy nem kímélték Erdély hadszíntérül szolgáló vidékeit, mintha idegen betörés lett volna.

Még az 1270-es években is érthető tehát, hogy Erdély szívében, az első magyar települések területén, az Aranyos és a Maros közt, a mai Torockó vidékén akkora lakatlan területek voltak, hogy a végre királlyá lett V. István a tatárharcokban magukat kitüntető kezdő székelyek egy részét Torockó környékére telepíthette le. Itt alakult ki a székelyek úgynevezett Aranyosszéke. Az ide telepített székelyek különben nagy szerepet játszottak Kun László egyik kunellenes hadjáratában, miért is

a király kiváltságaikban s az aranyosszéki terület birtokában megerősítette őket.

Az erdélyi ekkori közviszonyokra az a mód jellemző, ahogy a szászok megoldani vélték a köztük és az erdélyi püspök közt kitört viszályt.

Már említettük, hogy a szászok az Andreánium szerint nem tartoztak valamennyien az erdélyi püspök egyházi joghatósága alá, hanem közvetlenül az esztergomi érsek alá, aki a szebeni prépostságon keresztül gyakorolta fennhatóságát. A tatárjárás után erőskezü püspökök kerültek Erdélybe, akik erélyes kézzel fogtak hozzá birtokaik benépesítéséhez és jövedelmük feljavításához. Péter püspök a szászok egyik részétől megkövetelte a tized fizetését, azzal a megokolással, hogy ők, mégpedig a sebesi, küküllői, szászkezdí, segesvári és kozdi esperességek hívei, nem tartoznak az esztergomi érsek, hanem az erdélyi püspök alá. A szászok, a püspök értelmezésével szembehelyezkedve úgy magyarázták II. Endre kiváltságlevelét, hogy nemcsak a szebeni, újegyházi, sinki és brassai esperességek tartoznak a szebeni prépostság alá, hanem a többiek is.

A vitát a püspök erőszakkal akarta eldönteni a maga javára s elfogatta a vízaknai főbíró, gerébet, Alárdot és a káptalannal egyetértve kivégeztette. A szebeni szászok Alárd fiának, Jánosnak vezérlete alatt 1277. február 21-én fegyveresen megrohanták Gyulafehérvárat. Felgyújtották a székesegyházat, amelyben bennégett mintegy kétezer hívő az épp miséző négy kanonokkal egyetemben. Az értékeket elrabolták, a kegytárgyakat megszenteltelenítették, a könyvtárat és a levéltárat feldúlták. Hiába vetette a májusban Budán összeült zsinat egyházi átok alá a szászokat. Kun László világi hatalma nem volt elegendő arra, hogy erélyes megtorlást tudott volna foganatosítani s így a szászok következmények nélkül úszták meg az ügyet. A püspököt a király adományokkal kárpótolta, de így is évtizedekig tartott a templom helyreállítása és Gyulafehérvár újabb benépesülése.

IV. Béla és fia harcait, valamint a püspök és a szászok háborúját tetézték a kun és a tatár harcok. A Kun László által 1282-ben levert kunok Erdélyen át menekültek ki az országból s menekülő útjuk pusztító út volt. 1285-ben pedig a negoji tatárokkal tértek vissza s a súlyos pusztítások, rombolások megismétlődtek. A betört ellenség kiverése után sem állt helyre a béke, mert Kun László által kedvelt kunok és a pápa által hadraszólított magyar keresztiesek dúló háborújának színtere leginkább Erdély volt s az állandó megrázkódtatásnak csak Kun László erőszakos halála vetett véget. Érthető, hogy ezek után III. Endre alighogy trónra lépett, felkereste Erdélyt, hogy királyi tekintélye súlyával a helyszínen rendezze a kuszált viszonyokat.

A keresztény királyságot Szent István az egyetemes korszellemnek megfelelően úgy rendezte be, hogy az állami szervezet merőben a király

magángazdaságán alapult s a nemzet abban szerepet nem vitt. A király és a nemzet viszonya a régi vérségi alapokon nyugodott s a keresztény király tulajdonképpen csak a többi törzs felett is teljes törzsfői hatalmat élvező és gyakorló ivadéka volt a mithikus eredetű nemzetségsnek. Ez az ily világos kettősségben a gyakorlatban talán nem is jelentkező állapot azonban három évszázad alatt erősen megváltozott. A változás európaszerte hasonló irányban történt. A nemzet és az állam kettőssége egyre jobban keveredett egymással. A nemzet lassan tért nyert az állam, az ország ügyeibe való beleszólásra és a király magángazdaságán felépült államot lassan felváltotta az átmenet a rendi állam felé. Ezzel egyidejűleg alakult át a vagyoni eltolódásokkal kapcsolatos társadalmi fejlődés, változás kapcsán a vérségi szervezetű nemzet, rendi tagoltságú, szervezetű nemzetté. Mindez a változás érintette Erdélyt is. A lassan kialakuló országgyűléseken Erdély magyarsága, székelysége és szászsága is résztvett, lévén Erdély a külön vajda és a szász, valamint székely autonomisztikus helyzet ellenére is Magyarországnak oly osztatlan része, amely politikai, katonai és pénzügyi szempontból semminemű helyi önkormányzattal, szeparatív állással nem bírt.

III. Endre 1291-ben Gyulafehérváron tartott gyűlését sem lehet külön erdélyi „országgyűlés-nek tekinteni. A király mindössze az egykori királyi törvénylátó napok mintájára fogadta a keleti országrész lakosságát, a honfoglaló ősök utódjának tekintett magyarokat és a kiváltságaik révén azokkal bizonyos területen hasonló jogokat élvező székelyeket és szászokat, meghallgatta panaszait, kérésüket s oklevélben biztosította az érdekelteket veszélyeztetett jogaik, kiváltságaik élvezetében.

Az utolsó árpádházi király igyekvését, hogy Erdélyben – mint egy oklevele mondja – az állapotokat reformálja, nagymértékben zavarta az a körülmény, hogy az országban általánosan jelentkező, nagyhatalomra jutott s a királyi hatalmat korlátozó hivatalnok főnemesség Erdélyben is szembekerült a királlyal. A XIII. század egyik jellemzője, hogy megalakul egy hivatalt viselő nagybirtokos arisztokrácia, amely most már nem mint a király bizalmi embere jut hivatalhoz, hanem magánhatalmára támaszkodva emel igényt a főhivatalokra. Erdélyben a királyi vármegyének nemesi vármegyévé való átalakulása lassabban ment, mint az ország más vidékein s így a nemesi társadalom is szervezettelenebb volt, mint máshol. A jelentkező oligarcha, az erdélyi vajda így még jobban önkénye alá hajthatta a lakosságot, mint más vidékek helyi hatalmassága. Mint *Deér* József mondja, a szolgabírák választásának és a vajdai törvénynapok tartásának módja nem autonóm tartományi, hanem oligarchikus tartományi jelleget mutat, mint ahogy or-

szágszerte ily tartományurások kialakulása felé vezetett a XIII–XIV. század fordulóján a fejlődés.

Erdélyben ez igen éles formában jelentkezik, mert nem csökkenti a vajda tartományúri célzatát az ország más vidékein már rég megszervezett apró birtokos köznemesség. Erdélyben ekkor a nemesek megyei autonómiája még életképtelen. És nem csökkentette azt a király viszonylagos közelsége sem.

Már Lóránd erdélyi vajda szembeszállt III. Endrével. Őt még leverte a király, megfosztotta birtokaitól s elcsapta a vajdaságból is. De Lóránd utóda, Péter püspök testvére, a Kán nembeli László, kit történeteink Apor, Opor néven emlegetnek, pár évvel később magánhatalmát Erdélyben oly korlátlanra tudta tenni, hogy el merte fogni Ottó királyt, sőt szembeszállt Károly Róberttel is.

A tatárjárást követő országos zavarok, a kun-magyar ellentét, a hivatalnok főnemesség túltengése épúgy nem kímélték az Árpádok utolsó fél évszázadában Erdélyt sem, mint az ország többi vidékét.

ERDÉLY A VEGYESHÁZI KIRÁLYOK ALATT

(1301–1526)

A XIV. század elejére Erdély a magánhatalmára támaszkodó s magát a királytól teljesen függetlenítő vajta tartományúri hatalmába került. Hogy ezt a változást megértsük, egy futó pillantást kell vetnünk az erdélyi társadalmi átalakulás folyamatára.

Erdélyben a rendi fejlődés kezdetén a társadalom szerkezete egységesebb volt, mint a Királyhágón innen. Azok az elemek, akik a patrimonialis királyság berendezésében szabadok voltak, azok régi existenciájukat Erdélyben hiány nélkül átmentették a rendiség felé haladó időkbe. Itt is tekintélyes volt ugyan a nagybirtok, de nem volt túlsúlyt jelentő. Viszont ezzel a demokrácia szempontjából látszólag kedvezőbb helyzettel szemben tehertétele volt az erdélyi társadalmi átalakulásnak az, hogy sokkal lassabban és sokkal kisebb értékű autonómiához jutott, mint a magyarországi megyék nemessége. Különösen szembetűnő ez az adózásnál. A magyarországi nemesség már a XIII. században eljutott a nemesi adómentességhez. Viszont Erdélyben, akárcsak Szlavóniában, melynek viszonyaihoz az erdélyiek különben is sokban hasonlítottak, a fertópénzt, illetve a nyestbőr-adót egyaránt fizette a nemes és nem nemes. Míg a Királyhágón innen az eladományozott s magánföldesúrivá lett egykori várnép felett a nemes, illetve a földesúr ítélkezett, Erdélyben a lassúbb menetű fejlődésnek megfelelően ezek felett a megyei hatóság ítélte. A vajda nem vette tekintetbe a nemesekhez való beszállásolási

tilalmat sem, amelyet Magyarországon pedig végrehajtottak. A nemesek feletti bíraskodásban sem követte az erdélyi a magyarországi fejlődést. Magyarországon az országot bejáró nádor mellett megyénként a nemesek választott bírái is résztvesznek az ítélelhozatalban. Erdélyben a nádor bírói ügykörét ellátó vajda mellett nem az illető megye bírái ítélték, hanem az erdélyi nemesség egyetemétől kiküldött bírák valamennyi megyében. Miután nem egy megye kiküldöttei ítélték egy megyében, a nemesivé átalakuló megyék autonómiája sekélyebb értékű s így ellenálló készsége sokkal gyöngébb volt.

A vajda erős központi hatalmat gyakorolt így, erősebbet, mint a nádor gyakorolhatott, de ez a rendi törekvéseket sikerrel visszaszorító hatalom nem a király érdekeit szolgálta, hanem a magát a királytól is függetlenítő vajda személyi hatalmát. Megint csak *Deérre* hivatkozom, aki szellemesen állapítja meg, hogy Erdély társadalmi, rendi átalakulása konzervatívabb menetű volt, mint az ország egyéb vidékeié, viszont a központi hatalom átcsúsztása tekintetében annál radikálisabb.

Ilyen helyi társadalmi viszonyok, primitív jellegű gyenge rendiség mellett érthető, hogy László vajda, aki Baranyából származott át Erdélybe, az oligarchák jellemző céltudatos szervező erejével magánhatalmát kérélhetetlenül fölébe tudta helyezni az ellenállási szervezettel még élni nem tudó kisbirtokos köznemességnek. Ha ebben a korban a rendiséget demokratikus törekvésnek lehet minősíteni, akkor Erdélyben hiányzott a demokratikus elem. A vajda kiépítette a maga familiáris szervezetét. Magánjogi függésbe hozta, hűbérúr és hűbéres, munkátadó és munkátvállaló módjára magával szemben a kis- és középbirtokos nemesség nagyrészt s így bár Erdélyben nem volt a nagybirtoknak oly vészes túlsúlya, mint máshol, de mégis a familiáris lekööttségben tartott kis- és középbirtokosok láncolatával a vajda Erdélynek és társadalmának feltétlen ura lett.

A vajdai méltóságnak és a székely ispánságnak gyakran ismétlődő egy kézben való egyesítése tulajdonképpen illuzióvá tette a székelyek autonómiáját is, mert a vajdák nem késték ilyenkor kiépíteni a székelyek között is a maguk familiáris szervezetét, hálózatát, ami már az autonómia felőrlését jelentette. Különösen a középkor vége felé állandósult a székelyek nem egyszer véres lázadozása a vajdák ellen. Ezeknek az oka végeredményben a vajdai és székely ispáni méltóságoknak most említett összekapcsolásából származó összekeveredés volt.

A szászok autonómiája területi volt, viszont területük sokkal kisebb volt annál, hogysem az oligarchikus törekvéseket befolyásolni tudta volna. A szászok különben is azonnal tipikus „kisebbségi életre” rendezkedtek be. Közügyek nem érdekelték őket s egyedüli törekvésük kifelé csak az volt, hogy kiváltságaik csorbítatlanságát fenntartsák. De

mint apolitikus népet, a megyék és székelyek jogcsorbulása sosem érdekelte őket közelebbről.

László vajda nemcsak a székely, de a szász ispáni hivatalt is magára ruházta s így minden hatalmat magához ragadt. Fivére lévén az erdélyi püspök, az egyház részéről sem kellett ellentállástól tartania. Ily széles hatalom birtokában a megtorlás veszélye nélkül megtehető, hogy az őt felkereső Ottót fogolyként kezelte s kicsikarta tőle a koronát és a koronázási jelvényeket. Ottónak az erdélyi kaland végleg elvette a kedvét a magyar királyságtól s megszabadulva, örökre elhagyta az országot. László oly erősnek érezte magát, hogy fivére elhunyt után saját fiát, Benedeket ültette a gyulafehérvári püspöki székbe. Károly Róbert és Gentilis bíboros csak hosszas tárgyalások után tudták Lászlót hódolásra bírni s a szent koronát tőle visszaszerezni.

Az új erdélyi püspök apja világi hatalmát is maga mögött érezvén, erélyesen követelte a szászoktól a tized megfizetését. A szászok ezúttal is fegyveresen védték a maguk igazát. Ismét megrohanták a káptalant és a székesegyházat s feldúlták a püspök és káptalan épületeit.

A szászok nyugtalansága később sem oszlott el. A Lászlót követő harmadik új vajda, Tamás, szintén egyesítette kezén a vajdai és a szász ispáni méltóságot. A szászok autonómiája így tovább is illuzóriussá vált. A szászok 1324-ben Szentpéteri Henning vezetése alatt fegyverrel keltek fel Széchény Tamás vajda ellen s felkelésük oly sikeres volt, hogy leverésükre kunokat kellett Erdélybe küldeni. A szászok felkelésével egyidejűleg egyes helyi uraságok is mozgolódtak, jeléül annak, hogy Erdély pacifizálása ekkor még nem történt meg.

Széchény Tamás hosszú vajdasága azonban lassú lehiggadást eredményezett s ez különösen a városi élet szemmel látható fellendülésében jelentkezett. Erdély belső nyugalma azért is szüksége volt mind Károly Róbertnek, mind Nagy Lajosnak, mert intenzív balkáni politikájuk stratégiai bázisa Erdély volt.

A szászok Nagy Lajos trónralépte után Károly Róbert adóügyi reformját magukra sérelmesnek tartván, fellázadtak, de Nagy Lajos leverte őket. Nagy Lajos, aki erőteljes központi hatalmat örökölt atyjától, Erdélyben is igyekezett minél erősebb központi hatalmat fenntartani. Ennek okából legtöbbször a szász és székely ispáni hatalmat is a vajdák kezébe tette le. Károly Róbertnek a tartományi uraságra törő oligarchák felett aratott döntő győzelmei után ez már nem volt veszélyes a királyra nézve, mert az a hivatalnok arisztokrácia, amelynek tagjaira ruházta a két Anjou király a vajdai hivatalt, az Anjouknak köszönhető létrejöttét s így azoknak személyes lekötelezettje volt. Ez az erős központi hatalom, mint a király expozitúrája, így hagyományossá lett Er-

délyben s így a fejedelmek későbbi erőteljes központi hatalma, amely a rendeket háttérbe szorította, történelmi hagyományokon nyugodott.

Az Anjou-kori erdélyi történelem súlypontja nem annyira Erdélyre, mint inkább Havasalföldre és Moldvára esik. Ekkor alakult ugyanis ki ezeken a területeken egy-egy oláh vajdaság, aminek utóbb Erdély sorsára nézve igen mélyreható következménye lett.

Említettük már, hogy Erdély már a fiatal IV. Béla óta bázisa volt egy kulturális és gazdasági expanzióknak, amely Havasalföld, az aldunai síkság felé irányult. Ez az expanzió egyrészt hittérítő szándékú volt s a kunok megtérítésére való törekvésektől Nagy Lajos térítő törekvéseiig egyenes vonalon haladt. A magyar királyok királyi tisztükből folyó kötelességüknek tekintették, hogy terjesszék a katolikus hitet. Ezen törekvésnél azonban sokkal eredményesebb volt politikai és gazdasági jellegű balkáni expanziójuk.

A magyar nagy hatalmi külpolitikának már III. Béla lerakta az alapjait. Utódai céltudatosan ebben az irányban építették ki a magyar nagyhatalom épületét. A terjeszkedés iránya délre a Balkánra és északra a szomszédos kis szláv fejedelemségek felé mutatott s emellett hagyományként öröklődött egy-egy nyugati neolatin nemzet barátsága. A balkáni terjeszkedés egyenletesen haladt dél felé az Adriától a Fekete-tengerig. Erdélytől délre IV. Béla kezdte meg a terjeszkedést. A havasalföldi kunok hódolatát elfogadva, felvette a „Kumánia királya” címet. Ugyanakkor megszervezte a szörényi bánságot, amellyel a bulgár hatalmat akarta sakkbantartani. A szörényi bánság az Alduna balpartján Orsovától az Oltig terjedt.

A tatárjárás után Havasalföldön megbukott az a kun birodalom, amely 1060 körül a kunoknak a besenyőkön aratott győzelme után alakult ki. Így ez a terület gazdátlanná vált, amelyre két irányból is megindult az expanzió: Erdély felől a magyar királyság részéről s az Alduna déli partja felől az oláhok részéről. A tatárjárás előtt az oláhok már úgy ellepték volt Bulgáriát, hogy abban a bulgár mellett államalkotóként kezdtek szerepelni. A tatárjárás után a bulgár-vlach birodalom északnyugati részét a tatárok szállták meg, míg a délnyugati részbe a szerbek fészkeltek be magukat. A kettős nyomás elől az oláhok mind nagyobb mértékben kezdtek átkelni a Dunán és megszállták lassan egész Havasalföldet. Ezeket az oláh csoportokat kun, tatár, szóval törökfajú és szláv törzsfőnökök, úgynevezett kenézek, vajdák telepítették át a Dunán. Ezek a kenézek, vajdák igyekeztek a félnomád életet élő, pásztorkodó vlachok, oláhok közt kisebb-nagyobb államféle szervezeteket létrehozni.

A magyar expanzióról kevés írásos emlék maradt, de annál több körülményből következtethetünk annak mértékére. Az egykori görög források Havasalföldet ugro-valachiának, „magyar-oláhoroszág”-nak ne-

vezték, amit csak a magyarság kétségtelen fölénye indokolhatott. De a magyarság alapította kétségtelenül Oláh-Bodzát (Buzeu), Putnát (Focsani táján), Hosszúmezőt (Campulung), Vásárhelyt (Tartoviste). A Campulungban tartózkodó Zsigmond király még egy évszázaddal később is Hosszúmezőről keltezi ott kiállított oklevelét. Hogy mennyire a magyarok voltak a havasalföldi városi élet alapvetői, azt mi sem jelzi jobban, mint az, hogy az oláhok a város fogalomra szolgáló szavukat (oras) is a magyarból kölcsönözték. De nemcsak a Kárpátokon túli oláh nyelv magyar jövevényszavai, hanem a kancelláriai és heraldikai gyakorlatban mutatkozó később is világos magyar befolyás is igazolja, hogy a XIV. században a Havasalföldön kialakult oláh vajdaság nemcsak magyar kulturális alapokra épült, de tovább is magyar hatás alatt állt.

A IV. Béla utáni magyarországi és erdélyi zavarok igen alkalmasak voltak arra, hogy az egyik oláh vajda, a szintén török fajú Tokomér megkezdje a többi kis kenéz és vajda leverését s a havasalföldi oláhok feletti egyeduralmának megteremtését. Ezt annál könnyebben megtehetette, mert időközben a tatárok uralma is megbukott s így politikai fennhatóság tekintetében valóban senki földje lett az Alduna balpartja.

A kún eredetű Tokomér fia, Basarába, fejezte be apja művét s egyeduralma alá vette a róla Beszarábiának nevezett Havasalföldet. Basarába 1324-ben kísérletet tett arra is, hogy elfoglalja a Szörényi bán-ságot. Károly Róbert azonban megverte és hódolásra bírta. De 1330-ban törbecsalta a magyar király gyanutlan seregét s ekkor sikerült önállóságát visszaszereznie. Basarábát fia Sándor követte a vajdai székben. Nagy Lajos 1344-ben fegyverrel akarta Sándort a magyar főnhatóság elismerésére kényszeríteni, de Sándor a király készülődésének hírére magát megalázva, ajándékokkal jött a király elé Brassóba s Lajost hűbérurául ismerte el.

A megdőlt kún-, illetve tatáruralomnak egy másik területén is kialakult Nagy Lajos alatt egy másik vlach, oláh vajdaság. Mégpedig egyenesen a magyar király kezdeményezésére. Lajos már régebben megszállta a Moldvának nevezett területet, amelyre békés előnyomulásuk folyamán a csiki székelyek rajai már régebben benyomultak (csángók). Ennek a területnek az élére a máramarosi, ungi, beregi vidékre már évtizedek óta bevándorolt oláhok egyik kenézetét, Dragost küldte ki vajdának. Ez a vajda és utóda, Szász vajda a magyar király rendeletéből a székely ispán felügyelete alatt végezte a gyéren lakott terület oláh lakosságának megszervezését. A székely ispán megbízatása arra mutat, hogy ezen a területen már jelentékeny számú székelynek is kellett élnie. A higgadt oláh történettudomány valóban beismeri, hogy Moldvában a magyarok korábbi időkből mutathatók ki, mint az oláhok. 1365-ben a Máramarosban vajdaságot viselt Mikula fia, Bogdán kiszökött Moldvába s elűzve a ma-

gyar támogatást élvező Szász vajdát, megvetette az alapját az önálló moldvai oláh fejedelemségnek.

Ebben az időben jelentkezett a Balkánon a török is s fellépése megingatta a magyar hűbérben lévő balkáni országok hűségét. Ezek az országok hinta-politikához kezdtek s mindaddig táncoltak a török adófizetés és a magyar hűbéresség kétkulacsos politikája szerint, amíg lassan ki nem csúsztak a magyar király fennhatósága alól s nem kerültek egymás után a török megszállása alá. Az első ilyen egyöntetű fellépés a magyar uralom ellen a balkáni hűbéresek részéről 1365-ben figyelhető meg, amikor egyszerre igyekeznek szabadulni a hűbérből Szerbia, Bulgária, Havasalföld s amikor Bogdán kivonja Moldvát a magyar király jogara alól. Lajos ugyan leverte a balkáni felkelőket s 1372-ben hódolásra készítette Bogdán fiát, Lackót is, de ez a hódolás már csak névleges volt.

Nagy Lajos a hűségre kényszerített Lajk havasalföldi vajdát a hűbéri viszony elismerése után a „Fogaras hercege” címmel és erdélyi földadománnyal tüntette ki. Ennek az adománynak az volt a feltétele, hogy azt újra be kell telepíteni s célja többek közt az volt, hogy a hűbéres oláh vajda szükség esetén Erdélyben saját birtokán menedéket élvezhessen.

Talán kicsit hosszadalmasabban foglalkoztunk az oláh vajdaságok kialakulásával s azokkal a háborús zavarokkal, amelyek ennek kapcsán Károly Róbert és Nagy Lajos alatt Erdély határain zajlottak le, de mivel a két oláh vajdaságból való állandó oláh beözönlésnek később Erdély sorsára nézve döntő jelentősége lett, a részletesebb előadást szükségesnek véltük.

A tatárjárás és Nagy Lajos trónralépte közt eltelt száz év alatt az oláh bevándorlásnak három irányát lehet megállapítani. Az egyik vidék, amelyen egyre sűrűbben tűnnek fel, Fogaras vidéke, ahol különben először tűntek fel Erdély földjén. A másik vidék a mai Hunyad és Krassó-Szörény, a harmadik a mai Máramaros és Beszterce vidéke. Mint már említettük, először csak a király birtokain telepítettek le, majd a király engedélyt adott a püspököknek is arra, hogy birtokaira oláhokat telepítsen le s az Anjouk alatt, különösen Nagy Lajos óta már a városok, sőt az egyes földesurak is telepíthettek birtokaikra oláhokat. Az oláhokat egy-egy kenéz telepítette be, aki nemzetségfő és egyben telepítési vállalkozó is volt. Ő kötött szerződést a királlyal, hogy egy bizonyos területet benépesít s jogot nyert, hogy a telepések felett nem főbenjáró ügyekben bíraskodjék. Ezek a kenézek kimutathatóan nem vlachok, hanem török, vagy szláv fajú egyének voltak. Az oláhokat épp úgy, mint a szlávokat először idegenek szervezték meg s a vlachokat kúnok és tatárok fogták először össze kisebb közösségekbe.

A kenézségek lélekszáma nagyon változó volt s egyes vidéken szá-

mos kenéz telepe sorakozott egymás mellé. Ilyen vidéken, mint Mármarosban és Hunyadban is, a kenézek maguk választottak egy vajdát, vagy pedig a várispán nevezett ki ilyent s ebben az esetben a király nem az egyes kenézekkel, hanem a vajdákkal maradt összekötetésben. A vajda szedte be a kenézektől a királynak járó szolgáltatásokat s érintkezett a király tisztviselőivel. A kenézség atyáról-fiúra szállt, viszont a vajdaság személyes tisztség volt, amelyet nem örököltek.

Így alakultak ki az úgynevezett oláh kerületek, amelyek, az előbb előadottakból természetesen kifolyólag, most már bizonyos autonómiával is rendelkeztek.

Az új oláh telepések félnomádok voltak s nagyon nehezen illeszkedtek be a magyarországi rendezett, európai életbe. Erdélyben a földművelő magyarság, székelység és szászság, mint azt *Jancsó* nagyon helyesen állapítja meg, épp oly idegenül áll ezzel a nyughatatlan, szerte kóborló, fosztogató, rabolható idegen elemekkel, mint állt pár évtizeddel azelőtt az Alföldre telepített nyughatatlan kúnokkal szemben a letelepült magyarság. Az elszaporodott oláh gonosztevőkkel szemben a legszigorúbb megtorlással kellett élni s Nagy Lajos szigorú intézkedéseket is tett az elkóborló, gonosztevő oláhok ellen. Az Erdélybe betelepült s később bevándorolt oláhokat, akiket ortodox vallásuk valósággal elzárt a kultúra útjára való lépéstől, még évszázadok után sem lehetett maradék nélkül betörni a békés polgári keretek közé, mert még évszázadok múlva is kellett az erdélyi fejedelmek országgyűléseinek Nagy Lajoséhoz hasonló intézkedéseket tenniök.

A Mármarosba való oláh telepítést még Kun László kezdte volt el, de a Mármarosba, Ungba, Beregbe való tömeges oláh beköltözés a XIV. századra esett. Ezek a gondos előkészítés után történt betelepítések mikéntjét már ismertettük. A szabad oláh telepések a társadalmi fejlődés természetes menete szerint, miként ez a társadalmi osztály általában, szintén beolvadtak még a XIV. század folyamán az egységes jobbágy-parasztosztályba. A határvidéken azonban katonai szerepkört töltöttek be s itt nem kerültek be a nemesi vármegyébe, hanem mint említettük fentebb, egy-egy királyi vár körül úgynevezett oláh kerületek jöttek létre, amelyek a magyar főtsízt, vagy helyettese alatt a nemesi vármegyékre emlékeztető autonómiát élveztek. Voltak a nádori, illetve az erdélyi vajdai közgyűlésnek megfelelő egyetemes törvénylátó gyűléseik is. Az északkeleti határon nem magyar tisztviselők álltak egy-egy ilyen kerület élén, hanem mint fentebb említettük, saját maguk által választott oláh vajdák. Az oláhságnak ilyen kiváltságos állapota azonban katonai szerepük letünése után, azzal párhuzamosan, elenyészett. Az oláhokat telepítő többnyire bolgár, szláv, kún-besenyő kenézek egy-egy telepítésnek örökölhetően voltak törvénykezési, katonai és közigazgatási

előjárói. Így a közoláhokkal szemben kialakult a kenézek örökhűbéres nemesi osztálya, amelynek tagjai bizonyos katonai szolgálattal, birka-ötveneddel, más állatoknál tizeddel adóztak, de más adóktól mentesek voltak. Ez a kenézosztály nagyon könnyen feljutott a nemesi sorba is, ha az ortodoxiától elválva, áttért a katolikus hitre. Az ilyen nemessé lett kenézi családok elmagyarosodtak, elszakadtak a közoláhoktól és a pásztorkodó oláhoktól, akik viszont feltartóztatlanul lesüllyedtek a paraszt-jobbágyok színvonalára. Az egykori telepések rendszerint a magyar nemessé lett egykori telepítő kenéz jobbágyai lettek, természetes folyamánként az örökletes kenézi intézménynek.

Így szűnt meg lassan, egy, másfél évszázad alatt az oláhok bizonyos helyeken meglévő autonómiája, szűntek meg az oláh kerületek. Megszűnt a vajdaválasztás. Az oláh jobbágyok és a magyarrá lett kenézek beolvadtak a nemesi vármegyébe.

Azok a kenézek, akik megmaradtak keleti hitük mellett s nem emelkedtek fel a nemesi rendbe, szintén nyom nélkül lesüllyedtek a jobbágy-paraszti osztályba.

Az oláh vajdaságok létrejötteinek s hazai oláh telepék helyzete fejlődésének fenti vázolója után néhány szóban meg kell emlékeznünk Erdélynek az Anjouk alatt történt belső haladásáról is.

Nagy Lajos balkáni politikájának volt a következménye, hogy egyetlen magyar király sem fordult meg annyit Erdélyben, mint ő. Nemkülönben ennek volt a következménye az is, hogy az erdélyi vajdai méltóságot Nagy Lajos a legkedvesebb és általa tehetségesebbeknek tartott híveivel töltötte be. Károly Róbert alatt 1320-tól végig Széchenyi Tamás volt a vajda. Őt 1342-től két éven át Sikorai Miklós váltotta fel. 1344-től 1376-ig, két kivételes alkalomtól eltekintve, mikor 1351-ben egy ideig Gönyüi Tamás, majd 1351–56-ig Kont Miklós volt a vajda, következetesen a Lackfiak közül került ki Erdély királyi főtitkárja. A sort Lackfi István nyitotta meg, majd követte őt András, Dénes, Miklós, Imre s végül Csáktornyai ifj. Lackfi István zárta le a Lackfi-vajdák sorát. Az erdélyi vajdák kiválóságára jellemző, hogy Kont Miklós, majd Lackfi Imre a nádorsággal cserélte fel a vajdai méltóságot s hogy Lackfi Imre és ifj. Lackfi István előzőleg horvát és dalmát bán, míg Lackfi András előzőleg a királyné tárnokmestere s Lackfi Imre pedig Szörényi bán volt. A Lackfiak közül kerültek ki különben 1326-tól 1395-ig megszakítás nélkül a lovászmesterek is.

A király közvetlen környezetéhez tartozó család következetes erdélyi vajdasága bizonyítja, hogy Nagy Lajos súlyt helyezett Erdélyre, mint délkeleti külpolitikája bázisára. A Lackfi-család területi befolyása pedig arra mutat, hogy a király arra törekedett, miszerint ennek a megbízható családnak minél nagyobb anyagi eszközök álljanak rendelkezé-

sére, hogy az a tiszántuli keleti országrészben mindig megfelelő védő- és támadó-sereget tudjon a király céljainak megfelelően fegyverben tartani.

Erdély honvédelmi megszervezését, amit a Lacfiak, akik a királynak legkiválóbb vezérei voltak, kétségtelenül sikerrel hajtottak végre. A belső viszonyok rendezése körül is hatalmas érdemei vannak Erdélyben az Anjouknak. Ez nem sajátos erdélyi politikájuk eredménye volt, hanem egyetemes érvényű volt az egész magyar királyság területére és természetesen következett az Anjouk pénzügyi, gazdasági és városfejlesztő politikájából. Az új valuta-rendszer, az adóügyek rendezése, a kereskedelmi és ipari élet biztonságának fejlesztése Erdélyben is épügy meghozta a maga természetes gyümölcsét, mint az országban bárhol máshol is. Mivel azonban Erdélyben annak későbbi megszállása és lassúbb berendezése miatt a helyzet az Anjouk előtt kevésbé volt megállapodott, mint a Királyhágótól nyugatra, az Anjouk előtti belső fejlődés a magyarországgal szemben feltűnőbb s ezért egyesek hajlandók ebben a tényben az Erdélyben gyakran megfordult Nagy Lajos különösebb gondviselését felfedezni.

A szászok városai közül Brassó, Szeben és Beszterce kezdett rohamosan fejlődni s lépést tartott velük a fejlődésben a már magyarosodásnak indult Kolozsvár is. Ezeket a városokat az Erdélyen és Magyarországon át Német- és Lengyelország felé irányuló levantei kereskedelem tette ipari és kereskedelmi gócpontokká. De fejlődésnek indultak a helyi körzetek kisebb jelentőségű vásárhelyei mellett kialakult kis városkák is, mint Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy, Udvarhely, Kézdivásárhely, Dés, Torda. Ezeknek a helyi vásárhelyek mellett kialakult városoknak a fejlődése a belső gazdasági élet fellendülésének bizonyítéka. Nagy Lajos tudatos támogatója volt az ipari életnek s 1376-ban a szász eredetű Goblin püspök az ő intézkedésére hívta össze a szászokat arra az iparügyi tanácskozásra, amelynek eredménye a szászok iparosodásában oly nagy szerepet játszó céhrendszer kialakulása volt.

A nemesség autonom vármegyéjének kialakulása Erdélyben, mint már említettük, lassabban ment végbe, mint az ország egyéb vidékein. A jobbággyá lett várnépek felett Erdélyben hosszú ideig még a királyi ispánok bíraskodtak. 1365-ben Nagy Lajos a jobbágyokat kivette a királyi ispánok bíraskodása alól s a magánföldesúr bírói hatalma alá helyezte. Ezzel nagyot lendült a nemesi vármegye fejlődése Erdélyben is, egyben a szabad parasztság itt is jobbággyá alakult át.

A rendi közszellem azonban az erős vajdai hatalom miatt sokkal kisebb mértékben érvényesült a közéletben, mint az ország egyéb vidékein. Erre csak akkor került a sor, hogy ha a vajdai szék betöltetlen volt, vagy ha a hatalmi viszonyok belső zavarok miatt bizonytalanokká

váltak. Ilyen esetekben a rendtartó központi hatalom hiánya, vagy gyöngesége szükségszerű együttműködésre készítette a megyéket és az autonom-területeket. Mint például a következő évszázad parasztforgásaikor. De az ilyen esetekben történt együttműködéseknek korántsem volt az oligarchák ellen irányuló támadó éle, amely a rendi öntudatra vallott volna, hanem mindenkor csak lefelé, a forrongó jobbágyság ellen védte a rendi kiváltságokat. Kétségtelenül igaza van *Deérnek*, aki elsőnek mutatott rá arra, hogy az erdélyi magyar, székely és szász „natiok”, nemzetek nem a mai értelemben vett nemzetek, hanem középkori eredetű privilegizált, kizárólag gazdasági-szociális beállítottságú közösségek, amelyek összeségük jelölésére használják ugyan a „regnum Transylvaniae” kifejezést, anélkül azonban, hogy annak bármiféle állami tartalmat akarnának adni, vagy tudnának adni. Mint látni fogjuk, szemük mindig a királyon csüngött, szeparatív törekvésük sohasem volt s a szükséghozta együttműködések mindig rövidéletűek, nehézkesek és érdekellentétekkel telítettek voltak.

A Nagy Lajos halála és Luxenburgi Zsigmond uralmának megerősödése közti időszakban az ország balkáni súlya csökkent s déli nagyhatalmi állása megingott. A török nem lankadó energiával dolgozta magát a Balkánon egyre északabbra s a magyar hűbérállamok egyre inkább a török hatalom érdekkörébe csúsztak át. Érezhető volt ez az oláh vajdaságokban is. Különösen nehéz lett Moldva helyzete, mert a magyar és török hatalom mellett most már a hirtelen megerősödött Lengyelország is jelentkezett azok közt, akik Moldvát érdekkörükbe kívánták kapcsolni.

Zsigmondnak rögtön Nagy Lajos halála után hadat kellett viselnie Moldvában és Havasalföldön. Mircse havasalföldi vajda hamar meghódolt, de István moldvai vajda csak székvárosának eleste után tért ismét a magyar korona hűségére. A vajdák hűsége azonban kevés értékű volt s nem állta az idők változását. A feltörő török hatalomban erősebb átütő erőt éreztek, mint a messzi nyugaton elfoglalt németcsászár-magyarkirály szemmel láthatóan ellanyhult erejében. Amellett vallási okok is azt tanácsolták a vajdáknak, hogy inkább a török, mint a magyar pártfogást vállalják. A török ugyanis nem térített s az oláhok keleti vallását sértetlenül tűrte. Viszont a magyar hűbérúr, Nagy Lajos és utána Zsigmond is, igen nagy súlyt helyezett arra, hogy az oláhságot átterelje a római katolikus egyházba. Nagy Lajos ezt Erdély határain túl is nagy igyekvéssel munkálta. Zsigmond pedig az ország határain belül követett el mindent, hogy az oláhok ortodoxiáját megszüntesse.

A pillanatnyilag erősebbnek vélt és vallásilag türelmesebb török jóindulatát az oláh vajdák egyebek közt azzal is igyekeztek biztosítani, hogy felhívták a figyelmét Erdélyre. Az első nagyobb török hadsereg

Dán havasalföldi vajda buzdítására tört be Erdélybe a délkeleti Kárpátok szorosain keresztül. A betörésnek a székelyek és szászok próbáltak gátat vetni, de a török leverte őket s a betörés eredménye Brassó, a Barcaság és Háromszék feldúlása lett.

Az erdélyi három autonóm csoport, a magyar megyék, a székelyek és a szászok tordai gyűlésükön megtorló hadjáratra szánták magukat, de erre a hírre Dán vajda hűséget fogadott Zsigmondnak s a hadjárat elmaradt. Viszont a török Dánt letette s helyébe Radult ültette.

Ez váltotta ki Zsigmond havasalföldi háborúját, amely 1424-től 1427-ig tartott s bár Zsigmond végső győzelmével végződött, a háború folyamán a havasalföldi csapatokkal kiegészített török seregek több ízben is betörték Erdélybe, melynek délkeleti része nagyon megérezte a háborút. A délkeleti végek állandó veszélyeztetettsége készítette arra Zsigmondot, hogy 1426-ban tárgyalást kezdjen a német lovagrenddel s a katonáskodástól elszokott szászok elégedetlen határvédő ereje miatt a Barcaságtól a Vaskapuig terjedő déli határvonal melletti területet át akarta engedni a német lovagrendnek. Az erre vonatkozó tárgyalásnak azonban, bár a tárgyalás három évig is elhúzódott, semmi eredménye nem lett. 1435-ben Zsigmond országosan rendezte a honvédelem ügyét s felállította az ugynevezett telekkatonaságot. Ezen intézkedés szerint minden birtokos tartozott 33 jobbágy után egy és minden 100 jobbágy után 3 katonát kiállítani. Ennek a katonaságnak az eltartására Zsigmond adót is vetett ki. Az új hadrendszer szerint az erdélyi vajdának, püspöknek és székely ispánnak a dandára 500–500 főből állt. A kolozsmonostori apátság, a káptalan és a prépostságok 50–50 embert állítottak ki. A városok is kötelesek voltak bizonyos számú katonát – például Brassó 150-et – kiállítani. A megyék 3000, a székelyek és szászok 2000–2000 embert állítottak ki. A várak őrségeit a király fizette s azok a vajda alá voltak rendelve. A határok őrzése most is a két ősi határvédő népcsoportnak, a székelynek és a szásznak a feladata maradt.

A havasalföldi háborúk mellett két esemény volt Erdély belső életére nagyobb hatással: a huszitizmus fellépése és a parasztforrongás, mely nyílt felkeléssé fokozódott.

Husz János tanai, hiába égették meg a hirdetőjüket 1415 július 6-án Konstanzban, tovább terjedtek a cseh nyelvterületen túl is s hatásuk elgyűrűzött Erdélybe is. A Szerémségből kiüldözött magyar husziták Erdélyen át menekültek Moldvába az ott élő magyarok közé. Két Husz tanait elfogadó szerzetes, Tamás és Bálint, a moldvai magyar lakosságú Tatros városában fordították le magyar nyelvre elsőnek a bibliát, lévén minden reformációs mozgalom első törekvése a bibliának nemzeti nyelvre való átültetése.

Erdélyben a vallási viszonyok könnyen meglazulhattak, mert a

püspök és a káptalan állandó küzdelme a szászokkal s utóbb a magyar lakossággal is, az egyházi tizedfizetés miatt, meglazította az egyházi fegyelmet s az maga után vont a vallásos élet ellanyhulását is. Az idestova évszázados multra visszatekintő vita eredményeként Zsigmond korában már egész községek tagadták meg a tizedfizetést, minek következtében a papok elhagyták egyházközségeiket s egész vidékek maradtak lelki gondozás nélkül. Különösen a székelyek lakta vidéken maradt gondozatlanul a nép. A püspök és a káptalan nem számolt a nép szegénységével, amelyet pedig az előbb említett háborúk Erdélyben a parasztság általános helyzetén túl is eléggé indokoltak, hanem a tizedmegtagadásban szakadárhajlamot, huszitizmust vélt felfedezni. Ez volt az oka annak, hogy a tizedmegtagadókat egyházi átokkal sújtotta, minek következtében a lelki gondozás és az egyházi szentségek kiszolgáltatása intézményesen is megszűnt.

A magyarországi eretnység meggyökeresedésének meggátlására Róma az országba küldte Marchia Jakab minorita szerzetest. Ezt a főinquisitort hívta be Lépes György erdélyi püspök 1436-ban Erdélybe, hogy „e dögletes eretnőséget” segítségével kiirtassa. Marchia katonaságot kapott a püspöktől és a káptalantól s annak felhasználásával leverte az ellentállókat, majd szigorú büntetések kiszabásával döntötte el a tizedvitát a püspök és a káptalan javára a huszitaüldözés céjére alatt.

Lépes György püspök, aki kitűnő gazdasági érzékkel rendelkezett, abban a reményben, hogy a kincstár a közeljövőben új, értékesebb pénzt fog kibocsátani, három éven át nem erőltette a tized behajtását. Az új pénz kibocsátásakor aztán ebben a pénzben követelte a hátralékok megfizetését s a késedelmezőket még három márkányi bírság lefizetésére is kötelezte. Ez az eljárás teljesen lerontotta Marchia Jakab működésének hatását s a kedélyeket forrpontra hevítette. 1437 márciusában a végleg elkésérített erdélyi jobbágyság felkelt egyházi és világi urai ellen. Az elsővel szemben a féktelenül elfajult tizedbehajtás, az utóbbiakkal szemben a földesurak hatalmaskodása kergette a parasztságot szociális jellegű felkelésbe.

Nagy Lajos 1351-ben az egyházi tized után járó kilencedben állapította meg a jobbágyság terményszolgáltatásának mértékét. Azonban nem ez volt az egyedüli teher, ami a jobbágyságra nehezedett. A földesurak ezután is igényt tartottak arra a pénzdóra, amelyet azelőtt a jobbágyság előkelőbb rétegétől kaptak, nemkülönben a jobbágyság különböző természetű robotmunkáira is. Ezenfelül fizetnie kellett a jobbágnak a királyi rendkívüli adót, rendszerint egy aranyforintot, amely azonban némely évben kétszeres, sőt négyszeres összegre is rúgott. A telekkatonaság Zsigmond alatt történt, említett felállítását után, ehhez a megterhelhetőséghez még a katonáállítást kötelezettsége is járult s így a

közjogi értelemben jogtalan jobbágyosztály terhei kezdték elérni az elviselhetetlenség határát. Mivel Zsigmond több törvényében biztosítja a szolgáltatási kötelezettségeinek eleget tett jobbágy szabad költözködési jogát, arra kell következtetnünk, hogy ekkor már ez a jog is nagyrészen csak papiroson volt meg. A XIV. század vége óta egyre állandósul az a panasz, hogy az egyház az őt illető terménytizedet a gazdasági terhekkel amúgyis agyonsújtott jobbágyoktól pénzben követeli be. Ez a célzat az egyre jobban elterjedő pénzgazdálkodással könnyen magyarázható. A fokozódott adóztatás és az egyre fokozódóbb pénzben fizetendő terhek fokról-fokra szegényítették a jobbágy-paraszti társadalmat s helyzete sokkal rosszabb lett, mint az előző században akkor volt, amikor szolgáltatásai mértéke még nem volt szabályozva. Viszont az újabb alapítású kolduló rendek ténykedése bizonyos demokratikus szellemet alakított ki, amely az embereknek az Isten előtti egyenlőségét s gyakorlati életben való egyenlőségre kívánta átértékelni. Ez a huszitanok nyomán kialakult népmozgalmakban már határozott formában jelentkezett Európaszerte s a már említett magyar- és erdélyországi huszita-érdeklődés hazánkat is bekapcsolta az európai parasztmozgalmak folyamába. Így a nálunk jelentkező parasztlázadásokat nemcsak a helyi viszonyokkal, de az Európában általános parasztviszonyokkal is magyarázhatjuk. Az első parasztlázadás Magyarországon aránylag igen korán, már Zsigmond utolsó éveiben jelentkezett – mint említettük – Erdélyben.

Ennek a parasztforradalomnak a kétségtelen oka ma sem ismert, de négy valószínű okra vezethető vissza, amelyek közül hármát már említettünk. Ezek a huszita tanok okozta közhangulat; a pénzben követelt egyházi tized; az általános jobbágyterhek. A negyedik, amit még nem említettünk, a lázadásban résztvevő oláhoknál a katonai szolgálatot nem teljesítő oláhok sorsának már részletezett nehezedése volt.

A lázadás kezdetben komoly sikereket ért el. Az erdélyi vajda hadai elégtelennek bizonyultak a lázadás leverésére s így alkudozások kezdődtek a szorongatott vármegyei nemesség és a lázadó jobbágyok között.

Természetes, hogy a lázadás színtere a megyék területe volt, a Szamos mente, Erdély középső része. A megyéken kívül, így a szászok és székelyek földjén a jobbágyság ismeretlen fogalom volt. A lázadás tehát mind ember-, mind vagyonállományban a magyar lakosságú megyékben tett tetemes kárt.

Jellemző, hogy a tárgyalásokon a lázadók nemcsak gazdasági sérelmeiket akarták orvosolni, hanem huszita hatásra bizonyos politikai jellegű biztosítékokat is kívántak szerezni, mert a nemesek és jobbágyok közt kötött szerződésben a jobbágyok kikötötték, hogy joguk legyen

évente egyszer összegyűlni és vizsgálatot tartani, vajjon a nemesek megtartják-e a szolgáltatások mikéntjére kötött mostani szerződést. Ez a szerződés szabályozta a földesúr és jobbágy közötti gazdasági és jogi viszonyt s biztosította a parasztság szabad költözködési jogát. A szerződés az olyan földesurat, aki megállapítottan nem tartotta volna be ezt a szerződést, hitszegőnek minősítette s az oly földesurat, akiről ezt az évenkénti parasztyűlés megállapítja, kivette a köznek védelme alól.

Természetes, hogy ez a nemességre nézve oly terhes szerződés nem tartatott be, mire a parasztok lázadása még fokozottabb erővel újra kitört. A veszélyeztetett magyar nemesség ekkor igénybe vette a székelyek és szászok fegyveres segítségét. A három erdélyi „nemzet” a mai Szolnokdoboka megyében levő Kápolna nevű községben szerződést kötött egymással. Ez a sokat emlegetett „Unio trium nationum”. A három egyesült nemzet végre leverte a parasztokat s az 1438. február 2-án Tordán közösen tartott erdélyrészi gyűlésen megerősítette a Kápolnán kötött egyezséget. A magyarság, székelység és szászság kölcsönös védelemre alakult uniója utóbb többször megismételtetett s ez lett az a közjogi forma, amelyre a XVI. században az erdélyi önálló állam szervezete felépült.

Ez az első unió nem az oligarchikus törekvések ellen irányult, nem demokratikus, hanem antiszociális célzatú volt. Csak a személyi és vagyonbiztonságot szolgálta a két lehető veszéllyel szemben: a szerződő felek a lázadó parasztok belső és a török külső veszélye ellen kötelezték magukat kölcsönös segélynyújtásra. Viszont megállapították, hogyha közülük bármelyik a királynak, közös uruknak pártot ütne, azt a királlyal szemben nem segítik. Ez a szerződés tehát semmivel sem ment túl a legönösebb önvédelem határán.

Régi vitás kérdés a magyar és az oláh történelmi irodalom közt, hogy az erdélyi parasztlázadásnak volt-e „nemzetiségi” vonatkozása vagy sem. Az oláh történetírók a parasztok és a nemesek közt a kolozsmonostori apátság előtt kötött szerződésének egy nem egészen világos kifejezésére hivatkozva azt állítják, hogy az oláhság a parasztlázadás leverése előtt Erdély negyedik egyenjogú nemzete volt s politikai jogait csak ekkor veszítette el. A magyar történettudomány ezt az állítást a legmerevebben tagadja. Abból, amit az erdélyi és magyarországi oláhok történetére vonatkozóan mi is előadtunk, kétségtelen, hogy az oláh állításnak semmi alapja nincs. Valószínű, hogy a szociális ízű felkelésben résztvettek püspöki és káptalani birtokon élő, vagy már jobbágyokká lett, földesúri hatalom alá jutott oláhok is, miként az is kétségtelen, hogy részvétüknek mind oka, mind célja csak szociális vonatkozású volt s nemzetiségi, vagy politikai sérelmeik nem voltak, nem lehettek. Az elsőt kizárja a kor, amely a nemzetiségi kérdést nem ismerte, a másodi-

kat azok a körülmények, amelyek közt az oláhok addig éltek s amelyeket már tárgyaltunk volt.

Zsigmond sokkal kevesebbet törődött a balkáni helyzettel, mint azt a viszonyok megkövetelték volna. Ennek következtében a török jelentősen közelebb férkőzött az ország testéhez s megingott a magyar állam fennhatósága a szomszédos balkáni területeken. Zsigmond halála idejében II. Murád szultán Vlád havasalföldi vajda társaságában tört be Erdélybe. A betörés több szász várost feldúlt s az egykori híradások szerint 70.000 foglyot hurcolt a betört ellenség magával. De nemcsak a betörés okozott súlyos károkat, hanem azután a nemesek és a püspök erőszakoskodása még csak fokozta a zavart, mert ezek nem akarták visszaereszteni a török elől menekült szászokat, hanem vissza akarták őket jobbágyul tartani.

Losonczy Dezső erdélyi vajda erélyes megtorló intézkedéseket tett a török betörés ellen hadba nem vonult nemes urak ellen. Ez is izgatta a kedélyeket. A szász parasztok erőszakos visszatartása is. A Németországban járt szász kereskedők a baseli zsinat hatására szakadár tanokat kezdtek hirdetni. A rövid ideig uralkodott Albert özvegyen maradt feleségének, Erzsébetnek és a megválasztott királynak, I. Ulászlónak trónviszálya is elgyűrűzött Erdélybe. A parasztlázadás emléke sem halványult még el. A török betörés alig hogy elmúlt. Ilyen viszonyok közt nevezte ki I. Ulászló Erdély vajdájává Hunyadi Jánost.

A Zsigmond halála évében történt Szendrő melletti török elleni diadaltól kezdve egy a magyar történelemben addig nem ismert jelenséggel találkozunk. Eddig mindig az államfő személye volt az, amely egy korszak szétágazó eseményeit egységbe fogta. 1437-től 1456-ig, közel két évtizeden keresztül, nem az egymást váltó királyok adják meg a kor összefogó jellemzőjét, hanem a magyar hadak vezére, Hunyadi János. Hunyadi János, aki az évszázadok távolában a magyar vitézség utolérhetetlen szimbólumává magasztosult, a köznemesség támogatásával és nem főúri körből, hanem a köznemesség sorából került a nemzet és az ország élére. Történetileg ismert első ősei Radoszláv és Szerbe délszláv kenézek voltak, akik a többi kenéz módjára községekbe szervezett oláhokat telepítettek be a magyar földre. Szerbének fia, Vajk, a nemesített kenézek módjára felfelé ívelő pályát futott be s már udvari vitéz volt Zsigmond udvarában. Ő kapta meg Zsigmondtól vitézsége jutalmazásául adományba az erdélyi Hunyad várát a hozzátartozó uradalommal. Vajk felesége magyar nő volt s legidősebb fia, János, apja példáját követve szintén Zsigmond udvarában kezdte pályafutását. Már fiatal korában feltűntek képességei és szertelen ambíciója, olyannyira, hogy az már a királynak is feltűnt. Első jelentősebb szerepe a szendrői diadal kivívása volt. 1439-ben Albert király a Szörényi bánóság élére állította.

I. Ulászló alatt előbb Nándorfehérvár kapitánya, majd erdélyi vajda lett s utóbbi minőségében lett a török harcok fővezére. A várnai csata után a rendek által választott héttagú országos kormány egyik tagjaként szerepelt, majd 1446-ban V. László kiskorúságának idejére az ország kormányzójává választatott. Mikor V. László 1452-ben elfoglalta trónját, addig gyakorolt hatalma alig csökkent s hadvezéri érdemeivel szerzett nagybirtokai már oly magánhaderő kiállítására tették képessé, amely vetekedett a királyi haderővel.

Hunyadi erélyes kézzel csinált rendet Erdélyben, amire annál is inkább szüksége volt, mert Erdély jelentős szerepet vitt Hunyadi fegyveres erejének fenntartásában. 1433-ban Erdély még Csáki László erdélyi vajda és Perényi János asztalnokmester familiáris érdekkörébe tartozott. Perényi érdekkörébe esett Szatmár, Ugocsa, Máramaros, Beszterce, Kraszna, a székelyföld és a Barcaság, míg a vajda érdekköre Erdély többi részére és a szászokra (Beszterce és Brassó kivételével) terjedt ki. Ez a helyzet nagyon hamar megváltozott, mert 1444 és 1446 közt Hunyadi vonzókörébe esett a Tiszától keletre úgyszólván minden s Erdély teljesen. Hunyadi János magánbirtoka 1446-ban *Gergely* Endre számításai szerint Magyarországon és Erdélyben 28 várra, 57 városra, mintegy ezer falura, hozzávetőlegesen 4,130.000 katasztrális holdnyi területre rúgott. Ennek a birtokkomplexumnak igen jelentős hányada volt a Tiszántúl s nevezetesen Erdélyben. Így bizonyos, hogy Hunyadi katonai ereje is főleg ezekre a vidékekre támaszkodott s érthető az is, hogy Hunyadi még akkor is sokat foglalkozott Erdéllyel, amikor már nem volt (1446. után) erdélyi vajda.

A török 1441-ben megismételte betörését Erdélybe. Hunyadi Lépes György püspök társaságában kísérelte meg az ellenállást, de első csatája vereséggel végződött s Lépes püspök el is esett. Mezőid bég már Szebent akarta ostromolni, mikor Hunyadi vajdatársának, Ujlaki Miklósnak új seregével ismét megtámadta a törököt s nemcsak Erdélyből verte ki, hanem utána menve Havasalföldre, onnan is kiűzte azt. 1442-ben Sahin basát küldte Murád szultán Erdélybe, mintegy 80.000 főnyi sereggel. Hunyadi csekély, alig 15.000 főnyi sereggel támadta meg a betört ellenséget s megsemmisítő csapást mért rá.

Ez a két erdélyi diadal váltotta ki a nemzetből azt a gondolatot, hogy meg kell kíséreni a török kiverését Európából. Hunyadi 1444. első hónapjaiban a Balkán-hegységen is átkelt és Szófia mellett verte meg Kazim bej seregét. De az ugyanezen év őszén megismételt balkáni hadjárat kudarcra végződött s november 10-én, Várna mellett a király elesett s Hunyadi Drákul havasalföldi fogságába került. Amikor azonban a magyar rendek a vajdát háborúval fenyegették meg, Drakul ki-

engedte fogságából Hunyadit, aki 1446-ban az ország kormányzójává választatott.

Drákulban Hunyadi ilyen előzmények után nem bízhatott s a közelmúlt példáiból nagyon jól tudta, hogy a megbizhatatlan oláh vajdák könnyen törökvezetővé válnak. Drákult tehát elűzte s helyébe Dánt tette meg Havasalföld vajdájává. Megemlíthetjük, hogy *Jancsó* szerint a Hunyadiaknak igen valószínűen volt valami családi összeköttetésük a Basarabák Danesti ágával, amit főleg az látszik támogatni, hogy a Draculestik és Danestik állandó vetélkedésében Hunyadi, illetve a magyarok, mindig a Danestiek érdekében interveniálnak. A magyarbarát Dánt Drakul török segítséggel akarta kiverni Havasalföldről, de Hunyadi ezt a támadást is visszaverte.

A bizalomra Dán azonban nem szolgált rá, mert Hunyadi 1448-as balkáni hadjárata Dán vajda árulása következtében végződött katasztrófával a rigómezei csatában.

Hunyadi meg-megismétlődő hadjárataiban az erdélyi csapatok, különösen a magyarok és a székelyek, alkották seregének gerincét. A balkáni népek szájhagyományából tudjuk, hogy azok elsősorban az erdélyiek vezérét látták benne. Erdély szerepe, mint Magyarország katonai és nagyhatalmi bázisa a Balkán felé, Hunyadi alatt kihangsúlyozottan érvényesült s mivel Hunyadi törökellenes harcai túlemelkedtek jelentőségükben a magyarság önvédelmi harcán s azoknak európai jelentősége volt, Erdély ekkori szerepe is európai jelentőségűnek tekinthető.

Mikor Hunyadi visszavonult a kormányzóságtól, a király Erdélyben adományoz birtokot neki, neki adván Besztercét, amely eddig a királyné birtoka volt. Az Erdélyben született Hunyadi Erdélyben is temettetett el, azon a földön, amely anyagi és fizikai eszközöket adott világraszóló háborúi megvívásához.

Hunyadi erdélyi működését, birtoklását, sok emlék őrzi. Nagy építő volt, váremelő és városerősítő, ami már hadvezéri minőségéből is folyt. De az egyházi és a világi építészetnek is nagy foglalkoztatója volt. Ő építtette át mai formájára a gyulafehérvári székesegyházat, emeltette a magyarorbói, szentimrei, tövisi, kolozsvári Farkas-utcai templomokat s a kolozsvári ferenceskolostort. A híres vajdahunyadi vár is nagyrészen az ő építkezésének emléke.

A kőben ma is álló emlékek mellett a történelem néhány maradványos intézkedése emlékét is őrzi. A székelyek vitézségének elismerése vezette akkor, amidőn a csíksomlyói ferences-kolostornak harminckét családot adományozott, felmentve azokat minden más szolgálat alól. Az 1451-ben Marosvásárhelyt tartott székely nemzetgyűlésről maradt ránk a székelyek első ismeretes törvénye, a Hunyadi János által is megerősített székely örökösödési törvény. A századok ügyeit is szívéen viselte s

1451-ben megparancsolta, hogy az egyházi hatóságok ne avatkozzanak be a szászok világi ügyeibe. Talmács, Verestoronny és Lator várát, amelyek addig Fejérmegyéhez tartoztak, hét faluval egyetemben a szász székekhez csatolta. Brassónak megengedte, hogy falai megerősítésére felhasználhassa a Cenken épült királyi vár anyagát. A királyi kincstár-ból járult hozzá Szeben falainak megerősítéséhez. A szászok igaztalanul elvett földjeit visszaadatta. Némely helyi kiváltságukat megerősítette. Különösen ügyelt arra, hogy a szász kereskedők személyi biztonsága ne veszélyeztessék. Minden jóindulata mellett mégis összeütközésbe került a szászokkal, mert a besztercei szászok fegyverrel akarták megakadályozni, hogy birtokába vegye a várost. Hunyadi azonban leverte ellenállásukat s fékentartásukra várat is emelt Beszterce közelében.

Hunyadi szerepe, mint említettem, egészen új volt a magyar közéletben. De új volt az a jelenség is, amely először az I. Ulászlót királlyá választó országgyűlésen érvényesült: ezen az országgyűlésen a nemzet többsége s elsősorban az egyre nagyobb politikai súlyhoz jutó köznemesség külpolitikai szempontok szerint választotta ki az új királyt. Zsigmond nyugati érdekeltsége – német-római császár is volt – elterelte figyelmét a magyar külpolitikai érdekektől s így elhanyagolta a balkáni kérdést. Utóda és veje, Albert, az első Habsburgi magyar király, szintén német-római császár is volt. A török veszély elhatalmasodása miatt a rendek visszatértek az Árpádok és az Anjouk ősi külpolitikai koncepciójához: a nyugat-keleti hatalmi tengely helyett az észak-déli tengely gondolatához, a magyar–lengyel együttműködés tényéhez. I. Ulászló lengyel király is volt s Anjou-ösanyja révén Árpád-vér is csörgedezett ereiben. Alatta már Lengyelországot is kezdte veszélyeztetni kelet felől a török hatalom féktelen terjeszkedése s így a törökkel szemben a két ország egyaránt érdekelve volt. A magyar–lengyel érdekközösség s a megújult magyar–lengyel perszonális unió visszatérést jelentett Nagy Lajos legfényesebb hagyományához s egyben a magyar nagyhatalom fénynapjainak emlékéhez. I. Ulászló megválasztásakor a nemzet állást foglalt a magyar–német haszontalannak, sőt veszélyesnek bizonyult együttműködéssel szemben s visszatért a magyar–lengyel koncepcióhoz.

A nemzet zömének ily irányú kül- és belpolitikai állásfoglalása Hunyadi János halála után is tovább érvényesült, hisz az ezt a gondolatot zászlóján vivő köznemesség hatalma nem tört meg, sőt fokozódott. V. László korai halála után ez a gondolat szolgált politikai alapul a nemzeti király követeléséhez s ennek kapcsán Hunyadi fiának, Mátyásnak magyar királlyá történt megválasztásához.

A nemzeti királyság gondolata, melyet a nemzet magyar születésű király hiánya esetében a lengyel–magyar együttműködést biztosító

Jagellók királyságában látott biztosítva, Mohács után nagy szerepet játszott az önálló állami életre berendezkedő Erdély létrejöttében s így ennek első gondolatcsírában való jelentkezésére, I. Ulászló megválasztására, már most fel kell hívnom a figyelmet.

Láttuk már eddig is, hogy Erdélynek a magyar külpolitikában akkor van jelentősebb szerepe, amikor Magyarország fokozott balkáni expanziót folytat. Ilyenkor természetes bázisa minden oly törekvésnek, amely akár kultúrálisan, akár gazdaságilag, akár hadászatiilag a Dunának a kazáni szorosától keletre fekvő alföldje felé irányul. Több ilyen időszakot figyeltünk meg: a fiatal IV. Béla korát, az Anjou királyok korát, Hunyadi János korát. Viszont azt is láttuk, hogy amikor nincs Erdélyből kiinduló expanzió, akkor azonnal Erdély válik a szomszédok délről, vagy keletről irányuló állandó betöréseinek színterévé.

Hunyadi János erdélyi vajdaságának első idejében még a Zsigmond-féle Balkánnal való nemtörődés következtében török betörések ismétlődő szintere volt Erdély. Utóbb már a török elleni hadjáratok, illetve a hűbéres havasalföldi oláh vajdaság megfékezésére irányuló hadműveletek bázisa lett. Hunyadi Mátyás szakított apja külpolitikai állásfoglalásával, amely a török veszély megtörését s a Magyarországot védő balkáni hűbérek fenntartását tartotta feladatának s ehelyett Zsigmond nyugatra fordult külpolitikáját folytatta. Az volt a célja, amire először az utolsó éveit élő s a török veszély nagyságát akkor felismerő Nagy Lajos is gondolt, hogy a németiség erejét is megszerzi a török veszély teljes megtörésére. Ez a terv nem sikerült Zsigmondnak s nem sikerült több mint másfél évszázadon át utóbb a német császár Habsburg magyar királyoknak sem. Épp így nem sikerült Mátyásnak sem. De az következett belőle, hogy Erdély megszűnt operációs, expanziós bázis lenni s ismét ellenséges betörések szintere lett. Viselt ugyan Mátyás a török ellen is sikeres hadjáratokat, de azok a török pillanatnyi terjeszkedési irányának megfelelően a Balkán északnyugati részén, a Duna-Száva vonalon zajlottak le.

Ha nem is volt Erdélynek a magyar külpolitika szempontjából Mátyás alatt akkora jelentősége, mint apja alatt, Mátyás mégis több gondot fordított a szomszédos oláh vajdaságok fékentartására, mint követett nyugati külpolitikájának inaugurálója, Zsigmond tette.

Alig lépett Mátyás a trónra, Czepes havasalföldi vajda betört a Barcaságba s felégette Brassó külvárosait is. Kegyetlenkedése ellen a szászok Mátyástól kértek védelmet, de a fiatal király, aki kevéssel előbb még fegyveresen verette le a beszercei szászok lázadását, védelmükre nem tett semmit. Hasonlóan megtorlatlanul hagyta István moldvai vajda háromszéki betörését is.

Az oláh vajdaságokban állandó volt a trónvillongás. Czepes is egy

trónkövetelőt keresett a szászokon s István vajda is ellenfelének, az erdélyi vajda által befogadott Áron Péter vajdának kiadatását követelte.

Ezeknek a betöréseknek az idejében Mátyás még uralmának kétségbevonhatatlanságát igyekezett megalapozni. Megtorló hadjáratokra a távoli Erdélyben nem gondolt. A török betörések komolyabb megelőzésére sem gondolt még s egy betöréskor, 1460-ban, még anyai nagybátyja, Szilágyi Mihály is török fogságba esett. 1464-ben lépett először fel komolyan a török ellen, amikor az Bosznia meghódítására indult. Sikérének következtében megerősödött Magyarország balkáni állása s Szerbia és Havasalföld újra a magyar korona hűbéres tartománya lett. Moldva megfékezésére később került csak sor, mikor Mátyás az erdélyiek lázadása következtében sereggel kényszerült Erdélybe vonulni.

Már Hunyadi János állandó hadjáratai alatt kialakult a hadseregnek az az állandó magja, amely főleg Hunyadi magángazdaságának anyagi bázisán épült fel. Mátyás megteremtette az állandó zsoldos hadsereget, melynek létszáma mintegy 30.000–40.000 főre rúgott. Több száz hajóból álló dunai flotilla felett is rendelkezett s a bandériumok fegyverbeszólítása esetén a háborús létszám elérte a 200.000 főt. Az állandó zsoldos hadsereg fenntartásához állandó és biztos adóbevételekre volt szükség. A szükséges pénzösszeg előteremtésénél Mátyás nem riadt vissza az új adók bevezetésétől, sőt még a pénzrontástól sem. Oly fokozott adózást vezetett be, hogy az állampénztár évi bevételét sikerült 900.000 aranyforintra emelnie. Bár az új adóterhek közvetlenül a jobbágyok vállaira neheztedek, közvetve a nemes birtokosokat is érintették, mert az államilag kiuzsorázott jobbágy csökkent magángazdasági értéket jelentett. Mátyás, aki pénzügyi politikáját külpolitikai terveihez kívánt hadereje szükségleteihez szabta, mellétekintetek nélkül végrehajtotta s végrehajtását szokott türelmetlenségével és erélyével szorgalmazta. Emiatt már 1467-ben felkelés tört ki ellene, amit 1471-ben messzenyúló összeesküvés követett. A felkelés színtere Erdély volt.

Az erdélyi három nemzet 1459-ben Medgyesen megújította az 1437. évi uniót s azt ki is bővítette. Most már nem a parasztok elleni védekezés s nem csak a külső betörések veszélye indokolta az unió megújítását, hanem a király személye is. Mátyás előző évben nagybátyjának, Szilágyi Mihálynak ajándékozta Besztercét s a szászok fegyverrel támadták meg a Beszterce fékentangására emelt várat, hogy Szilágyit megakadályozzák a város birtokbavételében. Szilágyi kegyetlenül megtorolta a lázadást s bizonytalanságba hozta, hogy a megújított unió már nem volt oly lojális a királlyal szemben, mint az első volt, hanem kimondta, hogy ha a király az ország nagyjai közül követet küldene Erdélybe, ahhoz senki se csatlakozzék, azt senki se pártolja, szállással, élelemmel ne támogassa.

A három nemzet tehát előre védekezett az erős királlyal szemben. Ez a védekezés 1467-ben az új adóterhek miatt nyílt lázadássá fajult. Nem magasabb nemzeti célok vezették most sem a nemességet, hanem saját osztályérdekük.

Az elégtelenedők élén egy Farnosi Veres Balázs nevű nemes úr állt. Nem csak a nemeseket sikerült a lázadás gondolatának megnyernie, hanem a székelyeket és a szászokat is. Sőt megnyerte a király erdélyi képviselőjét, a vajdát, Szentgyörgyi Jánost is. Utóbbit független fejedelemmé kiáltották ki. A lázadóknak kapcsolataik voltak a Felvidékkel és Szlavóniával is, de Mátyás erélyes fellépése meggátolta, hogy a lázadás Erdélyen kívül is kitörhessen. Saját zsoldosaival és néhány bandériummal habozás nélkül Erdélybe sietett s közeledtének hírére a lázadók tábora szétzüllött s a királynak kijelölt Szentgyörgyi vajda is meghódolt. Mátyás megkegyelmezett a nagyuraknak és a köznépeknek, de több köznemesi vezért és néhány szász székbírókat kivégeztetett. A Tordán tartott országgyűlésen mondatta ki a hozzá hű maradt rendekkel, hogy az erdélyi magyar nemesek egyetemlegesen 400.000 aranyforintot fizetnek a kincstárnak büntetésül. Emellett a gyűlés az erdélyi nemes vérdíját leszállította 200-ról 66 forintra, alig többre, mint amennyi egy jobbágy vérdíja volt. A megszökött lázadók megtérésére határnapot tűztek ki s a határidőre nem jelentkezők birtokait elkobozták. Természetes, hogy ez az intézkedés számos erdélyi nemeset tett vagyontalanná.

A megszökött lázadók István moldvai vajdához menekültek, aki szintén tudott a lázadás tervéről. Mátyás a szökevények kiadását követelte, de meg akarta torolni a pár év előtti háromszéki betörést is, ezért nem fogadta el a moldvai vajda hódolási készségét, hanem 1467 novemberében a gyimesi és ojtózi szorosokon át seregeivel benyomult Moldvába. A kezdetben sikeres hadjárat visszavonulással végződött. István vajda éjnek idején tört a magyar táborra s maga Mátyás is megsebesült az ádáz tumultusban s seregével visszatért Erdélybe.

István vajda a zsákmány egy részével Kázmér lengyel királyt igyekezett Mátyással szemben maga mellé állítania. Mátyás Kázmérral szemben is fenntartotta Magyarország történelmi hűbérjogát Moldvára s István vajda a töröktől való félelmében utóbb maga is elismerte Mátyás hűbéruraságát. István hódolása annál is inkább kényelmes volt Mátyásnak, mert ekkor már ismét a nyugati események kötötték le teljesen a figyelmét s azok mellett nem csak a távol keleti, de a közelebbi déli események is elvesztették szemében jelentőségüket.

Jancsó idézi erdélyi történetében Mátyás 1475 augusztusában kiadott oklevelét, amely élénk fényt vet a magyar király és az oláh vajdák közötti jogviszonyra. Nem érdektelen tehát, ha azt mi is közöljük:

„Mivelhogy István vajda Mátyás királyt természetes urának is-

meri el és neki, valamint a szent koronának is tartozó hűséget ígért, Mátyás őt és boérjait s az egész Moldvát kegyelmébe visszafogadja. István megígéri, hogy mindazt teljesíti, mit jog és szokás szerint az előbbi vajdák is tenni tartoztak a magyar koronának. Mátyás nemcsak megbocsátja, amit ellene a moldvaiak vétkeztek, hanem ígéri azt is, hogy senkit sem fog országában megtűrni, még kevésbé pártolni, aki Istvánnak ellensége. A két tartomány közötti határokon is a király mind István moldvai, mind Vlád havasalföldi vajdát azon kiváltságok szerint erősíti meg, miket Sándor és Mircse kaptak a magyar királyoktól. Mint-hogy István személyesen és országával együtt kötelezi magát segítségre nemcsak a pogányok, de a királynak minden ellensége ellen, a király is István vajdát személyesen fogja védelmezni, valamikor szüksége lenne rá, hacsak az ország nagyobb ügyei nem foglalnék el, amidőn nagy segítséget fognak küldeni neki. Ha pedig megessék, hogy István és boérjai a királynak birodalmába kényszerítettnek menekülni, itt jó fogadtatásra találnak. Szabadon vissza is mehetnek, sőt a király tehetsége szerint elő is mozdítja visszamehetésüket.”

Mátyás Küküllő és Csicsó várakat egyidejűleg István vajdának is adományozta, hogy szükség esetén legyen hová menekülnie. Hasonló céllal kapták meg már Károly Róbert óta Fogaras várát és uradalmát a hű havasalföldi vajdák.

Az idézett oklevél történelmi szokásjogra hivatkozik, amely a moldvai vajdákat a magyar korona hűbérére szorítja. Ezt közelebbről megvilágítják azok a sorok, amelyeket Kázmér lengyel királynak írt Mátyás: „a moldvai vajdák mindenkor a magyar királyoknak szolgáltak. E tartománynak soha más vajdája nem volt, csak olyan, kit a magyar király küldött oda. Hiszen a mi atyánk is, aki csak kormányzó vala, tetszése szerint egymásután nevezett ki több vajdát anélkül, hogy valaki ellene mondott volna.”

Bizonytal feltűnt, hogy Mátyás idézett oklevele 1475-ben nem Czepes, hanem Vlád havasalföldi vajdát említi. Czepes, mikor szörnyű kegyetlenkedései miatt boérjai fellázadtak ellene, Erdélybe menekült. Mátyás védelmébe vette volna, de István vajda elfogta Czepes egyik levelét. Ebben a Mátyástól védelmet váró Czepes arra biztatta a szultánt, hogy helyezze őt vissza vajdai székébe s ő ellenszolgáltatásul kiszolgáltatja neki Erdélyt. „Én igen jól ismerem Erdélyt s egész Magyarországot. Ha felségednek úgy tetszik, bűneim bocsánatjául kezébe adhatom egész Erdélyt; és ha ez egyszer kezedben van, könnyen meghódíthatod egész Magyarországot...” Mátyás Budára vitette az áruló havasalföldi vajdát s ott tíz éven át fogságban tartotta.

Az újabb havasalföldi vajda, Baszarába Laiot szintén hűtlen lett a magyar koronához. Báthori István erdélyi vajda ezt megtorlandó, 1476

őszén betört Havasalföldre s Bukarestet is elfoglalva, Laiot helyébe Czepes fiát, az ifjú Baszarábát, Vládót tette meg vajdának. Czepes azért nyerte ezt a nevet (karós), mert előszeretettel húzatta karóba az embereket. A vajdává lett fia is hódolt ennek a szenvedélynek s ezért „kis karós” Vládnak, Vlád Czepulusnak hívták.

Vlád sem maradt meg Mátyás hűségén s 1479-ben csatlakozott ahhoz a török sereghez, amely betört Erdélybe s amelyet a kenyérmezei ütközetben Báthori István erdélyi vajda és Kinizsi oly emlékezetes diadallal semmisített meg. A kenyérmezei győzelem hosszabb időre elhárította Erdély felől a komolyabb török és oláh veszélyt. Mégis igazat kell adnunk *Szekfünek*, aki azt írja, hogy azt az uralkodó állást, melyet Hunyadi János újra megerősített a két oláh fejedelemségben, Mátyás nem tudta maradéktalanul megtartani.

Mátyás uralkodása szintén hozott érdekes és jelentős belső intézkedéseket is. Ezen a téren nemcsak a magyar nemesek említett megfélemezése, hanem a székelyek és szászok bizonyos ügyeinek rendezése is emlékezetes.

Említettük, hogy a székelyeknél is kialakult bizonyos társadalmi tagolódás. Mátyás trónraléptének idejében már bizonyos székely olygarchiáról is beszélhetünk, amely nagy szociális nyugtalanságra vezetett a székelyek közt s a közszékelyek erőszaktól sem riadtak vissza, hogy egyenlőségüket megvédjék. Mátyás 1463-ban rendezte a székely kérdést, újra szabályozta a székelyek hadkötelezettségének mértékét s biztosította a székelyek régi szociális, társadalmi berendezésének további fennállását. Ezzel féket tett a fenyegető olygarchia továbbfejlődésére. A székelyek hadszervezeti szabályzata békében is biztosította ennek a népcsoportnak állandó katonanép-jellegét. A székkapitányok tartoztak eszerint békében is gyakori katonai szemléket tartani. Háború esetén a székelyek kétharmada tartozott hadbavonulni s egyharmaduk maradt otthon az otthonmaradottak védelmére. Azok, akik székely ispán, vagy a székkapitányok behívásának nem engedelmességek, fővesztéssel bünhődtek. Mátyás ezen intézkedése a régi szokást erősítette meg s emellett kiegészítette Zsigmond 1435-ös hadrendi intézkedését. Mátyás tíz évvel utóbb, 1473-ban a székely lóföket és gyalogosokat az egész székelységen külön-külön lajstromba iratta.

Igen nagy jelentősége volt a szászok további sorsára nézve azoknak az intézkedéseknek, amelyeket Mátyás a szászok javára fogatosított. Kolozsvár ugyan, amely már egészen elmagyarosodott, kiszakadt a szász közösségből, viszont a szászok mégis sokat nyertek. Nagy kiváltságokat kapott Mátyástól Brassó, Szeben és Beszterce. Fogaras vidékét a szász földhöz csatolta. Ennek következtében ekkor már a szász föld három nagy területet foglalt magába, Brassó, Szeben és Beszterce vidé-

két. Zsigmond annakidején megszüntette a szebeni prépostságot. Mátyás azonban visszaállította. A szászokban már régen élt a törekvés az önálló szász egyház kialakítására. Ez a lépés jelentős volt ebből a szempontból. A szász egység kialakítása szempontjából azonban annak a királyi intézkedésnek volt a legnagyobb jelentősége, amely mindazokat a városokat, amelyek a szászok kiváltságaival éltek, az adózás, a bíraskodás és a hadszolgáltatás tekintetében a szász ispán alá helyezte.

A szászok által lakott területek közigazgatási egységesítése lassan ment végbe. Például Medgyes-szék csak 1402-ben vétetett ki a székely ispánok alól s került a szebeni ispán joghatósága alá, mert eddig eleve nem élt még az a tudat, hogy Medgyes eredetileg székely telep volt s csak a székelyek keletre tolódása után vált szásszá. Mátyás említett intézkedése volt tulajdonképpen az a végső lökés, amely megadta a szásság teljesen egységes „nemzetté” való intézményesülését. Mátyás már 1464-ben megengedte a szászoknak, hogy az addig a király által kinevezett szebeni királybíró maguk közül szabadon válasszák, a területi egységesítés után 1486-ban kialakult a szász egység, a szász „egyetem”, az universitás.

Az oláh vajdák állandó kegyetlenkedése és a török előnyomulás elől az oláhság állandóan özönlött Erdélybe. Azonban ez a kulturálatlan népség nem tudott beilleszkedni a polgárosult Erdély magasabbrendű közviszonyaiba s állandó nyugtalanságot okozott. 1486-ban már arra a vakmerőségre ragadtatták az oláhok magukat, hogy Beszterce vidékét feldúlták, miután 1473-ban már feldúlták Medgyes vidékét is. A Beszterce-vidéki mozgalom átterjedt az egész magyar vidékre. Mátyás ekkor az erdélyi vajdát és a székelyek ispánját erélyes intézkedésre szólította fel a békételen, zavargó oláhsággal szemben. Az oláhság az egykori oláh kerületekben is jobbagysorsra jutott. A szász földön, ha oda a szásság befogadta az oláhokat, állandó összeütközésben éltek a tőlük munkát kívánó szászokkal. Az említett török betörések mind a szász, mind a magyar területeken nagyon sok mezőgazdasági munkást pusztítottak ki. Ezeknek helyére a birtokosok kénytelenek voltak oláhokat befogadni. Viszont az oláhok ragaszkodtak ahhoz, hogy tovább is csak ötvenedet fizessenek, mint mikor erdőírtásra, vagy katonáskodásra telepítették be. A földesurak viszont megkövetelték az oláhoktól is a jobbagyoktól járó kilencedet. Bárhol tört is ki oláh zavargás, annak mindenhol szociális jellege volt s távol állt minden politikai és nemzeti vonatkozástól, amelyeket most előszeretettel igyekeznek ezekbe a szociális és kulturálatlan megmozdulásokba belemagyarázni az oláh történetírók.

Erdély földjén kialakult egy érdekes fajta az oláh nemességnek. Említettük, hogy Károly Róbert óta Fogaras vidékét többnyire megkapták a havasalföldi vajdák. Ezek az ott lakó oláhok közül egyeseket boéri

állapotra, oláh nemességre emeltek. Ezeket a boérok elismerték a király és tisztviselői akkor is, amikor Fogaras nem volt a vajda birtokában. Viszont ezek a boérok semmiben sem különböztek a kenézektől s szolgáltatási kötelezettségük fokából látjuk, hogy messze elmaradtak a magyar nemes állapotától. Mint *Jancsó* mondja: „fogarasi boérnak lenni nem nagy állapot volt.”

Hunyadi Mátyás alatt újra megindult a hivatalnok főnemességnek helyi elhatalmasodása, amely egyelőre még lappangott, hogy aztán Mátyás halála után egyszerre érezhetővé legyen. Mátyás alatt 1479-ig sűrűn váltották egymást az erdélyi vajdák, 1479-ben azonban az országbíró, Báthori István lett az erdélyi vajda, aki már 1471. óta országbíró volt s a két méltóságot ettől kezdve együtt viselte 1493-ig. Báthori nem is késett hatalmát korlátlaná tenni. Különben is ő adta ki a jelszót, hogy Mátyás után oly királyt kell választani, akinek üstökét kézben lehet tartani.

A királyválasztás izgalmai Erdélybe is elhatoltak s a megválasztott II. Ulászló testvére, Albert, aki szintén király akart lenni, ügynökei révén pártot toborzott Erdélyben is, különösen a székelyek közt, magának. II. Ulászló azonban általános büntetéselekedést biztosított minden politikai bűnösnek s ezzel sikerült Erdélyt és a székelyeket maga mellé állítania.

Ulászló gyenge kezű uralkodása Erdélyben a helyi urak hatalmaskodásában érezte következményét. Egyes urak a törvénytelen szolgáltatások követelésén túl még adót is szedtek a néptől a maguk számára. A vajda pedig, aki egyben a legfőbb bíró is volt, a legteljesebb terror mellett önálló birtokaként bánt Erdéllyel. Törekvései a székelyeknél élénk ellentállásra találtak, mire kegyetlen és jogtalan megtorlások egész sorozatát követte el velük szemben. Ekkor ütközött össze először a székelység és a Báthori-dinasztia, mely küzdelem aztán egy évszázadon át többször fellángolt. Bár a vajda fővesztéssel fenyegette meg azt, aki ellene panaszt mer tenni a királynál, a székelyek 1492-ben mégis panaszirattal keresték meg II. Ulászlót, s védelmet kértek a vajdával szemben. Szerencséjükre a vajda és a nagy befolyású esztergomi érsek, Bakócz Tamás közt engesztelhetetlen gyűlölet volt s az érsek rábírta a királyt, hogy országbírája és erdélyi vajdája mellé nevezzen ki még egy vajdát. Báthori a királyi intézkedésre lemondott és félrevonult, s ezzel erdélyi kényurasága is megszűnt.

A király Losonczy Lászlót és Drágfi Bertalant nevezte ki erdélyi vajdáknak. Ezek azonban nem foghattak hozzá Erdély pacifikálásához, mert 1493-ban két ízben is török betörés érte Erdélyt. Az első betörés a vöröstoronyi szoroson át nyomult be, de Telegdi István alvajda kiverte a török csapatokat. A második betörés a Barcaságot érte.

1494-ben a király személyesen kereste fel Erdélyt, de elsősorban az adóügyek érdekelték s a Szebenben tartott gyűlésnek is az adóbehajtás volt a tárgya. Ulászló korának csakhamar a kincstár anyagi zavara lett állandó szomorú jellemzője s Ulászló erdélyi útjának is ez volt a rúgója. Sikerült is Erdélyben 58.000 aranyforintot behajtania.

A két vajda intézménye nem vált be. Hatáskörük nem volt pontosan elválasztva a különben is egymással ellentétes egyéniségek lévén, merőben elütő kormányzati irányt vallottak magukénak. Végül is Losonczy lemondott s 1498-ban Drágfit a király váltatta fel. Az új vajda az egykori híres erdélyi vajdának Szentgyörgyi Jánosnak fia, Szentgyörgyi Péter lett.

II. Ulászló 1499-ben kiváltságlevéllel látta el a székelységet, melyben az állandó honvédelem kötelezettségének szabályozása mellett azt mondta, hogy a székelyek ezért vannak minden adózás és egyéb szolgáltatás alól felmentve és mint az igazi nemesek a dicső magyar királyoktól nemességgel felruházva. Ekkor már kialakult a más földjén lakó székelyek rendje is, mint az elmúlt évtizedek székely rendi küzdelmeinek következménye. A székely földön lakók a nemesek jobbágyaitól jogilag főként abban különböztek, hogy személyes szabadságuk megmaradt. A székely földesúrral önként vállalt szerződés szerint voltak kötelezettségben s azt bármikor felmondhatták. II. Ulászló említett 1499. évi kiváltságlevele szerint ezek a földönlakók és azok, akik még három forintot érő ingósággal sem rendelkeznek, külső háború esetén mentesek a hadfelkeléstől s csak akkor kötelesek ők is hadra kelni a székely ispán rendelete szerint, ha az ellenség Erdélyre támad s ott kárt tesz.

A székelyek hű emberei voltak II. Ulászlónak, amit szépen örökített meg a király ebben a kiváltságlevélben, mondván, hogy a székelyek elődei alatt a magyar szent korona védelmében a török ellen, vérök hullatása s őseik és testvéreik önfeláldozása által, azután pedig az ő trónfoglalása óta nemcsak a törökök ellen, hanem a lázadók és pártütők ellen mindig fáradhatatlan lendülettel és bármely felszólításra készséggel teljesítettek hűséges szolgálatot. Ez az oklevél lett ezután a székely önkormányzat szokásjogának most már kodifikált forrása.

Hogy a székelyekben még mindig mennyire érezte a gyakorlat az egykor „csatlakozott” népet, azt mi sem jellemzi jobban, mint azok a katonai intézkedések, amelyek ebben az oklevélben leszegezettek. A kiváltságlevél megállapította, hogy mikor mennyi székely köteles a király zászlója alá sorakozni, de kikötötte azt is, hogy a székely csapatok – miként az egykor a csatlakozott népeknél is szokás volt – kötelesek odamenet mindig a király serege *előtt*, visszajövet pedig a királyi sereg *mögött* járni.

Megemlíthetjük, hogy a szászok és a székelyek földjén voltak olyan területek, amelyek egykor a király birtokai maradtak s ezek köz- igazgatásilag az ősi Fehérmegyéhez tartoztak. Utóbb ezek az egymástól és Fehérmegyétől is távol eső területek külön magyar közigazgatási egységgé lettek, ezek összesége alkotta Felsőfehérmegyét s az ősi Fehérmegye megkülönböztetési célzattal ezért lett később Alsófehérmegyévé.

A vajdák versengése nagy fejetlenséget és jogbizonytalanságot okozott Erdélyben s az oligarchikus hajlandóságú urakkal szemben szerzett új tapasztalatok is arra készítették a három erdélyi joggal bíró közösséget, a magyar nemesi vármegyéket, a székelyeket és a szászokat, hogy ismét közös intézkedés útján gondoskodjanak állapotuk rendezéséről. E közösségeknek igen éles érzékük volt „érdekeik” megvédésére, akár – mint láttuk – szociális érdekekről, akár – mint most – közbiztonsági, közigazgatási, tehát vitális érdekekről lett légyen szó. Pár évtizeddel később igen nagy szerepe volt a „saját érdekek” védelmének abban, hogy Erdély az önállóság felé indult. Az önérdékek mindenek elé helyezése alakult át lassan öncélúsággá. Az egyetemes magyar érdeket, mely a magyar állam egységére érvényes volt addig, a változott viszonyok következtében így váltotta fel a szűkebb körre vont lokálisabb érdek, az erdélyi közösségek sajátos önérdéke. 1505-ben a három „nemzet” Tordán gyűlést tartott, amelyen közös delegációt küldött ki, amely aztán egy évvel utóbb a segesvári gyűlésen kimondta, hogy a három nemzet közös törvényszéket szervez, amely a nemzetek mindenikének 14–14 képviselőjéből és egy káptalani férfiúból fog állani s ezen intézkedésnek az a célja, „hogy az ország őfelségének jobban szolgálhasson s ellenségei ellen is védhesse magát”.

Azonban ebben a közös intézkedésben nem lehet önálló erdélyi „nemzeti”, „állami” célzatot felfedezni. Ez csak a három közösségnek rendi harcát jelentette, most már nem a jobbágysággal szemben, hanem a királyi hivatalnokok önkényeskedése ellen.

A közös törvényszék megszervezéséhez a példát az 1505-ös székely anyagfalvi gyűlés szolgáltatta, amely egy 17 tagból álló bíróságot szervezett abból a célból, hogy legyen egy oly hatóság, amely vigyáz a törvények mikénti végrehajtására s amely megtorolja az igazságtalanságokat és törvénysértéseket.

Az oligarchikus hajlandóságok tehát a székelyekből, majd egy évvel utóbb mindhárom erdélyi közösségből kiváltották azt a rendi harcot, amely a magyar nagy politikában már javában folyt a köznemesség és a főnemesség közt. Az erdélyi rendi mozgalom most sem volt más, mint a magyarországi viszonyok helyi vetülete s azt csak a körülmények változása okozta, hogy ennek a rendi mozgalomnak intézkedései pár év-

tizeddel utóbb alkalmasak voltak egy új államszervezet közjogi alapjául szolgálni.

A székelyek nemcsak a királyi hivatalnokok önkényeskedése ellen kívánták azonban magukat megvédeni, hanem megkísérelték ősi ökörsütési kötelezettségük alól is mentesíteni magukat, amikor az 1506 őszén II. Lajos születése folytán esedékessé lett. A székelyek ellenállása oda-fajult, hogy itt-ott meg is ölték az ökröket összeszedő királyi embereket. A király a fogarasi kapitányt, Tomori Pált küldte ki, hogy biztosítsa fegyvereseivel az ököradó behajtását. Azonban a székelyek Marosvásárhely mellett megverték Tomori csapatát s maga Tomori is sebesülten menekült vissza Fogaras biztos védelmet nyújtó falai közé. Az újabb és erősebb királyi sereg aztán megtörte a székelyek ellenállását, de Ulászló két évvel később, mikor Lajos királlyá koronázása kapcsán újra időszakos lett az újabb ökörsütés, elkerülendő a székelyek elégedetlenségének újabb kirobbanását, a székelyek hadi érdekeire és addig hozott anyagi áldozataira való tekintettel felfüggesztette az ököradó beszédét.

Az erdélyi három kiváltságos népcsoport összefogása a törvények felettük való alkalmazásának betartására s a székelyek lázadászerű ellenállása az ősi adózás ellen oly magok voltak, amelyekből könnyen kiterebélyesedhetett az erdélyi népeknek a központi hatalommal szemben való erősebb állásfoglalása is, ha önérdekeik azt úgy hozták magukkal, bár egyelőre ilyen célzata nem volt a dolgoknak s csak az egyetemes magyarországi viszonyok fodrozódtak bennük tovább.

De erőteljes fejlődést adhatott a dolgoknak ebben az irányban az, ha valaki Erdély élére kerülve megtalálja az utat az erdélyi népekkel való békés együttműködéshez, viszont azokra támaszkodva egyidejűleg a központi hatalommal szemben különállásra törekszik. Ilyen ki nem mondott, de lappangva élő külön úton járást jelentett II. Ulászló központi hatalmával s főleg családi politikájával szemben a magyar nemzeti királyság híveinek politikája.

Említettük már, hogy Albert után I. Ulászló királlyá választásában milyen célszabályok érvényesültek. Ráműtöttünk arra is, hogy ezek a célszabályok tovább éltek és újra érvényesültek Hunyadi Mátyás királlyá választásának tényében is. Az ősi magyar külpolitikai koncepció védekező álláspontot foglalt el nyugatra a németességgel s keletre a népvándorlás megkésett hullámaival szemben. Emellett azon igyekezett, hogy észak-déli tengely körül erős magyar befolyást biztosítson a szomszédos államokban, hogy így kelet és nyugat felé is egy egységes magyar irányítású Közép-Európa szállhasson szembe a várható támadásokkal. Ez a külpolitikai koncepció utóbb a magyar nemzeti királyság híveinek is sajátjává lett s ez volt az oka, hogy a Jagelló-királyok megválasztásával fenntartani igyekeztek a török- és németellenes magyar-lengyel együttműkö-

dést. II. Ulászlót is azért választották meg a rendek Mátyás halála után magyar királynak, mert azt hitték, hogy elég gyöngye lesz befelé a rendekkel szemben, viszont tradíciói miatt elég erős lesz mégis kifelé arra, hogy mind a német befolyási törekvéseket, mind a török betörési kísérleteket sikerrel visszaverje.

II. Ulászló azonban külpolitikai tekintetben nem felelt meg a hozzáfűzött reményeknek. Sem a törökkel szemben nem tudott a kellő eréllyel fellépni, sem a fenyegetően beavatkozni törekvő Habsburgokkal szemben nem tudta az ország leendő függetlenségét biztosítani. Egy ideig ugyan híven a németellenes magyar hagyományokhoz ő is egy nyugati neolatin szövetségest keresett francia házasságával, de kevéssel utóbb szerencsétlen kettős családi szerződéssel a Habsburgok érdekszövetségéhez csatlakozott s biztosította azok feltétlen bekövetkezendő befolyását a magyar ügyekbe. Ez, a nemzet túlnyomó többségének elfogásával szöges ellentétben álló házassági politika élessé tette a magyar nemzeti királyság híveinek közjogi ellenállását és politikai pártszervezkedését. Ennek a szervezkedésnek az élén Szapolyai János állt, aki ennek a pártnak nemzeti királyjelöltje is volt. Szapolyai János pedig 1510-től fogva egyedüli vajdája volt Erdélynek s így mint az Erdélyből rekrutálódó hadseregrész ura belpolitikai törekvéseit nem kis mértékben építette Erdélyre. Így lett Erdély, saját belső elhatározásától függetlenül, már a XVI. század elején egy olyan törekvés anyagi bázisa, amely utóbb szerencsétlen körülmények szövevényeként az önálló államalakuláshoz vezetett.

A Szapolyai-család politikai hatalmát annak a szövetségnek köszönhette, amely őt a politikai többséget jelentő köznemesség hatalmas táborához fűzte. Ez a kiterjedt politikai és társadalmi réteg a XV. században jutott egyre nagyobb szerephez a magyar politikai életben s előbb a Hunyadi-házzal, majd a Szapolyai-családdal volt politikai szövetségben. A Hunyadi-házzal való kapcsolat egész Corvin János haláláig állt fenn. A Szapolyai-család addig sem a köznemességgel, sem annak határozott nemzeti irányával nem tartott fenn komolyabb kapcsolatokat. A Mátyás uralkodása alatt kisbirtokos családból az ország egyik leghatalmasabb oligarcha-családjává erősödött Szapolyai-család két nádor tagja: Imre s őt követően István még a főúri körök koalícióiban játszottak szerepet s Ulászló helyett vivén a főhatalmat, energiájukat egyéni vagyonuk és hatalmuk nagyobbitására fordították. Corvin János halála s vagyonának német kézre jutása után szállt a köznemesei tábor és a nemzeti gondolat politikai vezetése Szapolyai István idősebb fiára, Jánosra. Ugyanekkor élesedett ki a dinasztia és a nemzetipárti köznemesség ellentéte is, mert ebben az időben hozta meg a nemzet túlnyomó többsége az idegeneket a magyar trónról kizáró rákosi végzést. Hogy ennek a meghozatalában a

köznemesség mellett a főnemesség többsége is résztvett, kétségtelenül a Szapolyaiak befolyásának kell tulajdonítanunk, akik a főúri konföderációkban mindig benne voltak.

Szapolyai János anyja Hedvid tescheni hercegnő volt, akinek a nagyravágyása nem kis szerepet játszott abban, hogy Szapolyai határozottan lekötötte magát a nemzeti királyság mellett s hogy pártja benne látta az eljövendő királyt. Szapolyai pályázott is Annának, Ulászló leányának kezére, hogy ezzel is biztosítsa magának, a nemzeti párt fejének, a királyi családdal való szorosabb összeköttetését. Ulászló ellenben leányát 1515-ben Habsburg Ferdinánddal jegyezte el. Szapolyai azért mégis rokoni kapcsolatba került a Jagellókkal, mert Jagelló Zsigmond lengyel király az ő nővérét vette nőül. Ez azonban nem akadályozta meg a Jagellók lengyel ágát sem abban, hogy az 1515-ös bécsi találkozón a magyar és lengyel Jagellók s a Habsburgok meg ne osztozzanak a Magyarország feletti befolyáson. A nemzeti párt és a dinasztia összeütközése tehát forrt s Szapolyai János ebben az egykor kirobbanandó összeütközésben magánhatalmán kívül elsősorban a vajdaságában levő Erdélyre támaszkodhatott.

A már említett politikai csoportosulások csak egyik fázisát jelentették az ország közviszonyai leromlásának. A hadsereg szétzúllását követte az állampénztár teljes elszegényedése. A köznemesség és a főnemesség is élesen szembekerült egymással. A közélet súlyosan korrumpálódott. Számos oly jelenség állt elő, amelyek igen kiválóak voltak arra, hogy a teljesen meglazult központi hatalom rovására nemcsak a társadalom különböző rétegeiben következzen be atomizálási folyamat, hanem akár az egy-egy oligarcha hatáskörébe eső területen is. Szapolyai inkább ura, mint vajdája volt Erdélynek, viszont dicséretes módon nem zsarnoki önkénnyel érte ezt el, mint egykor Báthori. Gondot fordított az erdélyi várak állapotára, a hadsereg megbízhatóságára, a déli és keleti határok megfelelő védelmére. Érthető, hogy az erdélyi haderő volt 1514-ben az az eszköz, amely a jobbágyok szociális forradalmát, a Dózsa-féle felkelést letörte. A különböző terhektől agyonsanyargatott és szabad költözködési jogában is megkötött paraszt-jobbágyosság forradalmát, Dózsa György mozgalmát Szapolyai János verte le Temesvár mellett. A nemesség bosszúja szörnyű volt. A véres megtorlás kegyetlen munkáját az 1514. évi országgyűlés tetézte be, amelyen a közös veszélyben pillanatnyilag egymásra talált köz- és főnemesség megszüntette a jobbágyok szabad költözködési jogát s örökös földhöz kötött szolgaságra kárhoztatta őket. A jobbágyterheket a következőkben szabta meg: évenként egy aranyforint fizetendő a földesúrnak, hetenként egynapi robot s a terményekből a kilenced jár ezen kívül. A tized továbbra is a papokat illeti. Tilalmas lett a jobbágy fegyverviselése és az, hogy a király job-

bágysorból származó papot püspökké nevezhessen ki. A lázadó jobbágyokat terhelte továbbá a leölt nemesség vérdíjának s a lázadásuk okozta károknak megtérítése. A kegyetlen megtorlás nem maradt hatástalan a jobbágytársadalom lelkiületére. Elvesztette ez a nagyszámú társadalmi réteg minden érdeklődését az ország és a nemzet minden ügyével szemben s mint a rendek egy 1547-iki késői beismerése bizonyítja, mi sem ártott annyit az országnak, mint a jobbágyság kegyetlen elnyomása.

A Dózsa-féle lázadás hullámai Erdélybe is eljutottak volt. A felkelt parasztok lerombolták a valkói és a torockói várat s Kolozsvár ellen vonultak. Tornai János verte le végül is Kolozsvár mellett a szászok és a székelyek támogatásával az erdélyi felkelést. A megtorlás itt is ugyanolyan kegyetlen volt, mint Magyarországon s hatása is ugyanaz lett.

II. Ulászló halála után a kiskorú II. Lajos országlása alatt az ország közviszonyai és közügyei még mélyebbre süllyedtek. Szapolyait az országos ügyek egyre jobban elvonták Erdélytől s így ott is egyre inkább lábrakaphatott az általános züllés és bomlás. A jobbágyság lelkében bekövetkezett fásultság mellett a lassan hazánkba is eljutó protestantizmus zavarta meg a nemzet felsőbb rétegeinek lelki nyugalmát s egyre nagyobb csorbát szenvedett az abszolút tekintélyében eddig leginkább megmaradt egyház is. Magyarország menthetetlenül züllött lefelé s ennek arányában egyre kevesebb reménye lehetett, hogy egy egyszer mégis csak bekövetkezendő, elhatározó török betöréssel szemben sikerrel ellentudjon állani.

Az erdélyi belső fejtelenség első nyílt jele a székelyek 1519-es lázadása volt. A székelyek Hagymási Miklós székely viceispán ellen fogtak fegyvert. Szapolyai János a parasztok felett aratott temesvári diadala után a nemzet megmentőjének tekintélyét élvezte s ezt a nimbuszát még az 1515-ös gyászos végű szerbiai törökellenes betörése sem rontotta le. Most is Szapolyai sietett a lázadó székelyek ellen s azokat Homoródszentpál és Daróc közt le is verte. Nemcsak a felkelés vezéreit fogatta le, hanem a felkelésben résztvettek vagyonát is lefoglalta az államkincstár javára. Ez súlyos sérelme volt a székelyeknek, mert eddig ősi gyakorlat szerint a hűtlenségbe esett székely vagyona nem a kincstárra, hanem a bűnös rokonaira szállt. Ez még jobban elidegenítette a székelyeket a központi hatalomtól s nagyban hozzájárult ahhoz, hogy utóbb megint fellázadjanak.

A hitújítás mozgalmi Erdélyben először a szászok közt kezdte hatását éreztetni s az állam és az egyház mindent elkövetett, hogy a mozgalmat megfojtsa. Mint említém, ez sem szolgálta a lelkek nyugalmát. Érthető, hogy az az atomizálódási folyamat, amelyet mint országosan egyetemes jelenséget említettem, erősségében ezzel is csak növekedett.

Az erdélyi három kiváltságos népcsoport, „nemzet” külön erdélyi gyűlése, amelyen Dalmácia, Horvátország és Szlavónia mintájára joga volt tárgyalni: 1. Erdélynek külső ellenség ellen való védelme tárgyában, sürgős esetekben, 2. mikor szokásbeli törvényt (lex municipalis consuetudinaria) hoz, 3. mikor a király, vagy az anyaország által adózás, vagy segedelem kívántatik; a kúszált belviszonyok mellett nagyobb súlyt nyert, mint azelőtt. Viszont Erdély nemzetei épúgy teljes jogú tagjai voltak tovább is a magyar országgyűlésnek s erdélyi gyűlésük nem hozhatott a magyarországi egyetemes érvényű törvényekkel ellenkező határozatokat, mint azt épp ebben az időben *Werbőczy* Hármaskönyve határozottan kimondta. Sőt az erdélyiek határozatainak érvénybelépéséhez olykor a magyarországi országgyűlés hozzájárulása volt szükséges. II. Lajos 1526. évi rákosi dekrétumának 12. cikkelye például azt írja, hogy: „az erdélyi határozatok a katonáskodás módjáról elolvasandók és amennyiben az a mód jónak látszik, meg kell tartani”. Az erdélyi gyűlések súlyosbodása utóbb igen nagy jelentőségű lett, mert belőlük sarjadt ki pár évtized alatt az önálló erdélyi állam országgyűlése.

Erdély az általános közzavar ellenére is megőrizte honvédelmi intaktságát. Amikor 1526-ban az erdélyi három nemzet közös gyűlése elrendelte, amint ma mondanák, az általános mozgósítást, tíz nappal később már 40.000 főnyi katonaság volt Szapolyai táborában. Az erdélyi hadszervezet még jól működött éles ellentétben a magyarországgal, ahol a szerencsétlen király táborába alig-alig gyülekeztek a hadak.

A király tanácsadói azonban tartottak Szapolyaitól. Nemhogy a fővezérséget nem ruházták rá, de ellentétes hadparancsokkal igyekeztek távortartani, hogy a „diadal kivívásában” ne lehessen része. Hol Budára rendelték, hol azt parancsolták neki, hogy törjön be Havasalföldre s ott az oláh vajdákkal együtt támadja hátba Szulejman felvonuló seregét. A magyarországi mozgósítás kudarca után ugyan ismét Budára rendeltetett Szapolyai, de a király, bár Szapolyai kérte, hogy ne ütközzön meg addig, míg ő meg nem érkezik az erdélyi hadakkal, 1526 augusztus 29-én Mohácsnál csatába bocsátkozott a törökkel, amikor az erdélyi hadak és Szapolyai még csak Szeged környékéig juthattak el. Az ütközet elveszett s a menekülő király is halálát lelte. Az ország király nélkül maradt. Az ország nagyhatalmi állásának sírja felett pedig fenyegetően állt egymással szemben két törekvés: a nemzeti királyság igénye, élén Szapolyaival, akinek öccse ott veszett Mohácsnál és a Habsburgok trónigénye, amelyet II. Ulászló családi és a nemzet által soha el nem ismert szerződésai támasztottak alá.

ERDÉLY A NEMZETI FEJEDELMEK ALATT (1526–1691)

A nemzeti szerencsétlenségnek nevezett „Mohács” Európa egyik legkritikusabb időszakával esik egybe. A későközépkori Európa összedülése már megkezdődött, de az újkor Európája még nem alakult ki. A katolicizmus megingott anélkül, hogy a reformáció határozott alakot öltött volna. A pápai hatalom s Velence másodrangúvá süllyedt, V. Károly német császár és a törökkel szövetséget kötött I. Ferenc versengése mellett. A társadalmi, lelkiismereti és politikai forrongások legzavarosabb pillanatában következett be Magyarországon az uralkodóház váratlan magvaszakadása, szakadt a nemzet nyakába a királyválasztás s ezzel a külpolitikai orientálódás nehéz kérdése. A rákosi és pozsonyi végzések szerint már eleve megoszlott nemzet a királyválasztásban nem tudott összefogni s részben Szapolyai Jánosban nemzeti királyt s pillanatnyilag orientálódás nélküli állást, kis töredékében pedig Ferdinándban német dinasztiát és V. Károly felé való orientálódást választott. A teljesen összekuszálódott európai helyzetben előrelátható volt, hogy miként Ferdinánd pártja V. Károly felé orientálódott, úgy a magában álló Szapolyai-pártnak is orientálódnia kell önmaga fenntartása érdekében Ferenc, illetve a török irányában. Ez már jóval a tényleges orientálódás előtt hallatta hangját. *Krzyszky* przemisli püspök, lengyel követ 1526 december 5-én írja Esztergomból Brodariescnek Pozsonyba: „A ti nemzetetek – nem tudjuk mi Isten haragjából – annyira dül-fül egész Németország ellen, hogy iszonyú gyalázat nélkül nem is említhetni. A törökök már is testvérül és barátul fogadtatnak.”

A helyzet logikus következménye volt ez, minthogy Erdélynek elszakadása a német kézre jutott magyar koronától s külön állammá alakulása is történelmi szükség lett.

Mohács után s a török kivonulás után Magyarország teljesen össze volt roppanva. Erdély hadi ereje viszont töretlen volt. Erdély azonban még nem érezte, hogy külön utakra kell lépnie. A tokaji országgyűlésen, ahol Szapolyait királlyá kiáltották, számos erdélyi úr s a három nemzet követei is megjelentek. II. Lajos özvegye, Ferdinánd nővére, Mária királyné ugyan meghívta a Ferdinánd-párti pártországgyűlésre Erdélyt is, de megjelenése adatok hiányában nem dönthető el s nem is valószínű. Ferdinánd azonban uralkodása első pillanatától fogva látta, hogy Erdély bírása számára létkérdés. Trónfoglaló proklamációja után nyomban Erdélybe küldte Reicherstorfert. Mischlingert pedig 1527 január 2-án a moldvai vajdához indította. János ugyanakkor Radul vajdát akarta tikárának tett adománnyal lekötelezni.

Ferdinándnak azonban nem volt talaja Erdélyben. Erdély meg-

jelent az ez évi március 17-ére Budára hirdetett Szapolyai János-féle országgyűlésen s kötelezte ott magát, hogy az ország minden lakosa által fizetendő tizedet fizeti. A szászság Medgyesén 9000 forintot ajánlott fel Jánosnak s elrendelte Reicherstorfer elfogatását. A Ferdinánd elől Erdélybe húzódó János király részére még az októberi kolozsvári országgyűlés is 80.000 aranyat szavazott meg. János helyzete csak az általános Ferdinánd-féle térfoglalás után romlik meg s ekkor, november elején, fogadja el Erdély a Wingarthy–Horváth-féle marosvásárhelyi gyűlésen Ferdinándot királyul a Horváthot helytartójául. Ez azonban csak a szászságnál lehetett meggyőződés. A nemességnél és a székelységnél csak a helyzettel való megalkuvás volt. Ezzel megmagyarázhatjuk, hogy bár a rendek Ferdinánd hadait hajlandók voltak befogadni, ellátásukról gondoskodni már nem voltak hajlandók s a rendek már 1528 júniusában úgy gondolkodtak, hogy védje meg őket Ferdinánd a saját költségén, azért hódoltak meg neki. Ez az álláspont mindenesetre a legkényelmesebb és a legokosabb volt: megvárni pártatlanul a két király közötti végleges erőviszony kialakulását.

Mert Erdélyben nagyon jól tudták, hogy Szapolyai János, bármily tehetetlennek is bizonyult a trónon, korántsem a multak embere. Jánost annakidején a pápa, a velencei köztársaság, az angol, a francia király s a bajor hercegek elismerték királyul. A francia király, I. Ferenc, mindent megtett, hogy a porta is karolja fel Szapolyai ügyét s így a Habsburg-ház ne tudja a lábát Magyarországon is megvetni.

A túlhatalmas V. Károly ellen Velence is a törökkel szövetkezett s a portánál oly hatalmas befolyású Gritti Alajos útján állandóan sürgette a törököt az Ausztria elleni beavatkozásra. Ugy látszott, hogy Ausztria megveti lábát Magyarországon, tehát a Habsburg-ellenes európai párt kivetette hálóját Magyarországra. Bevonta a Habsburgok ellen Magyarországot az európai politikába oly módon, hogy Szapolyait a porta kegyeibe ajánlotta. Mikor aztán Szapolyai tényleg a portához fordult, már csak az egyedül lehető és észszerűt cselekedte. Laski Jeromos már 1528 január 23-án biztosította János királyt Sztambulból a szultán és Radul vajda támogatásáról s nem szenved kétséget, hogy Erdély rendjei Szapolyai ágensei révén már idejében értesültek arról, hogy állapotuk csak átmeneti s a helyzetben való látszólagos belenyugváson túlmenő bármilyen irányú nagyobbfokú pártfoglalásuk csak jövőendő sorsukat teheti kétségesebbé. A török hűbéres két oláh vajdaság közvetlen szomszédságában s viszont Ausztriától távol Erdély beláthatta, hogy a törököt nem haragíthatja magára. Ferdinánddal szemben elfoglalt előbb említett passzívresztenciája az első jele annak, hogy Erdély kezdett saját speciális helyzetével és érdekeivel tisztába jönni s ha már aszerint nem tehetett, legalább ellene nem cselekedett. Ettől a ponttól számít-

hatjuk az erdélyi szeparációs öntudat kialakulásának kezdeteit, amely pár évtized alatt a külön állam önfenntartó tudatává erősödött.

Szapolyai János király helyzete lengyelországi kényszertartózkodása alatt egyre javult. Ferdinánd sikerei csak kezdetiek voltak. De a beléhelyezett remények hamar szétfoszlottak Magyarországon s Erdélyben is. Miután az erdélyiek nem vállalták csapatai eltartását, nem is küldött Ferdinánd csapatokat. Egyre inkább beszélték, hogy a szultán maga fog jönni János király támogatására s egyre több szó esett arról, hogy Ferdinánd bizonytalansággal feladta Magyarországot. Az ilyen közhangulat mellett könnyű volt a múlt évben Lengyelországba szorult Szapolyainak már 1528 őszén Magyarországra visszatérni. 1529 legelején már azt jelentették Jánosnak Erdélyből, hogy „az összes székelység és a nemeség kevés ismert ember kivételével visszatért a Felsőerdély iránti hűségre. A szászok még zendülők.” Ez volt a közhangulat, mikor Ferdinánd Török Bálintot Erdélybe küldte. Török Bálintnak s a szász Pemflingernek egyesült seregét Rares Péter oláh vajda, kinek János Csicsót, Bálványost, Küküllővárt, Besztercét vidékestül és a Radna völgyét ígérte s aki utóbb Jánost többször „Őfelsége Magyarország királya, a mi legkegyelmesebb urunk” címmel illeti, a hozzácsatlakozott székelyek segítségével 1529 június 22-én Földvárnál szétverte. A János által Erdély pacifizálására beküldött somlyai Báthori István előbb Besztercét foglalta el, majd utána Marosvásárhelyen országgyűlést tartott a Jánoshoz hű nemesek és székelyek részvételével, amely minden tizedik embert fegyverbe szólított. Ezzel Erdély kilépett a passzivitásból, viszont Ferdinánd számára elveszett. A János által vajdává kinevezett Báthori lassanként az egy Szeben kivételével hatalmába kerítette egész Erdélyt, ami azonban, mint azt *Jancsó* tömören mondja, éveken át tartó állandó rendetlenség, erőszakoskodás és fegyveres összeütközések eredménye volt.

Erdély a múltban már nem egyszer megismerte a belső bizonytalanság állapotát, de ennyire nem, mint most. Nem csoda tehát, ha egyre több oly hang hallatszott, amely Jánost arra intette, hogy elégedjék meg Erdély birtoklásával, viszont ott tartson rendet. A két király közt felbukkan egy harmadik párt is, amelynek ereje az ellenkirályokat is megdöbbsentette, amely már vagy az ország megosztása útján, vagy a két király nélkül kereste a kibontakozás útját. Erdélyben a szeparáció gondolatát Majláth István fűtötte, aki Gritti megöletése miatt roppant népszerűsége tett szert s akit János 1534-ben az erdélyiek egyenes kívánságára tett meg Erdély vajdájává.

Sem Ferdinánd, sem János nem tudta az országot a maga javára egészen elfoglalni s mindkettő gyöngé volt arra, hogy a másikat megsemmisítse. Az ezt belátó két király, János kitünő tehetségű diplomatája és államférfia, Martinuzzi György barát közbenjöttével, megalkudott a

tényekkel s1538 februárjában megkötötte egymással az úgynevezett nagyváradi békét. Ez a szerződés az eldöntetlen erőviszonyoknak és a német, illetve török birodalom vonzóerejének is megfelelően az országot, ha időlegesen is, de tényleg kettéosztotta. Ezzel Erdély anyagi és egyéb erőforrásai a János kezén maradt országrészben annyira jelentősek lettek, hogy már csak egy lépés hiányzott csupán a túlsúly teljes rábillenésétől. A szerződés szerint a két király kölcsönösen elismerte egymást törvényes királynak. Magyarországból mindenik azt a területet kapta meg, amit éppen bírt. Erdélyt megtartotta János, Horvát- és Szlavonországot Ferdinánd. Az örökösödés kérdésében a szerződés úgy intézkedett, hogy ha János fiúörökös nélkül hal meg, az egész ország Ferdinándra és utódaira száll. Ha fia születik, az a szepesi hercegi címet s a családi javakat kapja örökségül. Ha viszont Ferdinánd, vagy V. Károly hal meg fiúörökös nélkül, akkor az ország egészen Jánosra és utódaira száll.

1526-tól 1538-ig elvetetett az erdélyi öntudat magja. Ferdinánd rövid uralma megmutatta, hogy Erdély a messzi nyugattól mit sem várhat s hogy békéjét csak a török biztosíthatja s ezt a hitet Majláth erdélyi vajda, aki önmagának akarta megszerezni Erdélyt, még csak élesztette. Erdély lassan ráeszmélt arra, hogy a gyökeresen megváltozott viszonyok között érdekei lényegesen mások, mint a Dunántúlnak. Fejedelemségének és állami függetlensége tudatának kialakulása most már rohamlépésekkel indult meg.

Már említettük, hogy az ellenkirályok versengése mennyi szenvedést okozott Erdélynek. Ebben tetemesen kivette a részét a már említett Rares Péter moldvai vajda. Már akkor nagy dűlást csapott, amikor először 1529-ben előbb mint Ferdinánd, utóbb mint János híve kétszer is benyomult Erdélybe. Ettől kezdve 1538-ig legalább tízszer tört be a legkülönbözőbb ürügy alatt. Mindig a zsákmányolási vágy hajtotta, de a késő utókor oláh történétírói úgy vélik, hogy Erdélyt akarta meghódítani. Ezzel igazolják *Renan* híres megállapítását, hogy a nemzeti öntudat egyrésze igen gyakran történeti hazugságokon épül fel.

A váradi béke korántsem oldotta meg a két király viszályát. A titkos szerződést a török megtudta s Jánost háborúval fenyegette meg. Különben is János megnősült. Ősi hagyományok nyomán lengyel nőt vett feleségül, Zsigmond lengyel király leányát, Izabellát s reménye volt rá, hogy utóda lesz, kire inkább hagyta volna az országot, mint a hercegi címet. Kétségtelen lett, hogy a nehezen tető alá hozott szerződés máris elavult. Az önös célok által hajtott Majláth István arra számított, hogy Ferdinánd nem fogja Szapolyait a török ellen támogatni s akkor Szapolyai a törökkel szemben feltétlenül elbukik. Erre az esetre számítva, azt vélte, hogy az idő alkalmas arra, hogy Erdélyből török fennhatóság alatt külön fejedelemséget szervezzen. Ennek érdekében tárgyalást kez-

dett Ferdinánddal és a portával is. A szászokat meg is nyerte magának s 1540 március 9-ére országgyűlést hívott össze Marosvásárhelyre, hogy ott Jánost megbuktassa. Terve azonban csúfos kudarccal végződött. János király Erdélybe sietett s már április 24-én országgyűlést tartott Tordán. Hadai elől Majláth Fogaras várába menekült s Erdély fenntartás nélkül elismerte továbbra is János hatalmát.

Szapolyai azonban pár hét múlva meghalt. Még meghallotta a hírt, hogy fia született, de pár nappal utóbb árván hagyta az új örökös s özvegyen annak tapasztalatlan anyját. A Szapolyai kezén volt országgrésznek és Erdélynek a sorsa ekkor Martinuzzi György kezébe került át. Aki pár rövid év alatt lefektette Erdélyben az új államszervezet alapjait.

Mialatt az alig párhónapos csecsemőt, János Zsigmondot Rákoson királlyá választották, Erdélyben Majláth újra a maga kezére dolgozott. Balassával augusztus végén Segesváron főkapitánnyá választatták magukat s kezükbe kerítették a pénzügyi, a hadügyi és igazságszolgáltatási hatáskört. A török is önálló államnak kezdi Erdélyt tekinteni, de a rendek még visszariadtak attól, hogy Majláthot fejedelemmé is válasszák. De Majláth nem csügged. Átpártolt Ferdinándhoz. Erdély megoszlott. Az északi rész, a nemesi megyék Izabella mellé álltak. A székelyek és a szászok Ferdinánd hívei voltak s Majláth mellé álltak. Iszonyú polgárháború dúl ismét s csak egy év múlva ül el a forradalom, amikor már a párthadak mindent feldúltak s az Izabella mellé állt török hadak, valamint a két oláh vajda csapatai többször is előzőnlötték Erdélyt. Péter vajda végül is elfogta Majláthot, aki a fogságból többé nem is szabadult ki. Az 1541 augusztusában Tordán tartott országgyűlés Bornemissza személyében kapitányt választott s a három nemzet követeket küldött az országgyűlésből a királynéhez, hogy hódolatát bemutassa. Erdély ezzel visszatért az anyaországgal való együttéléshez, de a legutóbbi év alatt a három nemzet országgyűlési jogkörét alaposan kibővítette s a kapitányi méltóságban egy új, a vajdainál lényegesen nagyobb hatáskörű hivatalt és ezzel magának is nagyobb függetlenséget kreált. A függetlenség eszméje elvetetett s ez alatt az egy év alatt a legtávolabbi faluba is hire futott.

Most már csak valaminő megfelelő külső körülménynek kellett jönnie, ami Budának török kézre kerülésében jelentkezett is. Míg Buda is Szapolyai, illetve özvegye kezén volt, gondolni sem lehetett arra, hogy a nemzeti királyság híveinek kezén maradt országgrész székhelye Erdélybe tétessék át. Azonban Buda török kézre került s az állandósult török hódoltság a Habsburgi és a Szapolyai kézen levő országrészek közé ékelte magát. A Duna–Tisza köze török kézre jutván, a Tiszán túl levő Szapolyai-megyék mind területi, mind stratégiai szempontból gyengébbek voltak, mint Erdély. Ezek most már kénytelenek voltak az erősebb Er-

délyre támaszkodni. A viszonyok kényszere kikerülhetetlenül magával hozta, hogy a török fennhatóságát elismerő, illetve a törökkel belső szövetséget kötött magyar állam központja Erdély legyen. Izabella előbb Lippára, majd Gyulafehérvárra tette át székhelyét. Statileo erdélyi püspök épp elhunyt. A reformáció kedvezett annak, hogy püspöki széke többé ne töltsék be s rezidenciája és vagyona a királyné rezidenciájává s vagyonává alakuljon át.

Az 1542 januárjában Marosvásárhelyen tartott országgyűlés megkezdte az önálló erdélyi állam megszervezését. Hogy Martinuzzi György ne mint a török megbízottja intézkedjék, megválasztották az ország főkapitányává. A barát, aki már 1540-ben kincstartó lett, most felvette a helytartói címet. A márciusi tordai országgyűlés, amely behívta Izabellát Erdélybe, megújította az 1437. évi uniót I azt meg is erősítette. Ezzel a cselekedettel az önálló állami létre induló Erdély a három nép föderációján nyugvó alkotmányos önkormányzat terére lépett. Martinuzzi mellé mindenik nemzet hét-hét, összesen huszonegy tanácsost rendelt, kik a királyi tanácsot alkották s mint legfőbb kormányzó hatóság vezették az ország közigazgatását. Ezzel a három nemzet egyformán befolyást nyert az ország ügyeinek vitelére s állami kézbe került az új ország külállamokkal való érintkezése is. Az 1544. évi országgyűlésen már megjelentek a tiszai részek is s kijelentették, hogy ők is részt vesznek abban a töröknek fizetendő adóban, amely a török védnökség elismerését jelentette s egyben a török védelmét is biztosította. Így, bár az önállóság külső biztosítékai még hiányoztak, pár év alatt kialakult az önálló erdélyi állam. Martinuzzi egymás után szerezte meg a különböző vezető állásokat. 1540-ben kincstáros, 42-ben helytartó-főkapitány, 44-ben főbíró lett s így a kezébe összpontosult a pénzügy, hadügy, igazságügy, tehát személyében komoly és erős centrális hatalom irányította Erdély ügyeit. Azonban a hatalomhoz jutott három nemzet mégis kezében tartotta a kereskedelem, törvénykezés stb. ügyeit s az országgyűlésen nem egyszer szembeszállt Martinuzzi kívánságaival. Az 1548 szeptemberi kolozsvári gyűlés 5–5 tanácsost rendelt a királyné mellé a tiszai és az erdélyi részekből is s ezzel Erdély és a Tiszántúl egybeolvadt az új államalakulás alkotmányában. Erdély magába egyesítette az Izabella fia kezén maradt ország-részeket.

A lassan kialakuló közjogi biztonság mellett ugyan előfordult, hogy a székelyek némelykor Moldvával konspiráltak s a szászok Ferdinánddal paktáltak, de erő csak abban volt, amit a három nemzet közösen csinált. A három nemzet konföderációja s azon belül biztosított autonómiája nemzeti hatalom lett, mely mindenfelől volt és egyensúlyban tartotta egymást. Az óhajtott s a viszonyok miatt kívánatos függetlenség tudata egyre erősebb lett. Hatására még az adózástól a multban mindig irtózó

székelyek is áldozatkészek lettek s épp úgy adót vállaltak, mint a másik két nép.

Az egykori Magyarország háromfelé szakadt. Az Izabella kezén maradt részek közül Erdély önállóan szervezte magát, bel- és külpolitikailag rendezett állapotba került, mert az adott helyzetben egyedül lehetően orientálódott s utóbb, mikor a többi Izabella-terület hozzacsatlakozott, természetes súlyával megtartotta domináló szerepét. Elszakadása, illetve önállósága nemsokára gazdasági következményekkel is járt. Magyarország a saját érdekében vámhatárokat állított fel s az 1548. évi őszi pozsonyi országgyűlés eltiltotta Magyarország területén saját sójöveldelme érdekében a lengyel és az erdélyi só használatát. Ez az intézkedés sem volt hatástalan abban a tekintetben, hogy Erdélyben a lassú önállósulás köztudattá váljék.

Előadásunk arányához viszonyítva túlrészletesen foglalkoztunk azzal az átmenettel, amely a Magyarországhoz tartozó Erdélytől az önálló Erdélyhez átvezetett. Azonban ennek az eseménynek fontossága megkívánja ezt az aránytalanságot, mert Erdély életében aligha találunk az oláhok állandó lassú beszivárgásán kívül még egy oly jelentős momentumot, mint Erdélynek a saját lábára történt állása. Különösen fontosnak tartottuk rámutatni arra, hogy az önálló állami élet hordozására alkalmas erdélyi öntudat kialakulása mikor és mily külső kényszer hatására történt.

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy az erdélyi öncélúság gondolatát, amely ettől kezdve állandóan kísértett, nem szabad oly szeparációs hajlandóságnak ismernünk fel, amelyet Erdély tüzön-vizen keresztül, saját kárára is meg akar valósítani. A történelemben ettől kezdve jelentkező erdélyi „öncélúság” annak a politikának a követése, amely a saját mindenkori helyzetének megfelelően önmagának a legtöbb javat hozhatja.

Erdély már félreismerhetetlenül elindult az önálló államiság útján. A gyakorlat már új közjogi életformáit is kezdte kialakítani. A helyzetet legjobban *Bethlen* Farkas szavai jellemzik, aki Ferdinánd követének már a negyvenes évek elején kijelentette: „Tudja meg Nagyságod, mi most önfenntartásunkon munkálunk.” A nem erdélyi Martinuzzi azonban még ekkor is magyarországi politikát űzött s ha meg is teremtette az önálló Erdély belső szervezetét, ha meg is szervezte annak gazdasági életét s katonai erejét, nem helyezkedett, egyáltalán nem, az önálló erdélyi állam látószögébe. Mindig az a legmagasabb gondolat vezette, hogy az egykori Magyarországot, illetve egyelőre annak romjait, feltétlenül egyesíteni kell annak a kezén, aki erősebb. Ez a törekvése, élete munkájának értelme nem sikerült. Viszont államférfiúi bölcsességgel megteremtett eszközei, az általa életre hívott intézkedések, az ideiglenesnek szánt erdélyi államiság diadallal túléltek őt.

Martinuzzi, aki időközben nemcsak nagy politikai, hanem komoly egyházi karriert is futott be, mestere volt az úgynevezett hintapolitikának, amely Erdélyt, a nemzeti kézen maradt magyar földterületet, lehetőleg nyugodt és békés állapotban akarta megtartani addig, amíg egy végső biztos kéz egyesítheti a régi egység szétört darabjait s amely ennek a célnak az érdekében ügyes diplomáciával állandóan sakkban tartotta a portát Ferdinánddal s Ferdinándot a portával. Hosszas tárgyalások után Martinuzzi 1551-ben végre is alkalmasnak látta az időt arra, hogy Ferdinánd kezén egyesüljön az ország. Mivel sem Izabella nem akart ebbe a tervbe belenyugodni, sem Erdély rendjei nem akartak hozzájárulni, Martinuzzi erőszakot alkalmazott s fegyverrel, valamint az időközben Erdélybe jött császári hadvezér jelenlétével kényszerítette a királynét arra, hogy Erdélyt fiával együtt elhagyja.

A kész helyzet elé állított rendek kénytelenek voltak Ferdinándot elismerni. De ez a visszacsatlakozás csak látszólagos volt s Erdély tovább élte a már kialakult független életét. A Castaldo vezetése alatt Erdélybe küldött császári erő elégtelen volt arra, hogy Erdélyt a török bosszújával szemben megvédjé. Martinuzzi, ki kevéssel előbb hosszú időre utolsónak nyert diadalt nyílt csatában a török ellen, látva számításai hibáját, titokban ismét fel akarta venni a törökkel megszakadt összeköttetés fonálát. A gyanakvó Castaldo árulástól tartott s uralkodója beleegyezésével legyilkoltatta a zseniális Martinuzzit.

Az idő hamar reparálta azt a számítási hibát, amelyet az egyetlen nagy céltól hajtott barát elkövetett. Erdélyt Ferdinánd sem pacifizálni, sem megvédeni nem tudta s mikor a szultán erélyes intézkedést helyezett kilátásba Izabella és fia érdekében, maga az erdélyi országgyűlés állt a királyfi visszahelyezésére szervezett forradalom élére. A rendek érezték, hogy a török nem akarja iga alá hajtani őket, csak azt kívánja, hogy urukat önszántukból hozzák vissza s azt vissza is hozták és az 1556. november 1-én megnyílt kolozsvári országgyűlésen Erdély nemzetein kívül a felsőmagyarországi és tiszántúli megyék is megjelentek, hogy újjászervezzék az országot, a nemzeti királyság refugiumát.

Ferdinánd átmeneti uralmának egyetlen figyelemreméltó alkotása volt: a posta megszervezése. Erdélyben addig az a futár-rendszer volt működésben, amely Szent László koráig nyult vissza. Es a lovas-posta, ez a futár-szolgálat nem érintette a magánemberek levelezését, csak a központi hatalmat és szerveit szolgálta. Ferdinánd 1553-ban bevezette az Ausztriában ismert postarendszert (postalovak és postakocsik) Erdélybe is. Az út Bécsből Erdélybe Felső-Magyarországot át vezetett. Kassa felől Zilahnál lépett be Erdélybe s Szamosújvár, Kolozsvár, Torda, Nagyenyed érintésével tartott Szebenbe. Szebenből indult egy út Kiszárdon át Dévára s Kolozsvár felett Válaszútról Borsán át Zsom-

borra. Ferdinánd kiszorulása után helyreállt a futárrendszer s csak a nemzeti fejedelemség bukása után építette ki Apor István kincstáros ismét a postát, amely a Ferdinánd-féle útvonalat elevenítette fel s építette tovább a dévai útból kiindulón Hátszegen át Karánsebesre, Szebenből Sárkányon át Brassóba s Kolozsvárról Désen, Sósmezőn át Máramaros felé.

Erdélynek a legutóbbi éveken át csak nyomorúságban volt része. Mikor nem fosztotta valamely barátságos, vagy ellenséges had, akkor két egymásutáni évben (1554–1555) egész nyáron fegyverben lévén, háború nélkül is annyira kimerült, mintha csatát vesztett volna. Nem akadhatott józan elme, aki nem sírta volna vissza a függetlenséget, ami az adott viszonyok mellett az egyedüli létlehetőség volt Erdélyre nézve. A valójában csak illuzórius újabb együttélés a csonka Magyarországgal az önálló Erdély tudatának és vágyának legjobb propagandája volt. Nem Castaldo sorozatos baklövéseinek, nem Ferdinánd mulasztásainak következménye, sem Izabella, sem János Zsigmond érdeme, hanem az események kérlelhetetlen következménye, a „történelem logikája” hozta meg ismét Erdély függetlenségét. Az erdélyi tudat 1526-tól 1556-ig két, a habsburgi Magyarországgal való ideiglenes együttélés (1529; 1552–1556) s egy forradalom tanulságaiból szűrődött le. Harminc esztendő tapasztalata a függetlenség érzését, az önállóság tudatát a legszélesebb körben elterjesztette. Felismertetett a török orientációnak ebben az esetben nemzetmentő jelentősége s az önmagával való rendelkezés pillanatnyi elengedhetetlensége. Ezeknek a köztudatba való átmenetelét az egyiséggel és a szeparációval felváltva járó nyomor és enyhülés mindennél propagatívabb módon segítette elő.

A Magyarországtól való különszakadást nyomon követte a belügyek ismételt rendbehozatala. Az országgyűlések már előbb is engedményeket tettek a vallási újítások ügyében s nemsokára a vallás szabad gyakorlása törvényerőre emelkedvén, a négy bevett vallás époly összetevője lett a sajátos erdélyi állami életnek, mint a három nemzet. A három nemzetnek és négy vallásnak (katolikus, luteránus, kálvinista, unitárius) egymás mellett fennálló önkormányzata *Szekfü* szerint is mindenestre bizonyítja, hogy Erdély korát messze megelőzte és vele párhuzamba talán csak a svájci és a hollandi fejlődés helyezhető.

Az elszakadást rögtön követte a kulturális fejlődés is. Az alkotmányozó rendek még 1556-ban iskolák felállítását határozták el. Hogy Erdélynek Magyarországhoz viszonyítva a kulturális arculata, lelkisége is elváltozott a következő évek alatt, azt a békésebb viszonyok melletti nyugodtabb fejlődés biztosította, de emellett elsősorban az segítette elő, hogy míg Magyarország a XVII. század első éveitől kezdve ellenreformációs állam volt, addig Erdély már a XVI. század harmadik negyedé-

től kezdve kezdeti katolikus fejedelmei ellenére határozottan protestáns jellegű állam volt, nemkülönben az, hogy míg Magyarország kénytelen volt fenntartás nélkül a szomszédos német világhoz alkalmazkodni, addig Erdély megőrizte a nemzeti királyság pártjának hagyományait s így Erdély volt a XVII. században a magyar nacionalizmus hordozója. Így alakult ki a nyugati, a németességgel és a rekatolizálással megalkuvó magyarnak és a keleti tiszai-erdélyi németellenes nacionalista és újtított bitéhez ragaszkodó magyarnak elütő típusa. Az utóbbit az elsővel szemben csökkent értékű magyarnak tekinteni súlyos történetírói tévedés s csak helytelen szempontú szemlélet eredménye volna.

A rend oly gyorsan helyreállt Erdélyben, hogy 1559-ben Izabella halála után a nagykorúnak nyilvánított 18 éves János Zsigmond zökkenő nélkül vehette át örökségét. Ez az örökség a magyar királyi cím volt, de a valóságban csak Erdélynek és a tiszánineni részeknek fejedelmét jelentette. Az örökölt cím csak teher volt, mert Habsburgi Ferdinánd s utóda, Miksa is önmagát tartotta törvényes magyar királynak. Hoszasz alkudozás után 1571-ben egyezett meg Miksa és János Zsigmond. Ebben, az úgynevezett speyeri szerződésben János Zsigmond lemondott a királyi címről, viszont Miksa elismerte őt és utódait Erdély és a tisztántúli részek fejedelmének. Elismerte Miksa az erdélyi rendek szabad fejedelemsválasztási jogát is. Ezzel a szerződéssel Erdély harminc éven át (1541–1571) tartó szakadatlan küzdelem után külpolitikailag is elismert önálló fejedelemséggé lett.

A speyeri szerződés igazi jelentőségére tömören mutat rá *Lukinich*: „A Részeknek Erdélyhez való csatolása kétségtelenül fordulópont Erdély és az anyaország egymáshoz való viszonyának történetében. Erdély területi bővülése az új földrajzi elhelyezkedés következtében nemcsak Magyarország politikai életébe való közvetlen befolyását tette lehetővé, hanem egyúttal oly jelentős anyagi eszközök birtokába juttatta, melyekkel nemzetközi helyzetének tekintélyt és súlyt adhatott. A speyeri szerződésig mindig kétséges magyarországi részek birtoklásának kérdése az erdélyi politika összes energiáját korlátozta, sőt lekötötte, főleg azon belső ellentétek miatt, melyeket éppen a függő területi és birtokkérdések tápláltak állandóan. A most felszabadult energia azonban megteremtette Erdély belső állami életének végleges elrendezkedését s lehetővé tette az eddig vitás részeknek az erdélyi politika érdekkörébe való vonását is; így ettől fogva Erdély a vele egybeforró magyarországi részekkel, mint egységes állam szerepelhetett a magyar királysággal és a külfölddel szemben. Ezért korszakos a speyeri szerződés Erdély történetében.”

Az önálló Erdély létrejöttében nem kis szerepe volt a török por-tának, ahol az európai túlsúlyt jelentő Habsburg-hatalommal szemben

nagy súlyt helyeztek a magyar nemzeti királyság támogatására, amely aztán lassanként – mint láttuk – Erdélyre zsugorodott össze. Erdély a török erkölcsi és katonai támogatását élvezte s ezt évi 10.000, majd 15.000 s végül 40.000 aranyforint fizetésével váltotta meg. A török szövetség, külpolitikai protektorátus ismét élénkké tette Erdély kapcsolatát a két oláh vajdasághoz, amelyek szintén a török protektorátus politikájában éltek. Az önálló erdélyi fejedelemség alatt Havasalföld inkább Erdélyhez húzott, míg Moldva többnyire a lengyel barátságot kereste. A három ország az egymásközi jó vagy rossz viszonyoknak megfelelően dolgozott össze követeik útján a portán, vagy fordult ugyanott egymás ellen.

Erdélynek állandó és sűrű diplomáciai összeköttetése volt a portával, mert sok esetben voltak közös ügyeik, de épp az, hogy Erdélynek a portán teljes jogú követei jelenhettek meg s hogy a török soha megszorítást nem tett abban a tekintetben, hogy Erdély bárhová követküldéssel tegyen bizonyosságot arról, hogy önálló állam, bizonyítja, mennyire a mesék világába tartozik minden olyan állítás, amely Erdély és a porta kapcsolatából arra következtet, hogy Erdély nem volt független és szabad állam. Egyetlen megkötése volt csak Erdélynek, amely a török kapcsolatból származott, az, hogy külügye nem állhatott a török érdekekkel ellentétben. „De – mint azt *Biró* Vencel igen világosan állapítja meg, – ennek keretén belül is Magyarországból részeket szerzett, szomszédos államokat lekötött, más országnak királyt adott, nagyarányú diplomáciai tárgyalásokat folytatott, sőt akaratának még a törökkel szemben is érvényt szerzett. Sok önállóság nyilatkozik meg a módban, amellyel fejedelmeit megválasztotta és azokat megtartotta, külügyi tervei megvalósításának megengedését kijárta, egy-egy meghódulásra követelt vár átadását évtizedeken át megakadályozta, az adófizetést, a török táborba vonulást húzta-halasztotta, a portán ellene készülõ vihart lefogta.”

Ez az egyetlen megkötés az erdélyi állam alapfeltételével különben is egyezett. Mert mi volt Erdély létalapja? Habsburg-ellenes magatartása s ez biztosította neki egy csomó más állam barátságát is. A környező államok közt nemhogy nem maradt hátra, hanem földrajzi helyzetét ügyesen felhasználva, az általános európai külügyi életbe is belekerült.

Mint azt már többször említettük, az Árpádok külpolitikája III. Béla óta azt írta elő s ez lett a magyar hagyományos külpolitikai elképzelés, amely utóbb a nemzeti királyság gondolatával is találkozott s még később a XVII. században a magyar nacionalizmus tartalma lett, hogy Magyarországnak védekeznie kell keletre az orosz síkság felől jöhető kiszámíthatatlan támadásokkal szemben és főként védekeznie kell nyugatra a feléje törekvő németiséggel szemben. Ugyanakkor egyetlen kül-

politikai érdekközösségbe kell állítani a közvetlen kelettel és nyugattal szemben Közép-Európa észak-déli tengelyét: a Baltikumtól a Földközi-tengerig. Ezt a koncepciót először a török veszedelemtől megriadt öreg Nagy Lajos törte meg, aki azt hitte, hogy a németiségtől segítséget nyerhet a török ellen. Ezt a délibábot hajszolta Zsigmond és Hunyadi Mátyás is s hajszolta másfélévszázadig meddőn a németiséghez simult csonka magyarországi karéj is. Erdély azonban, a nemzeti királyság végvára, egyenes vonalon követte a nacionalista elképzelés ősi magyar külpolitikai elgondolását. Szembehelyezkedett a németiséget reprezentáló Habsburgokkal, védekező pozícióban volt az orosz világgal szemben is. Ezzel szemben külpolitikai egységbe lépeti az észak-déli tengelynek megfelelően, amikor csak lehetett a lengyelekkel, s állandóan a két oláh vajdasággal és a török hatalommal. Még abban is az ősök tanítását követte Erdély, hogy a középkori nyugati barátságos neolatin állam emléke nyomán Erdély is mindig keresett egy-egy német-, illetve Habsburg-ellenes baráti kezét, amelyet hol Franciaországban, hol Svédországban, hol Angliában talált meg.

Erdély török kapcsolata tehát nemhogy elárulta volna a magyarságot, hanem épp biztosította Erdély területén a máshol zaklatott magyar élet biztonságát s külpolitikailag oly ösvényen járt, amelyet évszázadok magyar hagyománya taposott ki. A török kapcsolatot érzelmi alapon sem szabad elítélni, mert hisz nem ez az első és egyetlen eset a történelemben, amikor évszázados ellenségek a változott helyzetben barátokká lesznek. Gondoljunk csak az évszázados angol-francia ellenségeskedést felváltó angol-francia együttműködésre, vagy a német-lengyel gyűlölködést máról-holnapra felváltó együttes frontra. A külpolitikában jelentkező látszólagos következetlenségeket érzelmi alapon csak balga ember ítélni el...

A törökkel való együttműködés kérdését a XVI. század derekán magyar protestáns zsinat is felvetette s erkölcsi szempontból nem talált benne elítélendőt.

Mielőtt rátérnénk az önálló Erdély eseménytörténetének vázlatos előadására, még egy-két megállapítást kell tennünk. Az önállóság kérdését talán le is zárhatjuk az alábbi *Biró* Venceltől vett megállapítással: „Az önálló állami életnek minden feltételével rendelkezett. Volt erdeje, sója, ha utána nézett, fême. Állataiból kivitelre is jutott, gabonájával kijött, magyarországi megyék megszerzése esetén bőségbe is került. Az országgyűlési árszabályozások tanúsága szerint volt virágzó ipara, amelynek fennmaradt emlékei ugyancsak lekötik a figyelmet. Mint Magyarországon, itt is a beállott német világ tarolt le mindent. Mindezek a kis országnak erőt, súlyt adtak, amelyre támaszkodva külügyi életet élhetett...”

Meg kell még az események előadása előtt emlékeznünk az erdélyi rendek és a fejedelmek viszonyáról, valamint az általános erdélyi kulturális viszonyokról.

Az erdélyi rendiség a középkorban nagyon gyenge volt a magyarországihoz képest, mint azt már a megfelelő helyen kifejtettük. A középkori és az újkori Erdély közt tulajdonképpen ez az egy közvetlen folytonosság állapítható meg. A középkor erőtlén rendisége tovább él a fejedelmi Erdélyben is. Mert bár a három nemzet képviselői ott vannak és igen sűrűn ott vannak minden országgyűlésen, végeredményben Erdély közéletét mégsem mondhatjuk demokratikusnak. A három nemzetnek, Erdély rendjeinek ugyanis csak akkor van súlyos szavuk, ha a fejedelem gyenge kezű, vagy ha teljes interregnum, valaminő átmeneti állapot van. Az erdélyi demokrácia, az erdélyi rendek részvétele az ország tényleges kormányzásában aránylott mindig a fejedelem személyes képességéhez: gyenge fejedelem alatt befolyásuk nagyobb, de erősebb és tehetségesebb fejedelmek mellett az országgyűlés csak asszisztál a fejedelem mellett s annak akaratát mindig teljesíti, úgyszólván csak a kulisszát szolgáltatja a tényleges abszolút hatalmú fejedelem központi hatalma mellé, hogy az mégis úgy látszék, mintha a rendi állam demokráciája érvényesülne. *Deér* úgy véli, helyesen, hogy ez a rendek gyöngege mellett akadálytalanul kiépült erős központi hatalom nem történelmi szükségszerűség, nem belső fejlődés, hanem a török korszak fordulatának eredménye. Valóban Erdély és a porta kapcsolatában sokkal nagyobb szerepe volt a fejedelem személyi képességeinek, mint a rendek mikénti állásfoglalásának. Az abszolút hatalmú szultánnal szemben az abszolút hatalmú fejedelem aequivalensebb volt, mint a török szemében csak fegyelmetlenséget, rendetlenséget jelentő rendiség.

Eckhart Ferenc taglalva Erdély alkotmányát, a szabad fejedelmválasztást, a fejedelemmel elfogadtatott választási feltételeket, amelyeknek száma egyre növekedett, a fejedelmi tanács összetételét és hatáskörét, az országgyűlésen való törvényhozás jogát, arra a megállapításra jut, hogy Erdély olyan alkotmányos monarchia volt, ahol a rendeknek kiterjedt jogaik voltak. „Ez azonban csak látszat. E jogok nagyon bizonytalanok, amit a rendek maguk is éreztek és ezért erősítették meg azokat újból és újból és tétettek le rájuk esküt... a rendek látszólagos jogai mellett szinte túlnyomó a fejedelmi hatalom. A fejedelmi hatalom bizonyos alsóbbfokú közigazgatási és igazságszolgáltatási autonómia mellett korlátlanok mondható. Erdély különleges külpolitikai helyzete parancsoló szükségként köti meg a rendek kezeit s még adómegajánlási jogukkal sem tudtak fékezni.”

A rendi alkotmány mindenütt a rendek és a királyi hatalom ellentétén épül fel. A király és a rendek összessége mint két ellentétes pólus

áll egymással szemben. Természetes, hogy a király egyénisége szerint változik a rendek tényleges befolyása, a rendi alkotmány valóságos érvényesülése. Világosan mutatja ezt, hogy az erős egyéniségű Nagy Lajos, majd Mátyás mennyire megszakítják azt a rendi jogfejlődést, amely előttük és utánuk a gyenge uralkodók alatt hatalmasan tobzódik. Az erdélyi fejedelem jogköre a magyar király jogköréből alakult ki s ennek megfelelően adva volt Erdélyben is a lehetősége annak a rendi korban mindenhol és mindig érvényesülhető körülménynek, hogy az erős egyéniségű fejedelem megakasztja és visszaszorítja a rendi jogfejlődést. Mint *Eckhart* mondja: „A rendi monarchikus államban valamely jogszabály formális fennállása nem jelenti annak tényleges érvényesülését.”

Az erdélyi rendiség nem volt soha igazi, mert tulajdonképpen csak három területhez kötött s azon a területen bizonyos közigazgatási és igazságszolgáltatási autonómiával rendelkező népcsoport alkalmi együttműködéséből állt s nem hasonlított, azonos szociális és gazdasági felépítettségű társadalmi réteg érdekközösségére épült fel. A három erdélyi „nemzet” belsőleg tagolt és megosztott volt s érdekeik bizonyos területhez lévén kötve, érdeklődésük már geográfiaiilag sem volt egyetemes. Adva volt tehát az erdélyi rendiség strukturális belső gyengesége; a fejedelmi hatalomnak a magyar királyi hatalomból folyt jogfolytonossága; a fejedelem mögött álló s annak a rendek részéről ellensúlyozhatatlan hatalmat kölcsönző szultán és még egy körülmény, amelyről eddig még nem szóltunk, de amely szintén hozzájárult ahhoz, hogy az erdélyi alkotmányos monarchiában túlsúlyhoz jusson a fejedelem: ez a körülmény a protestantizmus tanítása volt az isteni eredetű hatalomról, amely kormányát maga választja ki.

Az erdélyi állam berendezésének protestáns jellegére s a magyarországi protestantizmus tanításának politikai tartalmára először mi hívtuk fel nyomatékosabban a figyelmet. A már a XVI. század derekán kialakulóban volt magyar protestáns közfelfogás szerint az ország bukása isten büntetése, amelyért egyedül a katolicizmus felelős. A protestantizmus határozottan magyar és nemzeti jelleget öltött már ekkor, amely az ország érdekében még a pogány törökkel való együttműködés gondolatát sem ítélte el. Túl a napi vonatkozásokon, a magasabb politikában egyetlen istentől adott felsőbbiséget ismert el, a világít. A fejedellemmel szemben tiszteletet és engedelmességet hirdetett az isteni törvények határán belül. Egy oly állam ideálja alakult ki, amelyben jogbiztonság és a törvények előtti egyenlőség uralkodik, amelyet az isteni erkölcsök irányítanak. Viszont a történelmet Isten rendelésének vélték s hirdették, hogy az isten a gonosz fejedelem útján jobbítás céljából azt is büntetheti, akit szeret.

Ez a protestáns felfogás annyira uralta a túlnyomó többségben

protestáns erdélyi közvéleményt, hogy az isten által rendelt világi hatalmat jelentő fejedelemmel szemben valósággal fékezte a rendek ellenzéki hajlamait. Erdélyben megszűnt a katolikus püspökség. Szekularizáltatott a katolikus egyházi vagyont. A református vallás államvallási helyzetet élvezett s a más két bevett protestáns felekezettel együtt számban is messze felülmulta a katolikusokat. Természetes tehát, hogy a protestáns közéleti és politikai elvek a gyakorlatban is s így a lehetőleg nem korlátozott fejedelmi hatalomban is érvényesültek.

Erdély közigazgatásában egyoldalon a fejedelem, másoldalon az országgyűlésen és a fejedelmi tanácsban résztvevő rendek egyensúlyi játékán épült fel. A rendeket a három területi autonómiában élt népcsoport uniója és a négy recepta religio alkotta. Ez a hétfejű rendiség végül is hét ellentét egybefogása volt. Természetes tehát, hogy a több, most ismertetett körülmény által alátámasztott fejedelmi központi hatalom megfelelő fejedelmi személyiség esetén erősebb és stabilabb volt, mint a rendek „hétlábú” egysége.

A protestáns jellegű erdélyi állam közoktatásügye félre nem érthető határozottsággal volt egyenes folyománya az állam protestáns jellegének.

A középkorban az iskolaügy merőben az egyház feladata volt. Az oktatás állami gondozásba vétele csak a legújabb kornak a törekvése, az egyház laicizálásával párhuzamos jelenség. A protestantizmus az egyház hatalmát ledöntötte s egyedül a világi hatalmat ismerte el. Viszont az egyház, helyesebben a hit támogatását a fejedelemnek, a világi hatalomnak kötelességévé tette. A protestantizmus az egyház támogatását a fejedelem kötelességévé tette s mivel az egyház, a hit elsősorban azzal szolgál, ha tanítása szélesebb körben terjed, a fejedelemnek isten és egyben népe iránti kötelessége az iskolák támogatása. Ennek a gondolatnak a következményeként vonult be a XVI. században a protestáns jellegű államokban az oktatás az állami gondoskodás öblébe. „Királyok, Urak, Városok, Papok – írja egy helyen *Meliusz Juhász* Péter – tartsatok iskolákat a kanonokok, püspökök, klastromok jövedelméből s ne lopjátok el az Úr háza kincseit, hanem akit iskolákra, tanítókra rendeltek, arra tartsátok azokat.” Az erdélyi állam korán érvényt szerzett ennek a szekularizációs elvnek. Királyi vagyont lett az erdélyi püspöki vagyont s a rendi vagyontokat már az 1556. évi kolozsvári országgyűlés iskolákra fordítja. A reformáció lerombolta Erdélyben a középkori egyházi szervezetét s megsemmisítette annak iskolarendszerét is. A protestantizmus diadalmaskodott gondolatvilága letette Erdélyben az iskoláztatás ügyét az államhatalom kezébe. Az országgyűlés az államivá lett egykori egyházi jövedelmekből iskolák felállítását határozván el, az iskolázás támogatását állami feladatnak ismerte el. Ezzel Erdély messze

megelőzte Magyarországot, ahol ez a fejlődés a csakhamar beálló rekatolizáló légkörben s a katolikus dinasztia mellett nem következhetett be.

Az iskolák állami jövedelmekből való támogatása nem lett múlt jelenség, hanem rendszer maradt. Az természetes, hogy az állam a nevelést az egyházak kezében hagyta, mert hisz a nevelés célja az egyház számára való nevelés volt. De anyagi támogatásával döntő befolyást nyert az iskolaügyre olyannyira, hogy az erdélyi államnak határozott iskolapolitikája volt, amit e korban máshol alig mondhatunk el. Az önálló fejedelemség korában állandóan kísértett egy főiskola alapításának gondolata is. Az erdélyi állam maga protestáns, kimondottan református jellegénél fogva kimondottan a protestáns, nevezetesen a református iskolaügyet támogatta iskolaalapítási kezdeményezésekkel s az általa alapított iskolák részbeni állandó támogatásával. Az igazgatás jogkörét, az anyagit is s ezzel a felügyelet jogát is átengedte azonban az egyháznak. Az így részben hivatalos jellegű református iskolaügy mellett független volt az állami kezdeményezéstől az unitárius, a katolikus és a szászokéval egynek vehető lutheránus iskolaügy.

A református iskolák tehát élvezték az állam támogatását, ezzel szemben a többi iskolák csak eltűntek az állam részéről. Így a fejlődési Erdélyben kétféle oktatást kell megkülönböztetnünk: az államilag támogatott református oktatás mellett, amelyet kezdetleges típusú állami oktatásnak kell tekintenünk, a valójában másodrangú vallások magániskolázásszerű oktatását, amelyet az államhatalmat meghatározó többség szempontjából kisebbségi oktatásnak tekinthetünk.

Ha most már vizsgáljuk a különböző felekezet iskolaügyével szemben az állam állásfoglalását, azt látjuk, hogy az erdélyi állam az oktatási szabadság terén erősen liberális, türelmes volt. Ha a vallási tolerancia mai értelmezését Erdélyben nem is találjuk meg, megtaláljuk azt, hogy a vallási viszonyok stabilizálásakor kialakult állapot továbbra is tiszteletben tartatik, sőt az sem találkozik intézményes gátlással, hogy a bevett vallások bármelyike békés úton hódítson. Példáink vannak az iskola-tartás jogával kapcsolatban arra is, hogy amidőn egy városban a felekezetek közt fennálló számarány megváltozott, a volt többség jogai nem őriztetek meg, hanem átszálltak az új többségre még akkor is, ha az az országos viszonylatban tovább kisebbség is maradt.

Az erdélyi katolicizmus az erdélyi közvélemény többsége szemében az elhagyott, helytelen hit, egyház híréen túl az ellenséges indulatú német szomszédal azonos politikai mentalitás gyanúját is viselte. Ez volt az oka annak, hogy a jezsuita-rendet, mint a német Habsburgok ágenseit az erdélyi állam kitiltotta. Az erdélyi belpolitikát jellemzi, hogy más álláspontot foglalt el a katolikus-kérdésben a tisztai részek-

ben, amelynek helyzete vallási téren elütött az erdélyi viszonyoktól, valamint az is, hogy bent Erdélyben azokon a vidékeken, ahol a katolicizmus többség maradt, a katolikus iskolaügy soha korlátozást nem szenvedett. A helyi majoritások még akkor is méltányoltattak az állam részéről, amidőn az ezzel a helyi majoritással azonos jellegű osztály mint országos kisebbség reakciós megszorításoknak volt kitéve. Azokon a területeken, ahol a katolicizmus kisebbségben volt, a megszorítás a katolikus kisebbséget nem mint vallási kisebbséget s nem kisebbség volta miatt érte, hanem a már előbb említett politikai okokból.

A szász iskolaügy mélyen a középkorba gyökerezett. A szász iskolák fenntartói legtöbbször maguk a helységek voltak, bár van arra is példa, hogy az egész universitás támogatta egy-egy iskolát. Van példa arra is, hogy az állam is támogatta a szászok iskolaügyét. A szászokat az állam a legszélesebb kulturális autonómiában részesítette.

Az erdélyi oláhság, bár nem volt szabad nemzet, sem bevett vallás s kulturális állapota sem táplált iskolaügyi igényeket, az erdélyi állam protestáns jellegéből fakadó általános iskoláztatási törekvés eredményeként mégis fejedelmi parancsszóra és a kálvinizálás eredményeül nyerte első iskoláit, első könyveit s jutott egyházában a saját nyelvéhez. Mivel a református fejedelmek meg akarták nyerni az ortodox oláhságot a reformációnak s ehhez az utat az oláhnyelvű biblia elterjedésében látták, a fejedelmi kegy az oláh nyelvet jobban istápolta, mint a magyar iskolák többsége a magyar nyelvet, ahol bizony használataért legtöbbször büntetés járt, a latin nyelv elsajátítása lévén ott a cél.

Az erdélyi államban tehát az oktatás szabad volt s az akkori viszonyokhoz képest a maximális állami kezdeményezést és támogatást élvezte. A tanítás szabadsága mellett biztosítva volt Erdélyben a tanulás szabadsága is teljes mértékben minden rendű és rangú, fajú és nyelvű, vallású tanulni akaró fiatal ember részére. Ezt a szabadságot az államnak többrendbeli törvényei biztosították és az iskolafenntartók az anyagi áldozatok meghozatalával a gyakorlatban meg is valósították. Az erdélyi állam iskolapolitikájának két alapelve a tanítás és a tanulás szabadsága volt. Ritka korban és kevés államot hatott át valamely téren annyira valamilyen eszmevilág, mint Erdélyt ebben a korban áthatotta az iskolázás terén a protestantizmus eszmevilága. Ennek volt az eredménye a tanulás és tanítás szabadsága mellett az iskolán belül a fajok egyenlősége is. Az erdélyi állam törvényben biztosította a külföldi iskolázást is, amire annál inkább szüksége volt, mert nem volt egyeteme. Csak azon külföldi iskolák látogatását tiltotta el, amelyeknek működését politikai okokból az erdélyi államra nézve veszélyesnek ítélte.

A protestáns ideológia hatásaként előállt korlátlan, faji és vallási különbségeket nem ismerő, a kisebbségeket is méltányoló, tanítási, tanu-

lási és külföldi iskoláztatási szabadság volt az erdélyi államnak nemzetközi viszonylatban is legértékesebb alkotása, amellyel még ma is mintául szolgálhatna bármely keverékfajú, kisebbségekkel tarkított állam igazságos iskolapolitikájának. Ennek köszönhető, hogy Erdély három nemzete oly hatalmas lépéseket tett a művelődés terén s lett lassan az erdélyi ember egyik jellemzője a magyarországi emberrel szemben az az átlagműveltségi többlet, mely úgyszólván kiterjedt az erdélyi magyarság, székelység és szászág minden rétegének minden tagjára.

Az erdélyi iskolák nemcsak az egyház számára neveltek, hanem tudatos volt a világ életére való nevelésük is. Az erdélyi 1622. VI. t.-c. hangsúlyozza, hogy a tanult emberek számának csökkenése az ország veszedelmére válik. Az állam üdve és az iskola helyes nevelése összefügg egymással s hogy ezt az erdélyi állam ily hamar felismerte, ezzel tanúságot tett amellett, hogy magasabb állami életre hivatott el. És valóban csak egy ilyen magasabb elhivatottságában hívó állam juthatott el oda, hogy önállóságának alig fél évszázada után egy évszázadon át képviselje az egész világ előtt s sikerrel védje meg a Habsburgokkal szemben a magyar nemzeti gondolatot.

Az erdélyi állam kialakulása körülményeinek részletesebb vázolója után szükségesnek véltük, hogy ismertessük az új állam önállóságának fokát s a töröktől való függése mértékét, természetes s egyben tradicionális külpolitikáját, megemlékezzünk alkotmánya látszólagos és tényleges jellemzőjéről s végül jellemezzük kulturális életének szervezetét. Ezeknek előrebocsátása – azt véljük – nagymértékben megvilágítja azoknak az eseményeknek külpolitikai, belpolitikai, ideológiai hátterét, amelyek a nemzeti fejedelmek Erdélyének külső történetét jelentik.

Az 1526–1571 közötti években Erdély történetének az önálló államiság kialakulása mellett legfontosabb eseménye a katolikus vallás háttérbeszorulása, a középkori egyházszerkezet felbomlása és bukása, az újított keresztény hit különböző felekezeti formájának elterjedése s egyházakká szerveződése volt. Az önálló Erdély eseménytörténetének előadását itt kell kezdenünk.

Luther tanítása már a mohácsi vész előtt rokonszenvvel találkozott a szászok közt. Pempflinger Márk szász ispán egész tekintélyével a reformáció mellé állt s mikor a brassói kiváló pap, Honterus János is az új tan mellé állt, mi sem tudta feltartóztani a szász nép lutheranizálódását. Már 1544-ben kimondták a szászok, hogy egész népük az új szertartással éljen. Ezzel a szászok régi törekvése: a szász nemzeti egyház is megvalósult, mely aztán valóságos védvára lett a szászok kultúrájának és nyelvének.

Az új tanok a magyarság körében is elterjedtek, de csakhamar felváltotta a lutheri tanok népszerűségét a kálvini felfogás s a magyar-

ság többsége Szántai István, Kálmáncsehi Márton, Heltai Gáspár, Dávid Ferenc és társaik munkássága nyomán a kálvini reformációhoz csatlakozott. Utóbb Heltai és főleg Dávid Ferenc túlhaladt a kálvini reformáción s az unitarizmus hirdetője lett.

A protestantizmus különböző ágainak fellépésével és elterjedésével párhuzamosan járt a szellemi élet laicizálódása. Az új tanok és azok körül kialakult nem egyszer szenvedélyes vita igen széles rétegeket érdekelt s gazdag magyarnyelvű teológiai, hitvitázó irodalmi élet keletkezett, mely magával hozta a nyomdaipar kialakulását is. A szászok nyomdájának alapjait Szebenben 1529-ben Trapolder Lukács, majd Brassóban 1535-ben Honterus János vetette meg. A magyar nyelvterület nyomdaigényét pedig Kolozsvárt a Heltai Gáspár és Hoffgreff György által 1550-ben életrehívott nagymunkásságú sajtó szolgálta ki.

Említettük, hogy a zavaros években kialakult vallási viszonyokat az önmagát pacifizáló Erdély stabilizálta. Már az 1557-es országgyűlés kijelentette, hogy minden kényszer nélkül szabadon követheti bárki akár a régi, akár az új hitet. 1563-ban az országgyűlés – szintén Tordán – biztosította a lutheránus és a kálvinista hívők szabad vallásgyakorlatát s ezt a határozatot a következő évben a rendek ünnepélyesen megerősítették. Mivel János Zsigmond maga is az unitarizmus felé hajolt, az 1568. évi országgyűlés a vallásszabadgyakorlatot az unitarizmusra is kiterjesztette. Végül az 1571-es országgyűlés biztosította a négy vallás egyenlő gyakorlási jogát: a katolikust, lutheránust, kálvinit és unitáriust egyenlően bevett vallásnak minősítette. Ettől kezdve lett az erdélyi közjognak alapköve a három szabad nemzet mellett a négy bevett vallás szabadsága és egyenjogúsága.

Említettük, hogy Erdély jogbirtokos lakosságának túlnyomó része protestáns lett s hogy a magyarság kálvinista volta miatt a protestáns Erdélyben már a katolikus fejedelmek alatt is a kálvinizmusé közelítette meg legjobban az államvallás helyzetét. Bármennyire igyekeznek egyesek kimutatni, hogy a modern tolerancia Erdélyben ismeretlen fogalom volt, az mitsem von le abból a tényből, hogy Erdélyben már az 1570-es években megszűnt a vallási viszály s már csak az újabb szektárius mozgalmak letörése okozott gondot az államnak, amit egyetlen európai államról sem mondhatunk el azok közül, amelyeket a protestantizmus mozgalma érintett. Bármily körülmények hozták is ezt létre, oly tény ez, amely a korban páratlan jelenség lévén, csak különleges értékelés tárgya lehet. A szabad szellemiségnek s ezzel a kultúrálódásnak oly lehetőségét nyitotta ez meg, amely nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Erdély a nemzeti fejedelmek alatt sajátosan kultúrterületté legyen.

A maga lábára állt Erdély a székelyektől is ugyanolyan anyagi áldozathozatalt követelt, mint a magyar megyéktől és a szászoktól. Kez-

detben a székelyek zúgolódás nélkül részt is vettek az országgyűlések által kirótt összegek befizetésében. Később azonban már zúgolódtak azért, hogy hozzá kellett évről-évre járulniok a török-adózás és az udvartartás költségeihez. A belső rend helyreállítása után a közös érdek átérzésén alapult áldozatkészségük alaposan alábbhagyott s mindenképpen arra törekedtek, hogy a megváltozott viszonyok közt is fenntartsák az egykori csak vérrel adózás állapotát. Az országgyűlés magyar és szász többsége azonban nem volt hajlandó tűrni, hogy a székelység régi kiváltságai mögé menekülve, kivonja magát az állam anyagi terheinek viselése alól. Az 1557. évi országgyűlés kimondta, hogy hűtlenség esetén a székelyek is épúgy fő- és jószágvesztésre ítéltetők, mint a nemesek s az 1558-iki országgyűlés pedig a székelyekre is kiterjesztette az adóviselés kötelezettségét. A székelyek felfolyamodással éltek az országgyűlés határozatával szemben, mire az országgyűlés a székely kérdést a magyar vármegyék viszonyai szerint rendezte. A székelyek két magasabb rendjét, a primorokat és a lófőszékelyeket mentesítette az adófizetéstől, viszont a közsékelyeket adózás tekintetében egyenlővé tette a vármegyék jobbágyaival. Ez a határozat szentesítette a székely nemzet kebelén belül már régebb óta folyamatban volt rétegeződést, amely ellen a közsékelyek a multban is minden erejükkel küzdöttek, anyagi leromlásukat nem lévén hajlandók jog- és kiváltságvesztéssel is súlyosbítani.

A közsékelyek ezúttal az erőszakhoz fordultak s bár az 1562-ben Udvarhelyre összehívott gyűlésükön János Zsigmond követek útján figyelmeztette őket a következményekre, fegyverrel támadtak a fejedelem hadaira. Kezdeti székely sikerek után a fejedelem maradt a helyzet ura. A kétízben is szétvert székelyeket János Zsigmond megidézte a segesvári országgyűlésre, kivéve a zendüléstől távolmaradt Aranyosszéket. Az országgyűlés a lázadás két vezérét, Nagy Györgyöt és Gyepesi Ambrust karóba huzatta, a főkolomposokat bebörtönöztette, a csatában elfogott székelyek egyik fülét levágatta (vágottfülűek) s utódaikkal együtt örökös jobbágyságra vetette. Az országgyűlés ezután a nemesjobbágy viszony mintájára újrarendezte a székely-kérdést. A főembereket és a lófőket nemesi jogokkal és szabadságokkal ruházta fel, viszont a földönlakókat, a közsékelyeket azok jobbágyaivá tette, akik adófizetésre köteleztettek. A főember és a lófő székelyek adómentesek lettek, épúgy, mint a nemesek, de tovább is megmaradt katonai kötelezettségük. Az addigi személyes szabadságát elveszített közsékelység bizonyos fokig kincstári jobbágy lett, akik közül János Zsigmond a királyi jog alapján adományozgatott is a hűnek maradt székelyeknek. Ezek az új adománybirtokok azonban már elvesztették egykori székelybirtok jellegüket.

Eddig minden székely egyenlő jogokat élvezett, most már meg-

indult a székely nemesítés is, a fejedelem primori és lófői oklevelekkel tüntethette ki híveit, tetézve azt esetleg birtokadományozással is. Ezzel az önálló erdélyi állam anyagi érdekeinek megfelelően eltöröltetett az ősi székely jogoknak egy jelentékeny része, az, amely ellentmondott az állam érdekeivel s amelyet a fejlődés már a multban is többször túlhaladt volna, ha az erőszakkal meg nem gátoltatik.

Hogy a jövőben a székelyek kedve elmenjen az újabb lázadástól, fékentartásukra két fejedelmi vár emeltetett, egyik Udvarhelyen, a másik a háromszéki Várhegyen. Ezeket a várakat az elkobzott közszékely s a lázadásban résztvett lófők birtokaiból tartották fenn s gúnyból „Székelytámad” és „Székelybánja” néven emlegették.

János Zsigmond fiatalon, nőtlenül húnyt el. Utódja megválasztásánál két politikai érdek ütközött össze. A János Zsigmond által is utódnak szánt Békés Gáspár Erdély jövőjét Habsburg érdekkörben vélte biztosíthatni. A többség jelöltje, Báthori István a további török-orientáció híve volt. Báthori épúgy, mint a rendek többsége, élénken emlékezett arra, hogy a Castaldo-féle kísérlet alatt bebizonyosodott, miszerint a Habsburgok ereje kevés Erdély megszerzéséhez s még kevesebb a megvédéséhez.

A megválasztott Báthori István igen ügyes diplomatának bizonyult. Nyíltan a török hűbérese volt, titokban pedig hűséget fogadott Habsburg Miksa magyar királynak. Miksa azonban nem bízott benne s még a fejedelemválasztó gyűlés előtt kinevezte Békést Erdély vajdájává. Békés a megválasztott Báthorival szemben a passzivitás álláspontjára helyezkedett. Bevette magát Fogaras várába s arra számított, hogy a németbarát szászok s az elkeseredett székelyek szomszédsága szükség esetén hasznára lehet. Fogaras védelme alatt megtagadta az adót s nem tette le a hűségeskü. A medgyesi országgyűlés elmarasztalta Békést, mire az kimenekült Miksa országába. Azonban ott sem nyugodott meg, hanem ágensei útján pártot szervezett a székelyek közt s néhány főurat is a maga pártjára állított. Ilyen előkészítés után betört Erdélybe. Békés Tordán át Marosvásárhelyre ment, hogy ott csatlakozzék a székelyekhez. Báthori Gyulafehérvárra vonta össze seregét s onnan indult Békés után. Báthori Kerelőszentpál mellett ütközött meg a lázadóval s teljes sikert aratott. Békés csak néhányad magával menekült ki az országból, kiszolgáltatóván levert híveit a bosszuló megtorlásnak. Báthori még ott a csatamezőn felakasztatott a lázadók közül hat kiválóbb főurat. Majd összehívta Kolozsvárra a rendeket, hogy azok ítéljenek a lázadók felett. Tizenöt nappal utóbb, 1575 augusztus első napjaira gyűlt össze az ítélkező országgyűlés, amely 8-án reggel Kolozsvár piacán lefejeztetett még kilenc főurat, Szamosfalván felakasztatott 34 székelyt s további harmincnégynek levágatta a fülét. A szigorú ítélet könyörtelen végrehajtása megszilárdította a felzavart Erdélyben újra a rendet s egy évvel utóbb,

1576-ban egy Habsburg-jelölttel szemben azt a Báthori Istvánt választották meg a lengyel rendek Lengyelország királyává, aki pár évvel előbb még hűségfogadásra kényszerült Miksával szemben.

Báthori lengyel királysága, melyet az erdélyi rendek hozzájárulásával fogadott el, egyszerre európai súlyt adott az alig pár éve a maga lábára állt Erdélynek. Ismét megvalósult Nagy Lajos egykori észak-déli külpolitikai egysége. Egyetlen külpolitikai közösséggé lett a török hatalom, Erdély és a lengyel királyság. Oly egység volt ez, amely alkalmas volt arra, hogy évszázadokra gátat emeljen a Habsburgok újabb keleti-irányú terjeszkedése elé. Báthori lengyel királysága akadályozta meg azt, hogy Lengyelország is a Habsburg-család érdekkörébe kerüljön s ezzel állandósította Középeurópa status quo-ját. Oly világtörténeti jelentősége van ennek, amely egymagában örök emléküvé teszi Báthori István életművét, aki különben is legutolsó valóban nagy uralkodója lett a lengyeleknek.

Báthori szilárdította meg Erdély önálló államiságát. Szerzett neki súlyt az európai viszonylatban. A lengyel-erdélyi kapcsolat megteremtése emelte Erdély súlyát a portával szemben is. Távollétében fejedelmi hatáskörrel öccse, Báthori Kristóf kormányozta Erdélyt, akit a török is elismert fejedelemnek. Azonban mindvégig ott állt mögötte bátyja, akinek figyelme minden erdélyi dologra kiterjedt s aki múlhatatlan érdemeket szerzett azzal, hogy öccsét támogatva, hozzájárult Erdély hatalmas belső felerősödéséhez. Erdély pár évtized alatt annyira megerősödött, hogy a század végén Báthori Zsigmond az oláh vajdaságokkal szemben már az egykori magyar királyok politikáját folytathatta.

Báthori István előtt végső célként, miként államférfiúi mintája, Martinuzzi előtt is, a széttört magyar állam visszaállításának terve lebegett. A török szövetséget csak szükséges eszköznek tartotta fenn s a lengyel korona birtokában őszintén kereste a szorosabb kapcsolatot a szentszékekkel és a Habsburgokkal. Ennek a kettőnek a támogatásával s a lengyel és erdélyi erők felhasználásával remélte, hogy a török kapcsolatokat nem csak felmondhatja majd, hanem ki is szoríthatja a törököt Európából. Terveinek kivitelezésére már nem került sor, de még így torzónak maradt életművében is a század legnagyobb magyar államférfiaként áll előttünk, akihez csak Martinuzzi mérhető.

Báthori erős katolicizmusa s a szentszékekkel való jó viszonya volt az oka annak, hogy a század második felében meginduló rekatolizáló világmozgalom harcosai, a jezsuiták, Erdélyben is otthonra találtak. A protestáns Erdély ugyan nem szívesen fogadta be őket, akiktől joggal féltette a belső békét, de Báthori nagy tekintélye előtt meghajoltak. Az erdélyiek nem is csalódtak. A jezsuita-rend Erdélyben a Habsburgok ágense lett s ezért csakhamar ki is tiltotta az országgyűlés a rendet Erdélyből s ezt a

kitiltást utóbb meg is ismételte, amikor szomorúan kellett tapasztalnia, hogy a jezsuita befolyásra Bécs felé orientálódott Báthori Zsigmond törökellenes állásfoglalása mekkora bajt és vészt hozott ismét Erdélyre.

Miután Békés Gáspár is behódolt Báthori Istvánnak, Kristófnak Erdély kormányzása közben kitől sem kellett tartania. Alatta Erdély a hosszú béke áldásos éveit élvezte. Mindössze kétszer keltek hadra az erdélyi csapatok: 1577-ben, amikor a szultán utasítására Kristóf ültette az egyik oláh vajdát egy ellenvajda ellenében vissza vajdai székébe s 1579-ben, amikor emlékezetes Oroszország elleni háborújában 5000 főnyi erdélyi haderő is támogatta Báthori István lengyel seregét.

A korán betegeskedni kezdett Kristófnak sikerült kiskorú fiát, Zsigmondot még életében fejedelemmé választatni. A tervtől Báthori István eleinte húzódozott, de utóbb több oly körülmény jött össze, hogy végül ő is kívánatosnak tartotta, hogy a fejedelmi szék utódlásának kérdése még Kristóf fejedelem életében rendeztessék. 1581 májusában választotta meg a kolozsvári országgyűlés fejedelemmé a még gyermek Zsigmondot s Kristóf még abban a hónapban el is húnyt.

Zsigmond kiskorúsága alatt tulajdonképpen a lengyel király, Báthori István vezette ismét Erdély ügyeit. 1583-ban ugyan egy három tagból álló kormányzótanács vette kezébe Erdély vezetését: Kendi Sándor, Kovacsóczy Farkas és Zsombory László, akik közül Kendié volt az irányító szerep. Később az erdélyiek kérésére egy emberre bízta István a kormányt s így 1585 május 1-től Géczy János váradi kapitány lett a kormányzó.

Nem lett volna Báthori István saját korának gyermeke, ha nem lebegett volna dinasztikus cél is szeme előtt. Ezért tette Zsigmond unokabátyját, Boldizsárt Fogaras kapitányává. Adta nővérét, Grizeldist, a lengyel kancellárhoz, Zamojszkihoz nőül. Zsigmondnak egy másik unokabátyját, Endrét, bibornokká nevezte ki a szentszékkal. Az volt a terve, hogy Zsigmondnak megszerzi maga után a lengyel koronát s abban az esetben nővére útján Zamojszki lesz Erdély fejedelme. A nagy terveket azonban derékon törte Báthori István halála. 1586 december 13-án húnyt el gyermektelenül s így Lengyelország és Erdély közvetlen kapcsolata megszűnt. Példája azonban ott lebegett utóbb a kiválóbb erdélyi fejedelmek előtt, akik közül nem egy gondolt a lengyel korona megszerzésére Bethlen Gábertól, II. Rákóczi Györgyön át egész II. Rákóczi Ferencig, az utolsó nemzeti fejedelemig.

1588-ban az erdélyi rendek csak azzal a kikötéssel nagykorúsították a még mindig csak siheder Zsigmondot, ha megerősíti és érvényt szerez a jezsuitákat kitiltó törvénynek. Zsigmond a hatalom tényleges elérése érdekében engedett, de a maga személyes lelki szolgálatára tovább is jezsuitákat alkalmazott, akik egyetlen célt szolgáltak, a Habsburg-ház

érdekeinek támogatását. A rend a Habsburgokban a rekatolizálás támaszait látván, a dinasztia érdekeit a katolicizmus és az egyház érdekeivel azonosította.

Báthori Zsigmond gyóntatója, a jezsuita Carillo Alfonz lassan egészen befolyása alá vette a rapszódikus természetű, ingatag jellemű, beteg konstitúciójú Zsigmondot, aki nemcsak a Báthoriak nagyratörését, hanem a család kegyetlenkedési hajlandóságát is örökölte. Zsigmond előtt Carillo behatására egy törökellenes európai szövetség körvonalai bontakoztak ki, amelyben hatalmas szerep várt Zsigmondra és Erdélyre is. Egyre élesebb határozottsággal bontakozott ki a tervezetéből a Báthori- és Habsburg-család összeházasodásának gondolata is s a nagyra-vágyó Zsigmond döntött, hogy a rendek akarata ellenére is a Habsburg-hatalom mellé áll s leszámol a törökkel.

Az erdélyi rendek, kevés kivétellel, ezek közé tartozott Bocskai István is, aki csak később csatlakozott keservesen a bécsi politikában, határozottan németellenesek voltak s a török mellett álltak. Egyrészt csak így látták biztosítottnak Erdély további békés életét, másrészt az erdélyi protestántizmust féltették a megerősödő német befolyástól. Zsigmond ingatag és következetlen magaviseletével valósággal beleugratta a rendeket egy oly mozgalomba, amelyet ő utóbb ellene irányuló összeesküvésnek minősíthetett. Zsigmond a kitűnő alkalmat nem szalasztotta el. Az összeesküvés vádjában elmarasztaltatta a megfélemlített országgyűléssel 1594-ben a rendek ellenzéki vezéreit s azokat kivégeztette. A kivégzettek közt volt saját unokabátyja, Boldizsár is, nemkülönben az egykori kormányzók: Kendi Sándor, Kovacsóczy Farkas és mások. A kivégzettek nemcsak az ellenzék szószólói, hanem Erdély leggazdagabb emberei is voltak s vagyonukat Zsigmond elkoboztatta. Így egy csapásra nemcsak az ellenzékétől szabadult meg, hanem kincstárát is megtöltötte, úgy, hogy most már pénze is volt a tervezett törökellenes háborúra. Most már szövetséget köthetett Rudolf császár-királyal és feleségül vehette annak hugát, Mária Krisztiánát.

A török elleni támadás időpontja nem is volt egész rosszul megállapítva. A török birodalomban a hanyatlás jelei mutatkoztak. Báthori István orosz háborúiban kitűnő erdélyi tisztikar alakult ki, amely most Zsigmond rendelkezésére állt. Havasalföldön az utóbb Vitéznek nevezett Mihály vajda személyében oly nemmindennapi képességekkel rendelkező ember ült a vajdai székben, akinek eredményes közreműködésére joggal lehetett a törökkel szemben számítani. Látszatra tehát a legyöngült törökkel szemben egységes front alakult ki: a német császárság, Erdély és az oláh vajdaságok. Azonban a német segítség megint értéktelennek bizonyult s Zsigmond nagy vállalkozása a kezdeti siker után gyászos véget ért.

1595-ben Bocskai még megsemmisítette Havasalföldön Szinán basa 100.000 főnyi seregét s Mihály vajda, nemkülönben Áron moldvai vajda, igazi oláh vajdai módszerrel adott jelre országuk meglepett török lakosságát lemészároltatták. Azonban 1596-ban a Magyarországra nyomult újabb török sereg Mezőkeresztes mellett Zsigmond serege felett már megsemmisítő diadalt aratott. Az ingatag jellemű és hangulatokra szeszélyesen reagáló Zsigmond a vereség hatására lemondott fejedelemségéről s Erdélyt átadta Rudolfnak. Cserébe az oppelni és ratibori hercegséget, bizonyos évdíjat és a biborosi kalap kieszközlésének ígérletét kötötte ki. Azonban úgyszólván el sem ment Erdélyből, mikor mindent megbánt és visszatért. A talajt már teljesen elvesztette a lába alatt s újabb lemondásakor Erdélyt nem Rudolfnak, hanem unokatestvérének, a Lengyelországban felnőtt bibornoknak, Endrének engedte át.

A bibornok-fejedelem szakított az esztelen német-politikával s ismét a török összeköttetés politikája mellé állt. Rudolf ekkor bérbe fogadta Mihály vajdát, pénzt és fegyveres támogatást ígérve neki, ha híven szolgálja a kereszténység ügyét és hűséget fogad Rudolfnak. Mihály le is tette Rudolfnak a hűségesküt, azon a jögalapon, hogy a magyar királyok mindig főnhatóságot gyakoroltak Havasalföld felett. Ez az eskü 1598-ban történt. 1595-ben ugyanezen az alapon tett volt Mihály hasonló hűségesküt Zsigmondnak a tett 1599-ben Báthori Endrének.

Báthori Endre Mihály vajda hűségesküje s többszöri önátkozódása nyomán, melyben minden rosszat kívánt magának, ha az erdélyieket megcsalná, hitt a vajdának, ami vesztét okozta, mert Mihály minden becsületet félretéve, 1599 október 17-én a bodzai szoroson át betört Erdélybe.

Mihály nagy segítséget kapott a székelyekben, akiket Zsigmond pár évvel azelőtt rútul becsapott. 1595-ben ugyanis 20.000 székely vonult Zsigmonddal Szinán ellen, mert azt ígérte nekik, hogy visszahelyezi őket az 1562 előtti állapotukba. A főemberek és lófők azonban nem akartak a felszabadulásukhoz hozzájárulni s utóbb az országgyűlés és Zsigmond valóban a közsékelyek ellen döntött. Előbb azonban biztosítékul lefogatta a székelyek befolyásosabb követeit. 1596 telén a székelyek ellenszegültek az országgyűlés végzésének. Zsigmond ugyan Prágában volt a császárnál, de azért sereget küldött a székelyekre. A székelyeket ez a sereg kegyetlenül megkínozta. Sorra börtönözte őket s sokat kivégeztetett közülük.

Az Erdélybe betört Mihály azt izente a székelyeknek, hogy ő Rudolf császár-király küldötte s az a feladata, hogy Báthori Endrét elkeresse s aztán érvényt szerezzen Zsigmond és Rudolf szerződésének, tehát hogy átadja Erdélyt Rudolfnak. Ígérletet tett arra, hogy a király helyreállítja régi szabadságukat, ha melléje állnak. Különben kiírtja őket.

A háromszéki, csiki és udvarhelyi közsékelyek megrohanták erre a főembereket, feldúlták házaikat, lerombolták a háromszéki várat s csatlakoztak Mihályhoz. Így Mihály Erdélyben operáló seregének mintegy harmada a székelyekből került ki. Ezek pedig tudták, hogy ha Mihály elbukik, akkor nekik is végük van. Így lett Mihály erdélyi kalandjának a székelység a legerősebb támasza.

Mihály betörése nagy meglepetést keltett. Endre azonnal ellene indult s az aranyosszéki és marosszéki székelyek becsületére válik, hogy azok hozzá csatlakoztak. 1599 október 28-án ütközött meg Endre fejedelem és a vajda Szeben közelében. Már-már a fejedelem győzött, mikor zsoldos kozákjai Mihályhoz pártoltak s erre a csata sorsa Mihály javára dőlt el. Endre a székely földön át igyekezett ki Erdélyből, de a csiki székelyek felismerték s kíséretével együtt lemészárolták. Fejét Gyulafehérvárra küldték Mihályhoz, aki lefestette s a képet Prágába küldte.

A schellenbergi győzelem után Mihály bevonult Gyulafehérvárra, a fejedelmi székhelyre. Országgyűlést tartott, kijelentvén, hogy mint Rudolf megbízottja jött az országba, amelynek ő csak helytartója és főkapitánya. A megfélemlített rendek letették Rudolfnak s mint helyettesének, Mihálynak is az esküt, aki ezután mint „Mihály havasföldi vajda, ő császári és királyi fenségének tanácsosa, erdélyi helytartója, hadainak Erdélyben és a hozzákapcsolt részekben kapitánya” címezte és nevezte magát.

Az oláh történetírók azt állítják, hogy Mihály Erdély fejedelme volt s megkoronáztatta magát, azonban ez épp annyira mese, mint az, hogy egyesítette volna Erdélyt Havasalfölddel s ezzel megalapította volna „Nagyromániát”. Mihálynak ilyen tervei nem voltak s az erdélyi oláh-sággal nem is törődött. Kétségtelen, hogy nagyvonalú ember volt, akit kalandorvére hajszolt arra, hogy minél többre vigye. De oláh nemzeti érzéke nem volt.

Rudolf császár- király azonban nem bízott Mihályban s Basta nevű tábornokát azzal a megbízással küldte Erdélybe, hogy azt Mihálytól vegye át. Mihálytól azonban ez a szándék távol állt. Betört Moldvába, annak vajdáját elkergetve, maga ült annak méltóságába is s úgy tért vissza Erdélybe. Mihály azt várta, hogy megkapja az ígért pénzt s a helytartóságát megerősítő császári okmányt. Csalódott. Ezért maga állt elő kívánalmaival. Ebben kikötötte, hogy halála után Moldva és Havasalföld szabadon választhasson vajdát s Erdélyt haláláig mint helytartó fejedelmi hatáskörrel kormányozhassa. A három országot tehát csak haláláig akarta együtt tartani, nem lévén más célja, mint önmaga ambícióinak kielégítése. Rudolf hajlandó is lett volna kérését némi módosításokkal teljesíteni. Például Erdélyben császári tanácsost adott volna melléje kormányzótársul. De erre már nem került sor. Mihály kegyet-

len, zsákmányoló, rendetlen, zsaroló, balkáni kormányzása elfordította mellőle a székelyeket, felbőszítette a szászokat s birtokelkobzásai elidegenítették a magyar nemességet is tőle.

Basta nem bízott Mihályban. Személyes gyűlölet is vezette, de azt is érezte, hogy Mihály becsapja Rudolfot. Basta tehát a felkelt magyarság mellé állt s 1600 szeptember 18-án Miriszlónál megverve Mihályt, kiűldözte Erdélyből. Az erdélyi rendeknek azonban Rudolf sem kellett s az 1601-es országgyűlés Zsigmondot hívta vissza a fejedelmi székre. Ekkor a császár ismét Mihályban remélte megtalálni azt az eszközt, amely Erdélyt megszerzi számára. Basta és Mihály kibékült s megtámadta az erdélyi hadakat, Zsigmond híveit. A goroszlói csatát Bastaék nyerték meg s Mihály és a császári generális ismét Erdély urai lettek.

Basta és Mihály közt a viszony azonban nem javult. Basta ki akarta tudni Mihályt Erdélyből. Mihály viszont a török felé tájékozódott, hogy annak a támogatásával tarthassa meg Erdélyt. Amikor erről Basta értesült, Mihályt a tordai táborban 1601 augusztus 19-én meggyilkoltatta.

Erdély rendjei a kiváló katonát, Székely Mózeset választották meg ekkor fejedelemnek, aki ki is verte a gyűlölt Bastát Erdélyből. De a Basta által behívott oláh vajda, Radul, Brassónál megverte Székely hadait s maga Székely, a tragikus sorsú erdélyi szabadsághős is elesett. Utána egész 1604-ig Basta generális kormányozta Erdélyt s ez a pár év volt Erdély legszomorúbb korszaka. Mihály és Basta valósággal kiirtotta volt Erdély lakosságának egy részét s most a generális uralma koldussá is tette a szerencsétlen országot.

Érthető, hogy az 1594 és 1604 közt eltelt tíz év mérhetetlenül keserű tapasztalatai még a legmeggyőződésesebb német barátokat is kiábrándította a német-barátságból s Erdély szerencsétlen lakossága egyakarattal vágyta vissza azt a békét, biztonságot és gazdagságot, amely a török barátság emlékezetes évtizedeit jellemezte.

Ennek az egyedül követhető helyes politikának, a németellenes törökszövetségnek nemsokára érvényesítője is akadt Bocskai István személyében. Bocskai 1557-ben született Kolozsvárott s politikai pályáját mint udvari apród Bécsben kezdte, majd Báthori Zsigmond udvarában folytatta. Híve volt Zsigmond németbarát politikájának s részese volt az 1594-es ellenzék elnémításának is. Zsigmond pálfordulásai alatt már kénytelen volt Prágába menekülni a fejedelem elől s mikor Báthori Endre vette át a fejedelemséget, birtokait az új fejedelem el is kobozta. Ez a prágai száműzetés győzte meg Bocskait arról, hogy a németbarátság semmi jónak forrása nem lehet. Keserű csalódással eltelve tért vissza bihari birtokaira s ott élt csendes visszavonultságban, mígnem az események élére nem sodródott.

Az erdélyiek hangulatát Basta kegyetlenkedései tették izzóvá. De az elkövetkezendő események magja Felsőmagyarországon bomlott ki. Az 1604. évi magyarországi országgyűlés törvényeit az udvar meghamisította. A király egy, az ország többségének akaratával ellentétes törvényszöveg utólagos önkényes beiktatásával meghamisította a hozott törvényeket. Ez a hamisított törvénycikk eltiltotta a rendeket attól, hogy a jövőben vallási sérelmeket vigyenek az országgyűlés elé. Ez akkor, amikor a még protestáns többségű magyar királyságban bécsi nyomásra megindult a féktelen rekatolizáló mozgalom, amely állandóan törvénytelenésekre ragadtatta magát, súlyos támadás volt a nemzet többsége ellen. A nemzet véleményének meghamisítása betetőzte a már különben is felhalmozódott sérelmeket, amelyeket a magyarság Habsburg királyaitól szenvedett. Csak vezérnek kellett jelentkezni, aki az elkeseredettek élére álljon. Az utolsó percben lépett elő Bocskai, aki bihari földesúrból hetek alatt a nemzet vezére lett.

A kortársaiétól elütő pályafutású Bocskai eddigi különböző pártállásaiból is mindig ugyanarra a célra tört, akárcsak Martinuzzi, vagy Báthori István. A cél mindig ugyanaz volt: a saját nemzeti állama létfeltételeinek kialakítása. Ez a cél vezette és hevítette abban a szerepben, amely őt a nyugati nagy nemzetek történetének kimagasló nagy alakjaival egy sorba állítja. Egy élet keserű tapasztalatai alapján ábrándult ki a nyugati koncepcióból s jött rá arra, hogy a magyar szabadság biztosítása csak a „keleti magyarság” támogatása lehet s hogy a ketté tépett magyarság szövetségében a közös ellenfél nem a török, hanem a bécsi, pillanatnyilag prágai dinasztia. A bastai-rémuralom idejében már kiábrándultan, mint egyszerű birtokos húzódott meg biharmegyei jószágain, mikor Belgiojoso német katonákkal szállatta meg jószágait és várait. Basta elől sokan menekültek a törökhöz. Többek közt Bethlen Gábor, a későbbi fejedelem is. Ezekkel levelezett a magyar jövő érdekében Bocskai s ez a levelezés jutott az idegen császári zsoldosvezér kezére.

Bocskai előtt nem volt más választás, vagy Lengyelországba menekül, mint Illésházi István, a köznemesi sorból főnemessé lett vezető magyarországi politikus, akit a kamara azért fogatott pörbe, hogy így megszerezhesse a kincstár számára annak birtokait, miként azt az új bécsi pénzügyi politika racionálisnak tartotta, vagy pedig szembeszáll az idegen hatalom idegen képviselőjével. A dicsőséges katonai multtal rendelkező Bocskai az utóbbit választotta. Sikerült neki a gazdátlan hajdukat zsoldjába fogadnia s így használható haderőre tett szert. Belgiojoso 1604 októberében kezdte meg hadműveleteit Bocskai birtokai ellen, de már október 15-én végzetes vereséget szenvedett Álmosd mellett. Pecz ezredes 3500 főnyi csapatát Bocskai és hajdui megsemmisítették. Belgiojoso erre visszavonult s helyét Basta foglalta el. Bocskai ekkor má

az egész Felvidéket meghódította. November 28-án Edelénynél ugyan Basta győzött, de a további hadműveletek során ismét Bocskainak kedvezett a hadiszerencse. A török is pártfogásába vette a diadalmas erdélyi főurat. A székelyek 1605 február 21-én erdélyi fejedelemmé választották Bocskait, akit áprilisban a magyarországi rendek Magyarország fejedelmévé választottak. Magyarország és Erdély így ismét egy kézben, mégpedig magyar kézben egyesült. Illésházi is Bocskaihoz csatlakozott. A magyar hadak ekkor már Pozsonyig és Sopronig nyomultak elő. Bocskai kezére jutott az erős Érsekújvár. Sikere teljes volt. Ugyanekkor tiszta helyzetet teremtett erdélyi hadjárata Erdélyben is és a medgyesi országgyűlésen a székelyek után most már a három nemzet is fejedelemmé választotta.

A háborúnak, amelynek folyamán a császári csapatok Erdélyből és Magyarország nagyrészből is kiszorultak, hosszas béketárgyalás után a bécsi béke vetett 1606-ban véget. A béketárgyalások folyamán Illésházi a német koncepció mellé állt s így gyors német-békével mentette meg visszkapott birtokait a hajduk pusztítgatása elől.

Bocskai és Illésházi felfogásbeli különbsége az elmúlt században eldifferenciálódott nyugati és keleti magyar elütő természetére vezethető vissza. Illésházi inkább választotta a kisebb szabadságot, mint azt, amit Bocskai katonáinak garázdálkodása biztosított. Bocskai reálpolitikus volt s fölismerte a változó erőviszonyokat. Nem pillanatnyi sikerekre áhítozott, hanem évtizedekre akarta biztosítani a magyarság életét, szabadságát. Illésházi felfogása a nyugati magyar könnyen bele nyugvó és békét kereső típusa, Bocskaiában a keleti magyar reálpolitikája jelölte ki a habsburgi Magyarország és Erdély egy évszázadon követett, külön útu politikáját. Illésházi a német hatalomra való támaszkodás mellett döntött s megelégedett a békében nyert alkotmányos és vallási biztosítékokkal. Bocskai a török és német hatalom egymással való egyensúlyozásának politikai alapját vetette meg. A két, egymással szembeállított ellenséges hatalom közt akarta a magyarság békés fejlődését és életét biztosítani. Ez a két felfogás vezette a béketárgyalásokat és eredményezte a bécsi békét, amely megerősítette Erdélyt néhány tiszai és felvidéki megyével, hogy az így megerősített Erdély – Bocskai elképzelése szerint – elég erős legyen a két császár, a német és a török, közt a maradék Magyarország szabadságának megőrzésére. A megnagyobbodott Erdély megerősödött és függetlenítődött a nyugati politikai befolyástól s valóban alkalmas lett arra, hogy egy évszázadon át megismételt fegyveres beavatkozással, önmaga feláldozásáig menően is, megvédje a magyar szabadságot.

Bocskai magasabbrendű államférfiú volt kortársainál. A dolgokat tisztán a hatalmi lehetőségek szerint nézte, s megvalósította minden

tűzön-vízen keresztül azt a koncepciót, amelynek megvalósítására egész életét szentelte. Ha erőszakolta volna a habsburgi Magyarország és Erdély egyesítését, amelynek lehetősége kezében volt már, halála után valószínűleg egész életműve megsemmisült volna. A megerősített Erdély viszont megfelelt Bocskai várakozásának, egy évszázadon át képviselte Béccsel szemben fegyverrel is a magyar nemzeti gondolatot, a magyar királyság szabadságának, függetlenségének és nemzeti voltának gondolatát, az egykor Erdélybe szorult nemzeti párt politikai hagyományait.

A béke megszövegezésénél a legkülönbözőbb érdekek ütköztek össze, mind a nyugati magyarság, mind a felkelők részéről. Végül mégis sikerült a megegyezés, amely nem annyira egy korszak bezárása, hanem inkább egy új kor alapjainak lerakása volt. A béke pontjai közül a következők olyanok, amelyek hosszú-hosszú időre elhatározó jellegűek voltak:

Rudolf császár- király biztosította a protestáns egyházak vallásszabadságát és a vallás szabad gyakorlatát. Ugyan ez csak a királyi városok számára jelentett szabad vallásgyakorlatot, mert a magánföldesurak vallásmeghatározási joga megmaradt, bár Bocskaiék követelték a falvak szabad vallásgyakorlatát is. Ez a pont tehát nem oldotta meg a vallásszabadság kérdését, csak a városok rekatolizálásának tervét buktatta meg s elejét vette annak, hogy a király közjogi hatalma vallási térre is kiterjedjen. Rendi szemmel ennek volt igen nagy jelentősége.

Közjogi tekintetben elismerte Rudolf, hogy törvényt csak a nemzettel együtt az országgyűlésen lehet hozni. Igéretet tett a nádori szék betöltésére s arra, hogy a főbb állásokra magyart fog kinevezni. Az alkotmányos követeléseknek így elvben eleget tett, de a viszonyokból folyt, hogy a nemzet szuverenitási sérelme a gyakorlatban mégsem nyert orvoslást. Sikeresebb volt a birtokjogi sérelmek orvoslása. A pör alatt álló urak visszakapták birtokaikat s a kamara hosszú időn át nem tett kísérletet az állami jövedelmek ily orv úton való fokozására.

Területi tekintetben Erdély jelentős nyereséggel végezte a háborút. Megkapta Bereg, Ugocsa, Szatmár vármegyéket és Tokaj várát. A kikötés ugyan az volt, hogy Bocskai fiúörökös nélküli halála esetén ezek a területek visszakerülnek Magyarországhoz, de ez a kikötés nem vont le semmit Erdély tényleges megerősödésének értékéből. Ez a pont szolgálta elsősorban Bocskai elgondolását, mert ennek az alapján lett Erdély egyensúlyozó a két császár vetélkedése közt Magyarország javára.

A bécsi béke, bár nem rendezte véglegesen sem a vallási kérdést, sem a közjogi sérelmeket, de azzal, hogy a nemzet és a király közt ezek a kérdések alkudozás tárgyaként kerültek szóba, mégis korszakot nyitó jelentőségű volt. A nemzet több emberöltő óta először állt újra egyenlő

jogú félként királyával szemben. Az elért eredmények nem fedték mindenben a Bocskai-pártiak igényeit, de ebben nagy része van annak, hogy a békében a Rudolfot képviselő Mátyás nem osztatlan magyar tárgyaló felekkel állt szemben, mert a nyugati és keleti orientációjú, elütő érdekű magyarok külön-külön táborra oszlottak.

A bécsi békekötést a tizenöt éves török háború befejezése követte. Ezt a háborút még Báthori Zsigmond emlékezetes törökellenes támadása zúdította Magyarországra nyakára s ezalatt a háború alatt mérhetetlen szenvedésen és veszteségen ment át a maradék Magyarország. A háborút lezáró zsitvatoroki béke Bocskai személyes érdeme volt. Az ő befolyása bírta rá a törököt a béke megkötésére. Rudolf a szultánnak egyszer és mindenkorra 200.000 tallér értékű ajándékot küldött, aki ennek ellenében felmentette Rudolfot a további évi adófizetés alól. Ez az adófizetési ügy ugyan furcsa megvilágításba helyezi a magyar királyság sokat emlegetett törökkel szembeni szuverénitását, amit annyiszor szegeztek Erdéllyel szembe a történetírók egyik csoportja részéről...

Bocskai érdeme a bécsi békén és zsitvatoroki békén kívül a hajduk letelepítésének kezdeményezése volt. Bocskai hajdúi már majdnem mind magyar származásúak voltak s vezéreiknek alig negyede ha szláv származású volt. Az ő hajduserege főleg a tiszántúli és felvidéki hazátlan menekültekből és onnan való szökött jobbágyokból állt. 1605 december elsején adta ki Bocskai a hajdukat megnemesítő korponai oklevelet, de letelepítésüket már nem hajthatta végre. Halála után a földjeiket féltő hajduk 1607–1608-ban kénytelenek voltak lázadással biztosítani szabadságukat és birtokukat. Végre 1613-ban Forgách Zsigmond főkapitány szabályozta végleges letelepedésüket s ezzel a hajdúság békés polgári elemmé alakult át. Mivel azonban területileg megoszlott Erdély és a magyar királyság közt, nem tudott ellenállni a köznemesek hegemoniájának, tekintve, hogy a hajduvárosoknak nem volt országgyűlési megjelenési joguk. Végül is a hajduság jogai megvédhetése miatt vármegyévé alakult.

Bocskai nem sokkal élte túl eredményeinek beérését. 1606 decemberében Kassán váratlanul elhunyt. Valószínű, hogy zavarosfejű, tisztátalan ambíciójú kancellárja, Kátay Mihály mérgezte meg, akit a hajdúk fel is koncoltak.

Bocskai korának legbiztosabb politikai érzékű magyarja volt. Hirtelen halála pótolhatatlan veszteség volt a nemzet számára. Egész sereg megoldatlan kérdés maradt még utána, kegyetlen hagyatékul az egész évszázad számára. A felkelés emléke pedig végleg elidegenítette a Habsburgok különben is rosszindulatú idegen tanácsosait a „rebellis” magyaroktól.

Bocskai halálhírére a beteg idegéletű Rudolf sem a bécsi, sem a

zsítvatoroki békét nem akarta elismerni. Ekkor Mátyás főherceg a családi tanács tudtával sereggel nyomult be Csehországba, mire Rudolf lemondott s a koronázási jelvényeket kiadta Mátyásnak.

A Bocskai által újjáteremtett önálló és független Erdély a fejedelem halála után súlyos belső zavarok színtere lett. Maga Bocskai Homonai Gábort ajánlotta utódjául, akinek apósa, felsővadászi Rákóczi Zsigmond, Bocskai alatt Erdély kormányzója volt. Prágából – zavarkeltés céljából – azonnal útnak indították Báthori Zsigmondot, hogy érvényesítse régi jogait. Igényt tartott a fejedelmi székre Báthori Gábor is, aki már előbb áttért a református hitre s aki maga mellé sorakoztatta a hajdúk többségét. Számított a fejedelemségre a török védelmét élvezett Bethlen Gábor is. Amidőn azonban látta, hogy még nem sok esélye van, a tehetséges és nagy tervekkel telített ifjú Báthori Gábor mellé állt. A jelöltek rohamát Erdély azzal védte ki, hogy az idős és nagytekintélyű kormányzót, Rákóczi Zsigmondot választotta meg fejedelemnek. Rákóczi Zsigmond azonban egy évet sem töltött a fejedelmi székben. Lemondott s visszavonult felsővadászi birtokára, ahol kevéssel utóbb el is húnyt.

A dinasztiaalapító Rákóczi halála után veje, Homonai megújította trónigényét, de a Kolozsvárt összegyűlt országgyűlés, Bethlen Gábor sikeres agitációjára, az alig tizenkilencéves szépreményű ifjút, Báthori Gábort választotta meg fejedelemnek. A megválasztott fejedelem mellé újjászervezték az államtanácsot. Itt említhetjük meg, hogy 1562 után a székely ispán tisztét a székelyek főkapitánya látta el s a székely ispáni méltóság a fejedelmi hatalom része lett s a címét már Báthori István felvette fejedelmi címei közé.

Az utolsó Báthoriként emlegetett ifjú fejedelem nagy tervekkel foglalkozott s azok kivitelénél semmi mellétekintetet nem ismert. Erkölcsei élete példátlanul botránnyos volt. Közelében a női becsület nem volt biztonságban. Úgy látszott, hogy üldözi a katolicizmust. Bécsből is szították a közhangulatot ellene s végül is a katolikus főurak egyik csoportja összeesküdt ellene. Az összeesküvők élén a férji becsületében megsértett Kornis Boldizsár állt. Báthori idejében értesült az összeesküvésről. Kornist elfogatta, mire a többi főúr kimenekült Magyarországra. Az országgyűlés Kornist és szökevény társait fő- és jószágvesztésre ítélte, megújította az 1588-as medgyesi jezsuita-kitiltó törvényt s megszüntette a katolikus szerzetek klastromait és kollégiumait.

Báthori már előbb tárgyalásokat folytatott Magyarország nádorával, Thurzóval. Most a tárgyalásokat megnehezítette az, hogy a szökevények ügye is a tárgyalás anyagába szövődött. Báthori kiadatásukat követelte. Hiába találkozott a fejedelem és a nádor Királydarócon egymással, nemhogy megegyeztek volna, hanem a szakadék elmélyült köz-

tük. Báthori értesült arról, hogy a szökevények a szászokkal leveleznék és a szebeniekkel s a havasalföldi vajdával Magyarországról be készülnek törni Erdélybe. Báthori erre hajdúival váratlanul Szeben alá vonult, azt elfoglalta, kiváltságait megsemmisítette s az országgyűléssel Szebent tétette az ország székhelyévé. Bosszúból hajdúival ki is fosztatta a várost. A szászok megfélemlítése után betört Havasalföldre s Targovist elfoglalása után a vajdát kikergette országából. Az elűzött vajda II. Mátyás király-császárhoz menekült s a szultán nem Báthori jelöltjét, hanem mást nevezett ki havasalföldi vajdának. Báthori ekkor már Moldva elfoglalására készült. A szultán azonban álljt parancsolt s a budai és temesvári basákkal zaklatni kezdte a hajdúk birtokait, mire azok Báthorit otthagyták, nagy sietve hazatértek.

Báthori Bethlent hagyta Havasalföldön, de azt s kis seregét a visszatért elűzött Serbán vajda, akit lengyel és moldvai csapatok támogattak, hamar visszaszorította Erdélybe. Serbán a szászokkal és a magyarországi szökevényekkel egyetértésben Erdélybe készült betörni. Báthori igyekezett megelőzni, de Brassó mellett Serbántól vereséget szenvedett s maga is csak alighogy megmenekült. Viszont a Magyarországból betört Forgács Zsigmondot és Homonai Györgyöt, aki apja igényeit felelevenítve, mint trónkövetelő jött s már Kolozsvárt és Gyulafehérvárt is elfoglalta volt, sikerült Báthorinak az újra pártjára vont hajdúk és a Bethlen által szerzett török segítséggel kiverni Erdélyből.

A győztes Báthori most a kétszínű politikát folytató brassói Weiss Mihály ellen vonult. Géczi András Báthorit becsapva, a portán kieszközölte magának a fejedelemség ígérését s ő is Brassóban volt. A bosszúszomjas Báthori Weiss Mihályt Földvárnál szintén megverte s a nagy szász vezért egy hajdú vágta agyon. Báthori hatalma és szerencséje csúcsára jutott. Belső vetélytársait legyőzte. A szászokat megfékezte. A Magyarországról betörőket kikergette. De természete romlásba sodorta. Féket nem ismert. Hívséges hajdúkapitányát saját kezével vágta le. Lovászát agyontaposta. Mikor pedig a Báthori életmódjától megundorodott Bethlen visszavonult a közélettől, ebben árulást sejtett s meg akarta öletni Bethlent. Azonban a fejedelem egyik szeretője idejében értesítette Bethlent, akinek még maradt annyi ideje, hogy a temesvári basához meneküljön.

Báthori érezte, hogy hatalmas ellenfelet támasztott önmaga ellen. Megegyezett tehát II. Mátyással, megbékélt a szászokkal, sőt kiegyezett Géczivel is. De végzetét ez már nem tartóztatta fel. Bethlen elérte a portán, hogy a szultán meghagyja az erdélyieknek, miszerint Báthorit foszták meg a fejedelemségtől s válasszák meg Bethlent azzá. Bethlen a temesvári basa seregeivel nyomult be Erdélybe. Báthori Kolozsvárra menekült, de ott nem fogadták be s ekkor Nagyváradra futott. A temesvári

basa 1613 október 21-én Kolozsvárra összehívta az országgyűlést s az a szultán intencióinak megfelelően letette az utolsó Báthorit s helyébe Bethlent választotta meg fejedelemnek.

Báthori Nagyváradon Forgács Zsigmondtól kért segítséget s bízott még a hajdúiban is. De a velement Géczi, aki érdemeket akart szerezni az új és biztosabb hatalomnak látszó fejedelem előtt, meggyilkoltatta Báthori Gábort. Vele kihalt a nagy szerepet vitt Báthori-család férfi-ága.

Az 1614 február 18-ára Medgyesre összehívott országgyűlésen a gyilkosok jutalmat vártak, ehelyett azonban a felháborodott tömeg felkoncolta őket. A gyűlés megerősítette a fejedelemválasztó országgyűlésen hozott alkotmánybiztosító végzéseket s Bethlen hozzáfogott az utolsó Báthori által összezilált erdélyi viszonyok lecsendesítéséhez. Először a szászokkal egyezett ki. Aztán súlyos áldozathozatallal bár, de leszerelte a trónkövetelő Homonai György intrikáit a portán. Belső építő munkájával s eszélyes külpolitikájával csakhamar Erdély legnagyobb fejedelmévé magasodott. Erdély belbékéjének helyreállta után tovább folytathatta – ha más indítékokból kifolyólag is – Bocskai politikáját, amelyet Bocskai politikai végrendelének ezek a szavai jellemeznek legtalálóbban: „valameddig a magyar korona ott fenn (t. i. Bécsben) nálunk erősebb nemzetségeknél forog, mindenkor szükséges és hasznos Erdélyben egy magyar fejedelmet fenntartani. Ha pedig az Isten adná, hogy a magyar korona magyar kézre kerülne, egy koronás királyság alá, úgy az erdélyieket is intjük, hogy azon korona alá a régi mód szerint adják magokat.” Ezzel az öncélú, a transsilván Erdély kilépett eddigi szűk politikai célkeretei közül s megerősödén, az idegen kézen levő korona ellensúlyozását vállalta feladatának. Ezt a feladatot tovább tudta szolgálni Bethlen Gábor megerősödött Erdélye.

A XVI. század derekán a nemzeti párt s véle a nemzeti királyság gondolatát jelentő magyar nacionalizmus szorult Erdélybe vissza. Az új állam kialakulásának kezdeti félszázadában a helyi érdekek, a szűkkörű lokális problémák, bajok az új államalakulatot öncélúvá tették. Amint azonban ez az új állam belegyökerezett az európai konstellációba s fennállását még a legsúlyosabb megpróbáltatások sem tudták kétségessé tenni, egyszerre felébredt benne az évtizedekig zsibbadtan aludt magyar nacionalizmus s a XVII. század Erdélye, minden büszke erdélyi öntudata ellenére is, felolvadt a magyar sorsközösség vállalásában. Az ekkor tobzódó erdélyi öntudatnak pedig az szolgált alapul, hogy a XVII. század erdélyi embere jól érezte, hogy a magyarság egyetemes életében ő vállalja és viszi a héroszibb szerepet, feladatot: a békés, kényelmes, önmagábahúzó élet helyett, a másokért áldozatos háborúkat és kockázatokat.

Bethlen Gábor uralkodása első éveit Erdély belső ügyeinek rende-

zésére, az ország megerősítésre fordította. Sikerült is Erdély belső fejlődését megalapoznia, egyben megvetnie újra az erős fejedelmi, központi hatalom alapjait. Fejedelmi hatalma már-már az abszolutizmus felé hajolt. Alatta lett Erdély a fejedelmi hatalom biztosítékával igazán protestáns jellegű. Fejedelemsége valósággal a kálvini tanításra alapította szuverénitását s ebből következett, hogy az erdélyi fejedelemség szerepét a vallásvédelem és a békesség fenntartásában ismerte fel, viszont kötelességének ismerte, hogy a hit védelmében szükség szerint kivonja a kardját. A Bethlen-féle abszolutizmus elütött a bécsi abszolutisztikus törekvésektől: erős népjóléti színezete volt. A kezdődő merkantilizmus szellemében, Bécset messze megelőzve, új gazdasági és kereskedelmi politikát vezetett be. Bethlen már zárt gazdasági egységnek látta Erdélyt s pénzügyi és gazdasági intézkedéseiben ezt a zárt, nemzetgazdasági egységet azzal a cél- és tervszerűséggel választotta el a külföldtől, amellyel ekkor a XVI. századi merkantilista elméleten alapuló gyakorlati kezdeményezők a gazdasági élet nemzeti egységét kezdték kialakítani. Ezekből a nemzeti gazdasági egységekből alakultak ki azok a gazdasági erőforrások, amelyek utóbb a hatalmas európai nemzetállamoknak biztos gazdasági alapot szolgáltattak. Bethlen Gábor csodálatra méltó gazdasági érzéke ezzel a korai felismeréssel Erdélynek oly erős gazdasági erőforrást teremtett, amely megsokszorozta az állam súlyát. Bethlen és I. Rákóczi György nagyhatalmi Erdélye a gazdasági megerősödésnek köszönhette európai súlyát. Bethlen a hadseregét is modern szellemben szervezte át. Fejedelemségének ethikus alapot adott, ezt rendezett pénzügyekkel, harcképes hadsereggel és a rendektől eléggé függetlenített, abszolutisztikus központi hatalommal tette reálissá. Ez a reálitás viszont előfeltétele volt az aktív külpolitikának. Ez a külpolitika is korszerű volt. A kor modern államalakulatai mind terjeszkedésre törekedtek, ez volt a kor uralkodó eszméje. Amint tehát lehetőségek adódtak, a modern gazdasági alapokra állított Erdélynek meg kellett kezdenie a terjeszkedést. Az alkalmat erre egy Habsburg-ellenes európai méretű megmozdulás adta meg, amelynek protestáns színezete viszont megadta a vallásháború legitim jellegét. Két indító oka volt tehát Bethlen beavatkozásának a harmincéves háborúba; a protestáns fejedelemség hivatászerű vallásvédelmének ethikus és a merkantilista, nemzeti gazdasági egység gazdasági oka. Erdély és fejedelme a többi domináns protestáns állam és uralkodó eszme körében élt. Ezzel oly messze távolodott el Magyarországtól, mint még soha. Erdély ekkor ismét igazán öncélú állam, amely már Bocskai politikai végrendeletének célzatán is túlmenő szerepet vállal magára. Mivel Erdély fennállásának alapfeltétele a török hatalom fennmaradása volt, Bethlen okvetlenül nyugati terjeszkedésre volt utalva. Viszont Bethlen számolt annyira a tényekkel, miként kor-

társai, hogy a viszonyok változtával nyugodtan nyult új eszközök után. Ez a két adottság: a török béke fontossága és a reálpolitikus körülmények, állandó helyzetfelismerése irányították egész külpolitikáját, amely egyben Erdély külpolitikája is volt. Ez a külpolitika azonban kevésbé tehetséges trónutódai alatt egyre jobban elveszítette realitását, hagyománnyá lett s a tényekkel és változott helyzetekkel ellentétbe jöve, elvesztette alkotó erejét s romboló hatásúvá lett.

A harmincéves háború magja már 1608-ban megvolt, amikor a német protestáns rendek az ellenreformáció sikere miatt Unió név alatt szövetségre léptek egymással. Egy év múlva viszont a katolikus rendek alakították meg Miksa bajor herceg vezetése alatt a katolikus ligát. A birodalom tehát két ellentétes felfegyverzett táborra szakadt. A háborút a két párt között a cseh protestánsok felkelése váltotta ki. Alig tört ki a felkelés, elhunyt II. Mátyás, s II. Ferdinánd (1619–1637) személyében hithű és vakbuzgó katolikus lépett a trónra. A cseh rendek Frigyes pfalzi választót, az angol király vejét választották meg Ferdinánd helyett cseh királynak. A Habsburgokkal való nyílt szakításkor Bethlen is beavatkozott a küzdelembe. Az 1618. évi pozsonyi országgyűlésen a protestáns rendek már különben is háttérbe szorultak s Ferdinánd vakbuzgó, az alkotmánytól idegenkedő természete előrevetette a vallás-és alkotmányésrelmek árnyékát. A katolikus és protestáns rendek közt az ellentét kiélesedett s a király mit sem tett a vallásbéke helyreállítására. Bethlen látta, hogy a cseh rendek leveretése esetén a magyar protestáns rendek sorsa is megpecsételődik. Biztosította tehát a török támogatását s 1619 szeptember elején megkezdte hadműveleteit. Homonai Györgyöt kiverte Lengyelországba, elfoglalta Kassát, Érsekújvárat, Pozsonyt s november végén már az egyesült cseh-morva hadakkal Bécs alatt táborozott. A Lengyelországból betörő Homonai miatt kevéssel utóbb visszavonult Pozsonyba s ott várta meg a fegyverszüneti tárgyalásokat. A fegyverszünet 1620 januárjától őszig tartott. Ezalatt Bethlen szövetségre lépett az új cseh királlyal.

Az augusztusban tartott beszercebányai országgyűlés, amelyen a francia, lengyel, török, morva és sziléziai követek is megjelentek, Bethlent magyar királlyá választotta. Bethlen azonban politikai belátástól és bölcsességtől vezettetve, nem engedte magát megkoronáztatni, csak a címet fogadta el, noha a szent korona a múlt ősz óta a kezén volt. Az ellenségeskedés ismét kitört. A csehek november 8-án Fehérhegy mellett végzetes vereséget szenvedtek. Ferdinánd kegyetlen bosszút állt. Megsemmisítette a cseh alkotmányt, lefejeztette a felkelés vezéreit s ezerszámra űzte ki a protestáns családokat az országból. A szövetségesét veszített Bethlen azonban sikerrel állta tovább a küzdelmet. Végül is a Thurzó Imre által vezetett béketárgyalások eredményre vezettek s

Bethlen és Ferdinánd 1621 december 31-én megkötötték az ugynevezett nikolsburgi békét. Eszerint Bethlen lemondott a magyar királyi címről és visszaadta a koronát. Viszont megkapta az „erdélyi és magyarországi fejedelem” cím mellé a németbirodalmi hercegi címet, Oppeln és Ratibor hercegségeket, Abauj, Bereg, Zemplén, Borsod, Szabolcs, Ugocsa és Szatmár megyéket, Munkács, Tokaj és Tarcál várát. Ferdinánd kötelezte magát a bécsi béke és az 1608. évi vallásszabadságot biztosító törvények megtartására. Bethlen vállalkozása sikerrel járt. Mind ethikus, mind a gazdasági indítékok kielégítést nyertek s emellett híven szolgáltattak azok az eszmék is, amik a korszerű magyar nacionalizmus tartalmából fakadtak. Erdély megerősödve került ki a küzdelemből. Növelte ennek jelentőségét, hogy Bethlen a győzedelmes Ferdinánddal szemben állta meg a helyét s ezzel a Habsburg-országok legkeletibb területén elejét vette a katolicizmus erőszakos terjesztésének, amely a letiport Csehországban úgyszólván kiirtotta a protestántizmust, aminek pedig ott még a XV. századba alászálló nacionalista gyökerei voltak.

A béke nem volt tartós. Egyik fél sem tartotta annak. Bethlen második támadását Ferdinánd újabb németországi győzelmei miatt indította meg. Ürügynek azt hozta fel, hogy Ferdinánd nem teljesítette a nikolsburgi béke egyes pontjait. Bethlent a protestáns fejedelmek biztatták az újabb háborúra s Hollandián és Anglián kívül Velence is anyagi támogatást helyezett neki kilátásba. A támadás katonai sikere nem volt jelentős s mikor Bethlen látta, hogy a külföldi seregekkel való együttműködésre nincs remény, a nikolsburgi béke alapján megkötötte 1624 május 8-án az újabb bécsi békét. Ebben a békében Bethlen lemondott az oppelni és ratibori hercegségekről s ezek helyett örökbirtokul elnyerte Ecsed várát, valamint Nagy- és Felsőbányát. Az újabb területi gazdagodás mellett azt is elérte, hogy Ferdinánd tartózkodott Magyarországon az erőszakos rekatolizálástól, viszont – bármint akarta is – a németországi és csehországi protestántizmuson mit sem segített.

Bethlen eddigi politikája azon épült fel, hogy a török támogatásával megteremti Magyarország és Erdély egyesítését s így veszi fel a török elleni küzdelmet. Az 1623-as hadjáratban azonban a török nem adta meg a szükséges támogatást, viszont ez a magyar rendek támogatásának lassú elvesztését hozta magával. Bethlen tehát irányt változtatott s Ferdinánd barátságát kezdte keresni, hogy Ferdinándot a protestántizmus elleni harc feladására és a török elleni háborúra rábírja. Ferdinánd leányát kérte nőül, hogy így a kettőjük viszonyát elmélyítse. De Ferdinánd és tanácsosai: Esterházy Miklós nádor és Pázmány Péter az ajánlatot visszautasították. Sőt a törökkel külön békét kötöttek, hogy Bethlent elszigeteljék. Bethlen tehát visszakényszerült eredeti politikájához. Nőül vette a protestáns brandenburgi fejedelem hugát,

Brandenburgi Katalint, majd 1626. év végén Westminsterben belépett az angol-dán-holland szövetségbe. Ezzel Erdély a Habsburg-ház nyugati ellenségeivel közösen kísérelte meg a Közép-Európát reprezentáló hatalom megdöntését. Ebben a koncepcióban elevenen élt az ősi magyar külpolitikai hagyomány, amelyet az egykori nemzeti párt nacionalizmusa közvetített a merkantil, protestáns Bethlenhez.

A westminsteri szövetség tagjai koncentrikus támadást terveztek a Habsburg-hatalom ellen, de az egyidejű koncentrikus támadást a nagy távolságok és a szövetségesek nehéz érintkezési viszonyai miatt nem lehetett végrehajtani. Az 1626-os támadás az előző sorsára jutott. A nyugati seregeket leverték a császári csapatok. Wallenstein császári tábornok megsemmisítő csapást mért Mansfeld csapataira s Bethlen magára maradt. Wallenstein és Bethlen összeütközése azonban elmaradt, mert Bethlen és Ferdinánd december 28-án Lőcsén békét kötöttek. Ez az előbbi bécsi béke megismétlése volt. A következő évben Szőnyön sor került a török béke megismétlésére is, de most már Bethlen is benne volt a békekötésben. A német harctér császári sikerei pillanatnyilag eldöntöttek mutatták a küzdelmet. Úgy látszott, hogy a császár teljesen leverte a birodalom protestáns rendjeit. Ez újabb hatalmak beavatkozását váltotta ki, elsősorban a svédekét, akiknek kiemelkedő királyuk, Gusztáv Adolf avatkozott be a középeurópai küzdelembe.

Gusztáv Adolf sógora volt Bethlen feleségének s a két uralkodó így jutott közelebbi összeköttetésbe. Bethlen évek óta figyelemmel kísérte a protestáns svédek és a katolikus lengyelek küzdelmét s arra számított, hogy megszerzi a viszálykodók közt a lengyel koronát. Gusztáv Adolf a német koronára vágyott. Bethlen előtt egy svéd-orosz-lengyel-erdélyi észak-déli irányú szövetség körvonalai bontakoztak ki, amelynek éle a Habsburgok és a török hatalom megtörésére irányult volna. Gusztáv Adolf bele is avatkozott a németországi küzdelembe s 1631-ben Lipcse melletti győzelmével megsemmisítette Ferdinánd minden eddigi sikerének gyümölcsét. Bethlen azonban ezt már nem érte meg. Csapatái már készen állottak, hogy benyomuljanak Lengyelországba, amikor 1629 november 15-én elhunyt. Kevéssel utóbb nyugaton a háború elvesztette eddigi vallási jellegét s átalakult a Bourbon- és Habsburg-hatalmak politikai küzdelmévé, amely már az európai túlsúlyért folyt. A vallási jelleg csak a magyar-Habsburg viszonylatban maradt meg.

A XVII. század magyar történelmének kétségtelenül Bethlen Gábor a legkimagaslóbb alakja, akihez fogható sem Erdély, sem Magyarország államférfiai között nem volt. Ő volt az egyetlen magyar, aki a magyarság nagy protestáns tömegeit be tudta kapcsolni a század európai Habsburg-ellenes koalíciójába. Ő alatta először támad tudatos terv s

nem vélelen alapján a magyarság többsége Közép-Európa ellen saját fenntartása érdekében. Ezzel Bethlen évszázadokra szabott irányt a magyarság jelentős részének, amely utána nem egyszer a fennmaradás egyedüli biztosítékát látta ebben a politikában. A történeti erőket, amelyek ezt követelően előírták, ő ismerte fel először s így a magyar történet iránytszabó nagy alakja lett. Páratlan zsenialitással tanult bele fejedelmi kötelességeibe s a rendi viszonyok korlátain felülemelkedő uralkodó lett belőle, akiben már megvoltak a későbbi abszolutistákra emlékeztető vonások: saját belátása szerint kereste állama javát, emelkedését, külpolitikai érvényesülését és belső gazdagodását. Egyedül bizonyította be a Habsburg-évszázadok alatt – mint *Szekfű* megállapította róla –, hogy a magyarság fia kedvező körülmények között bekapcsolódva a nagy európai áramlatokba, mint szuverén, mint államvezető is tud olyan, sőt sokkal jobb eredményeket elérni, mint európai kortársainak legjobbjai. Erdély mint magyar életforma, mely át tud fogni minden magyart, Bethlen alatt lett élő valóság. Egy új tartalmú magyar állam megteremtőjét tiszteli benne az érdemeit felismerő utókor.

Bethlen trónjára az erdélyi rendek özvegyét, Brandenburgi Katalint (1628–30) ültették. Katalin azonban érdemtelen volt férje örökére és a katolicizmus felé való hajlása miatt le is mondatták. A rendek előbb Bethlen István, a fejedelem öccse körül csoportosultak, utóbb azonban mégis I. Rákóczi Györgyöt (1630–1648), a fejedelemséget viselt Zsigmond fiát, választották meg fejedelemmé. Rákóczi az ekkori Erdély leghatalmasabb földesura volt, de magánhatalmának súlya az északmagyarországi területekre esett. Tehetsége kisebb volt, mint Bethlené, de nem volt méltatlan a trónra. Tiszta életű, megfontolt, talán túlóvatos is volt, hitbuzgósága már-már a türelmetlenség határát súrolta. Uralkodása gondokkal kezdődött. Ferdinánd és Esterházy nádor nem akarták elismerni fejedelemségét, már-már háborúra került a sor, amikor 1633 szeptember 28-án Eperjesen békét kötött Ferdinánddal. Ettől kezdve egy évtizeden át békésen uralkodott, csupán 1636-ban volt kisjelentőségű fegyveres összeütközése Bethlen Istvánnal az egykori rivalizálás utolsó hulláma gyanánt.

Rákóczi nagy magánhatalmára alapította uralmát. Mint „magyarországi” ember, nem élvezte az erdélyi rendek osztatlan rokonszenvét, de gazdasági hatalma alapján éppoly, a rendeken felülemelkedő uralomra tett szert, mint Bethlen Gábor. Rákóczi készen kapta Erdély külpolitikai összeköttetéseit. A külhatalmak már önként jönnek és kérik az ő közbelépését. Azonban Rákóczi óvatos, inkább ő biztatja a törököt és a franciákat a Habsburgok ellen, mintsem ő kockáztasson. Esterházy nádor, akinek Rákóczi a birtokszerzésben vetélytársa, a politikában halálos ellensége volt, mindent megtett volna Rákóczi ellen, de a nyu-

gaton lekötött császári haderők és a rendi széttagoaltság által megbénított magyarok miatt mit sem tudott ellene tenni. A habsburgi Magyarország másik kimagasló államférfia, Pázmány, inkább jóindulattal, mint ellenszenvvel viseltetett Rákóczival szemben. Inkább kedvébe járt Rákóczinak, semmint az a pogány törökkel együtt Magyarországra törjön. Nem is Magyarországot féltette talán Pázmány, hanem Erdélyt, mint mondta: „a keresztyénségnek ilyen szép bástyáját”, mert tudta, hogy Magyarországnak nincs ereje azt a török ellen megvédeni.

Hosszadalmas tárgyalások után jött létre 1643 áprilisában a svéd-erdélyi-francia szövetség. Bár Pázmány már meghalt, viszont Esterházy gyűlölete nem csökkent, Rákóczi mégis hatalma tetőfokán volt ekkor. Fiát már egy évvel előbb fejedelemmé választotta az erdélyi rendekkel. Elérkezettnek látta ez a megfontolt ember is, hogy végre fegyvert fogjon a Habsburgok ellen. Ő is, felesége, Lórántfy Zsuzsanna is, buzgó reformátusok lévén, aggodalommal nézték Ferdinánd nem lankadó ellenreformációs törekvéseit, amellyel szemben még a hatalmas Esterházy nádor sem tudott orvoslást szerezni. A fegyveres fellépés egyedüli akadályja az volt, hogy a török egy évvel előbb kötött békét a császárral s így ellenezte Rákóczi támadását. A francia és svéd diplomáciának azonban sikerült ezt az akadályt eltávolítani s a porta is hozzájárult 1643 decemberében Rákóczi támadásához. Ekkor már évek óta Ferdinánd hasonnevű fia, III. Ferdinánd uralkodott (1637–1657) Magyarországon és a Habsburg-tartományokban. Vallási ügyekben ugyan valamivel türelmesebb volt, mint atyja, de a személyváltozás azért legkevésebbé sem jelentett irányváltozást. Habozás nélkül folytatta a már két évtizedes háborút, amely ekkor már teljesen a svéd-francia szövetség világi hegemoniás küzdelme volt a Habsburg-hatalommal. A küzdelem lelke Richelieu, Franciaország mindenható minisztere volt. Utóda, Mazarin, folytatta ezt a politikát s ő birta rá végre Rákóczit a beavatkozásra. Az 1644-ben megindított hadjáratl Erdély Bethlen régi politikája értelmében egy európai koalíció tagjaként támadt a német Közép-Európa ellen. A hadjárat Rákóczi sikerével kezdődött s az év végén Nagyszombatban megindult béketárgyalások csak azért nem vezettek eredményre, mert Rákóczi a nagy svéd sikerek miatt túlhajtott követelésekkel lépett fel. Ferdinánd ugyan megkínálta a Bethlen által bírt hét megyével, de Rákóczi 1645-ben újra támadást kezdett. A hadjárat azonban nem járt komolyabb hadművelettel, mert a porta letiltotta annak folytatását s már-már fegyverrel lépett fel Rákóczival szemben. A porta ugyanis egy pillanatig sem bízott Rákócziban s ezidőben igen jelentős volt a portán a Habsburg-befolyás is. Törökország súlyos belső meg rázkódtatások sorozatán ment át s nem akart külpolitikai és háborús bonyodalmakba keveredni. Rákóczi hadműveleteinek az 1645 december

16-án Linzben kötött béke vetett véget. Ezzel a békével, amelyet még Esterházy közvetített, Rákóczi, látva hogy jobb eredményeket úgy sem érhet el, cserben hagyta svéd és francia szövetségeseit. A béke szerint Rákóczi megkapta Tokajt, Tarcalt, Regécet és a Bethlen által bírt hét megyét, oly feltétellel, hogy Szatmár és Szabolcs megyéket fiai is holtukig birják. Biztosította örökösödési jogát Bethlen István után Ecsedre, Nagy- és Felsőbányára. Gazdaságilag tehát a linzi béke megismételte Bethlen békekötésének eredményeit. Politikailag azonban túlhaladt annak eredményein. A linzi béke ugyanis már félre nem érthetően körülírta, hogy a parasztot, legyen az mezővárosi, végbeli, falusi, nem szabad vallásában háborítani s papjaik a falvak templomaikból és paróchiáikból nem távolíthatók el. Kimondta a szöveg, hogy a vallás szabad gyakorlathoz a templom, temetés és harangozás is hozzátartozik. Ezzel a magyarországi vallásszabadság ügye túlhaladt a cuius regio elven. Az 1646–47. évi országgyűlés vissza is adott az elvett többszáz protestáns templomból kilencvenet. Így lett a linzi béke a XVII. századi protestáns önvédelmi harc legmagasabb pontja. Rákóczi fegyveres közbelépése betetőzte Bocskai irányú kezdeményezését. Azonban protestáns szempontból ez bizonyos tekintetben már elkészt volt, mert Pázmány az előző évtizedekben seregestől térítette vissza a protestáns főurakat a római egyházba, akik még magukkal vitték a jobbágyaikat is az ismét elfogadott egyház kötelékébe. Mivel a linzi béke így rést ütött a magyarországi földesurak földesúri hatáskörén, az a lassan katolikus többségűvé lett nemesi rendek földesúri érdekeivel is szembehelyezkedett. Rákóczinak sikerült tehát Bethlen gazdasági sikereit megismételni s vallásvédelmi szempontból azokat túl is szárnyalta. Erdély ezzel ki is lépett a harmincéves háborúból, amely három évvel utóbb a westphaliai békével ért véget. Bár a cserben hagyott svédok és franciák Rákóczit is meghívták a münsteri és osnabrücker béketárgyalásokra és a westphaliai béke utolsóelőtti pontja meg is emlékszik Erdélyről, a „francia korona szövetségéről”, de a török által a szövetségből kiugratott Erdély önállóságát már nem biztosították, mint ahogy Svájjal és Németalfölddel tették.

A westphaliai béke megbuktatta a német-római császárságot és nyugaton Franciaországot, északon Svédországot tette vezető hatalommá. Az európai politika középeurópai túlsúlya ekkor csúszott át Nyugat-Európára, ahol még ma is van. A béke megtörte az erőszakos ellenreformációt is, illetve arra a területre korlátozta, ahol a Habsburgok uralma nem szenvedett csorbát. A Habsburgok kénytelenek lettek ettől kezdve hatalmuk súlypontját minél keletebbre áttenni. A Habsburgok családi súlya Németország eljelentéktelenedésével Ausztriára szállt át. Az új Habsburg-hatalom kialakulásának egyelőre két tényező

állta utját: a török hódoltság, amely Magyarország nagy részét magában foglalta, valamint a magyar alkotmány- és vallásszabadság ügyébe minduntalan beleszóló független Erdély, amely Bocskai óta ismét határozottan törökbarát és Habsburg-ellenes volt. A század második felében mind a két akadályt sikerült Bécsnek közömbösítenie s a század végén már előttünk áll a Középduna mellékeire átmentett új Habsburg-nagyhatalom.

A nyugaton felszabadult Habsburg-erők a westphaliai béke után már csorbíthatatlanul felhasználhatókká váltak keleten s így Erdély ezután már nem tudta eléjét venni a kialakuló Habsburg-abszolútizmusnak. A nyugati erőviszonyok megváltozását teljesen figyelmen kívül hagyó és a változó viszonyok között is a század eleji politikát folytató Erdély magárahagyatva lassan felemésztette önmagát s a török hódoltságot felgöngyölő császári seregeknek, amelyek Erdélyt is elfoglalták, nem tudott már ellentállni. Pedig még ekkor is idegenek ültek a magyar trónon s Bocskai elgondolása szerint még szükség lett volna a külön magyar Erdélyre, amely örökjék a magyarországi vallásszabadságon és alkotmányon s amely tovább is otthona legyen a magyar nacionalizmusnak. Erdély hatalmának megtörése II. Rákóczi György (1648–1660) alatt vette kezdetét.

I. Rákóczi György elhunytja után fia, II. Rákóczi György foglalta el az erdélyi fejedelmi széket, kinek emlékét maradandóan az erdélyi jogalkotás kodifikálása őrizte elevenen évszázadokon át. Ő már kevésbé volt számító és aggodalmaskodó, mint atyja volt s nem számolva a megváltozott európai erőviszonyokkal, nagyratörő külpolitikai tervek megvalósításával foglalkozott. Lelki szemei előtt két korona megszerzésének lehetősége lebegett: a magyar és a lengyel. Egyelőre maga sem tudta, hogy a rendelkezésére álló nagy anyagi erővel melyik után nyúljon. A külpolitikai viszonyok úgy hozták, hogy a lengyel korona után nyújtotta ki kezét. A zavaros lengyel-moldvai-kozák-tatár viszályokba már Bethlen Gábor is bele-beleszólt. 1616-ban 500 lovast küldött volt Moldvába, hogy azt az elüzött Serban Radu havasalföldi vajdával szemben, aki lengyel, kozák és vallon csapatokkal akart Moldvába betörni, megvédelmezze. I. Rákóczi György mind a két oláh vajdaság felett megőrizte befolyását. Mikor pedig élete utolsó szakában arról volt szó, hogy a neki felajánlott lengyel trónt kisebbik fia, Zsigmond számára szerezzze meg, komolyan tervezték, hogy Zsigmond elveszi Lupul moldvai vajda kisebbik leányát. Lupul nagyobbik lánya ugyanis Radzivil lengyel herceg felesége volt s Radzivil állt azoknak a lengyel disszidenseknek az élén, akik egy Rákóczit akartak a lengyel trónra ültetni. Rákóczi György halála véget vetett a lengyel aspirációknak s Zsigmond is inkább Károly Lajos chur-pfalzi herceg nővérét, pfalzi Henriettát vette feleségül.

II. Rákóczi György az 1655-ben kitört svéd-lengyel háború zavarait akarta felhasználni arra, hogy a lengyel koronát megszerezze. Először a lengyeleknek ajánlotta fel fegyvereit s mikor azok nem biztosították számára a koronát, akkor a svédekkel kezdett tárgyalni. Előzőleg 1653-ban Moldvát, majd 1655-ben Havasalföldet egy-egy diadalmas hadjáratban még inkább Erdély hatalmi körébe vonta. Rákóczi viszályba keveredett Lupul moldvai vajdával s mikor az megtámadta az Erdéllyel szövetséges Havasalföldet, Rákóczi a lengyelekkel szövetkezett a kozákoktól támogatott Moldva ellen. Lupul török fogságba került s helyét a moldvai vajda méltóságában Rákóczi jelöltje, Stefan Gheorgitza követte. Havasalföldi hadjáratára pedig az adott okot, hogy a vele szövetségben levő Bassarab Konstantin vajda ellen zsoldos hadai fellázadtak s a vajda Rákóczitól kért segítséget, aki a lázadást le is verte s a vajdát még jobban lekötölte maga iránt. Rákóczi megegyezett X. Károly svéd királlyal, aki neki ígérte a lengyel trónt, viszont a Visztulától nyugatra és északra levő részek átengedését kötötte ki magának. A lengyel trón utolsó éveikben ott volt Bethlen és Rákóczi apjának tervében is. II. Rákóczit hajtotta Báthori István példája s az évtizedek óta fel-felbukkant kísértő terv. A lengyelországi hadjáratához nem kérte ki sem az erdélyi rendek, sem a porta hozzájárulását, magabízón indította el hadait 1657 januárjában Kemény János fővezérlete alatt s maga is velük tartott, hogy megszerezze a lengyel trónt. Vállalkozása katasztrofális véget ért. Serege tatár rabságba került s a fejedelem július 22-én Czárni-Osztrovban szégyenteljes feltételű békét volt kénytelen aláírni. Sereg nélkül, leverve és megszégyenítve ért vissza hazája földjére. Otthon országos felháborodás fogadta s a szultán pedig ráizent az erdélyiekre, hogy válasszanak más fejedelmet maguknak.

Rákóczit elővigyázatlansága döntötte bajba. Tervét nem közölte a törökkel s mikor a porta visszatérésre utasította, nem engedelmeskedett. Bár elfoglalta Lengyelország mindkét fővárosát, serege kisebb volt annál, semhogy megszállva is tudta volna tartani az országot. A török 100.000 krimi tatárt küldött ellene. Kázmér lengyel király szövetségre lépett a Rákóczi megnövekedő hatalmától joggal tartó I. Lipót király-császárral, mire a lengyelek Lipót támogatásával Rákóczi felsőmagyarországi birtokaira törtek. Közben a dánok megtámadták a svédeket s X. Károly is kénytelen volt csapatait Lengyelországból kivonni. Rákóczi gyenge lengyel ellenállásra és svéd támogatásra számított s ezzel szemben nem kapott svéd támogatást, viszont a lengyeleken kívül a tatár-török hadakkal és az osztrák-lengyel hadakkal is meg kellett volna bírkóznia.

1657 szeptember 2-ikára hívta össze Rákóczi az országgyűlést Szamosújvárra. Míg a beteg fejedelem a várban feküdt, az ingerült és a szul-

tán által megfélemlített rendek letették s helyébe Rhédei Ferencet választották meg fejedelemnek. Rhédeitől nem követeltek fejedelmi esküt, mert bíztak abban, hogy a szultán talán megbocsát Rákóczinak s ez esetben a választási feltételük szerint Rhédeinek vissza kellett volna vonulnia.

Rákóczi fegyveres nyomással kényszerítette az újabb, most Medgyesre összehívott országgyűlést, hogy fogadják vissza, mire Rhédei le is mondott a fejedelemségről. Azonban a török nem bocsátott meg Rákóczinak, hanem megtorló seregeket bocsátott Erdélyre. Keletről a két oláh vajda seregei, nyugatról a nagyvezér török, valamint krimi és szilisztriai basák tatár csapatai özönölték el Erdélyt, amely ellenséges erőt már hosszú évtizedek óta nem látott földén. Erdélyt a szedett-vedett hadak kifosztották, felégették s mivel a hadak leginkább a magyar megyéken haladtak át, ismét rengeteg magyar föld maradt lakatlanul nyomokban. A rendek ekkor a porta nyomására Barcsai Ákost választották meg fejedelemnek, mire Köprili Mohamed nagyvezér kiharcolta az oláh vajdákat Erdélyből, majd maga is kivonult s csak egy béget és kisebb haderőt hagyott ellenőrzőnek hátra.

Rákóczi most az oláh vajdákkal szövetkezett s megkísérelte Barcsai kiűzését. Most a Marosvásárhelyen tartott országgyűléssel ismertette el ismét magát fejedelemnek. Ekkor I. Lipóttól várt segítséget. A török ismét benyomult Erdélybe s mivel tartani lehetett attól, hogy ki sem megy onnan, Zrinyi Miklós, a költő, erősen agitált Magyarországon Erdély és Rákóczi megsegítése érdekében, nehogy Erdély elbukásával a török felfalja a még megmaradt töredék Magyarországot is. Bécs azonban inkább örvendezett, mintsem sajnálkozott azon, hogy a felkelések tanyája elbukik s nem gondolt Rákóczi megsegítésére. A magára maradt Rákóczi 1660-ban végleg elbukott. Május 22-én ütközött meg a kolozsmegyei Szászfenes környékén a törökkel. A csata elveszett. Rákóczi súlyosan megsebesült s Nagyváradon, ahová menekült, el is hunyt...

Halála után a török azonnal elfoglalta Nagyváradot, ezt az igen fontos hadászati pontot, Erdély kapuját. De a béke ekkor sem állt még helyre. Most a török által támogatott Barcsai Ákos és a krimi tatárfogságot megjárta s a rendek egyrésze, meg a császár által támogatott Kemény János mérköztek tovább a fejedelemségért.

Keményt az erdélyiek fejedelemmé is választották, mert a török hadakkal együttműködő Barcsai elvesztette minden népszerűségét. Azonban hiába kérte Kemény a portán a maga elismertetését, a török sereggel nyomult ismét Erdélybe, hogy a maga jelöltjét helyezze a hatalomba. Az irgalmatlanul pusztító had parancsnoka, Kucsuk basa, Petki István csikszéki főkapitányt szólította fel a fejedelemség elfogadására. Mikor pedig az nem fogadta el a megtiszteltetést, bosszúból a török had feldúlta a

Székelyföldet is. Végül is, mikor senki sem vállalta el az urak közül a fejedelmi széket, a török azzal a fenyegetéssel vette rá Apafi Mihályt annak elfoglalására, hogy különben egy szász pappal fogja azt betölteni. 1661 szeptember 14-én választották meg a rendek Apafit fejedelemnek, de Erdély békéje csak három évvel később állt helyre.

Kemény ugyanis a Lipóttól kapott támogatással fegyverrel szállt szembe Apafival. Azonban a nagyszöllősi csatában (1662 jan. 23-án) Apafi győzött s Kemény elesett. Kemény elbukott s a Kemény támogatásában ludas Magyarországot a török megtámadta. Ennek az új török-Habsburg háborúnak a hullámai többször végromlással fenyegették Apafi fejedelemségét. Végül is az 1664 augusztus 14-én Lipót és a szultán közt kötött vasvári béke biztosította Erdélyben a békeállapot visszatérését, mert Lipót ebben kötelezte magát, hogy Apafi fejedelemváltát elismeri s hadait kivonja Erdélyből.

II. Rákóczi György lengyelországi kalandja és Kemény eleste közt Erdély oly válságos éveket élt át, mint aminők a bastai évek voltak. Mintegy 70.000 ember, az akkori Erdély lakosságának több mint tíz százaléka, esett a csaták és megszállások áldozatául, leginkább a magyarság és a székelység köréből. Török kézre került ezalatt Lugos és Karánsebes váraival, az egykori temesi bánásznak még megvolt magyar része is, nemkülönbén Lippa és Borosjenő vára, s végül Szent László városa: Nagyvárad.

Apafi úgyszólván a véletlennek köszönhette fejedelemségét. Szellemi képességei nem predesztináltak erre a tisztre. Uralma alatt nem állt ismét talpra Erdély. Kicsinyes udvari élet, pletyka, asszonybefolyás, alaptalan gyanakodás lett a fejedelemség jellemzője. A gyenge Apafi mellett a részekből származott Teleki Mihály kezében futott össze a hatalom. Ő volt a hadak ura és a diplomácia intézője. Mellette a fejedelem-asszony, Bornemissza Anna, gyakorolt döntő befolyást az ügyekre. Gyakori lett a politikai pörbefogás, a vagyonek kobzása. Erdély, amely néhány évvel ezelőtt még élénk összeköttetésben állt Európa valahány nyugati hatalmával, ahová a szomszédos keleti országok még évszázadok mulva sem jutottak el, most vezető hatalmi állásáról visszacsúszott a provinciális fejedelemség kicsinyes életszintjére. Az elesett Várad most már török kézen különben is elzárta Erdélyt Magyarországtól. Török kézre került a Felvidék kulcsa: Érsekújvár is. Alig két évtizeddel a török hódoltság bukása előtt elérte a török hatalom legnagyobb magyarországi szétterpeszkedését s ez is még jobban eljelentéktelenítette Erdélyt...

Végighaladtunk az előbbi lapokon Erdély külső eseménytörténetén virágzása korában, Bocskaitól Apafi megerősödéséig. Sietős volt az utunk, csak a legkimagaslóbb esemény-mérföldköveknél állhattunk meg egy-egy mondatra. Ennél a korszakos határkőnél, az eljelentéktelenedés

küszöbén tekintünk még egyszer vissza ennek a kornak kulturális, szellemi történetére is...

Mindenekelőtt arról a nagyjelentőségű hatásról kell beszámolnunk, amelyek a reformáció, illetve Erdély protestáns fejedelmeinek az a törekvése jelentett az erdélyi oláhság nyelvének és műveltségének fejlődésére, amellyel meg akarták nyerni ezt az ortodox tömeget a protestantizmusnak.

A wittenbergi reformátorokat, elsősorban Melanchton, egyik braszai tanítványuk, Wagner, figyelmeztette volt, hogy nem lehetne-e a görögkeleti ortodoxia és a protestantizmus között levő dogmatikai egyezések révén a két egyházat egyesíteni. A reformátorok tettek is ebben az irányban lépéseket a konstantinápolyi patriarchánál. Ettől kezdve állandó volt a törekvés Erdélyben, hogy az ott élő oláhok egyesítenek vallásilag a protestantizmussal. Az első kísérletet erre nézve a szászok tették, akik Melanchtonék figyelmét erre a lehetőségre felhívták volt.

Az erdélyi oláhok nagyon kezdetleges egyházi viszonyok közt éltek. A bevándorló csoportok magukkal hozták a papjaikat. Ezek azonban jobbágyi állapotban lévő parasztpapok voltak, műveltségük kezdetleges volt s olvasni is alig tudtak. Állandó püspökük nem volt. Alakultak ugyan eldugott falucskákban szegényes ortodox kolostorok, melyeknek főnökeik a környék oláh papjai felett püspöki fennhatóságot gyakoroltak, de ezek a püspökségek a kolostorok kihalásával nyom nélkül eltűntek. Ezért tűnt fel egy-egy ortodox püspökség Erdélyben hol itt, hol ott, teljesen rendszertelenül és folyamatosság nélkül. Még az 1640. évi országgyűlés is küzdött az ellen, hogy ezek a püspökök pénzért merőben tudatlanokat is pappá szenteljenek, csak hogy azok a jobbágyságtól megszabaduljanak s az 1665-ös országgyűlés végzéseiből is látjuk, hogy még ekkor is voltak bizonytalan tartózkodási helyű püspökök. Állandó székhelyű görögkeleti püspök a XVII. század előtt nem volt Erdélyben.

A primitív egyházi szervezet, illetve szervezetlenség mellett még az is primitívvé tette az oláhok vallási viszonyait, hogy egyházi nyelvük az ó-szláv volt, amit a legtöbb esetben maga a pap sem értett. Az oláhság ily egyházi és vallási viszonyok közt érthetően barbár, nomád, erkölcsön kívüli s a polgári élettől idegen elem maradt. A protestantizmusnak és a közviszonyok javulásának érdekei tehát találkoztak abban a vágyban, hogy ez a népelem kötött egyházi szervezetet s műveltségi viszonyait feljavító vallási életet nyerjen. Azt hitték a szászok s utóbb a fejedelmek is, hogyha tanult papok a nép nyelvén tanítják a hit igazságait s a keresztény erkölcs tanítását, tehát ha a nép művelt testvéreitől a saját nyelvén hallja az ige hirdetését, akkor az jobb erkölcsre tér s polgárosulni fog.

Még 1550 előtt megjelent Erdélyben a szászok jóvoltából nyom-

tatásban ciril betűkkel nyomva az első románnyelvű nyomtatott könyv, egy káté. Ezt a kezdeményezést elmélyítették a brassaiak, akik egy Coresi nevű diakonust hívtak Havasalföldről, aki aztán több mint két évtizeden át mint nyomdász működött Erdélyben. Számos protestáns szellemű, részben oláh nyelvű, de többnyire még szláv nyelvű nyomtatványt bocsátott közre s maga is lefordította oláhra ó-szláv nyelvről a négy evangéliumot. A szászok lutheránus kezdeményezésének már 1564-ben akadt magyar és kálvinista folytatása is. Ilyen magyar törekvés eredményeként jelent meg 1582-ben a híres szászvárosi ó-szövetség, a *Palia de la Orestie*, amelyet Heltai Mózes-fordításából ültettek ót számos magyarizmussal tüzdelve oláh nyelvre.

Az egyesek kezdeményezését folytatták a fejedelmek is. A gyulafehérvári nyomdát Báthori Kristóf szereltette fel ciril betűkkel, amelyekkel az oláh könyveket nyomták. Bethlen Gábor az egész bibliát lefordíttatta oláh nyelvre s kiadatásában csak halála akadályozta meg.

Ezeknek a törekvéseknek volt is bizonyos eredménye. A debreceni zsinat már espereseket választ az oláh kálvinisták közt, sőt külön oláh református püspökre is szükség volt. Első ilyen oláh református püspök bizonyos György s annak utóda Tordasi Mihály volt.

Hogy milyen nagy jelentősége volt ezeknek a kísérleteknek s az oláh irodalmi nyelv ily uton történt megalapításának az oláhság további kulturális fejlődésére, azt nem a mi feladatunk jellemezni. Könyvünkben az olvasó *Tamás* Lajos tanulmányában erről részletesebben olvashat. Az oláh irodalmi nyelv és az oláh egyházi szervezet életrehívása mellett, ez vetette meg az első alapját az oláhok iskolázásának is. Jellemzőül idézzük, hogy mit kívánt 1640-ben I. Rákóczi György Mikovitiustól, aki a megürült oláh református püspöki szék jelöltje volt:

„1. Hogy itt maga mellett, vagy ahol alkalmasnak ítéltetik, egy jó oláh scolát erigáljon, amelyben két vagy három deákul, görögül és oláhlul tudó értelmes tanítómestereket tartson, akik oláh gyermekeket és ifjakat mind a deákságra s mind az keresztény vallásra tanítsanak.

2. Hogy typhographiát és typhographus legényeket tartson, kikkel mind az ő eklesiájoknak s mind scholájoknak épületére kívántató szükséges könyveket nyomtathasson.

3. Hogy az idegen nyelven való birbitelést az alatta levő papokkal elhagyassa, hanem minden isteni szolgálatot velek a paraszt község előtt magok nyelvén, azaz: oláhlul tétessen...” stb. stb.

II. Rákóczi György is követte apja példáját s mikor 1656-ban megerősítette Brankovics Szávát a püspökségben, hangsúlyozta, hogy jövedelmét azért élvezzi, hogy legyen miből fedeznie a nemzeti nyelven nyomandó könyvek költségét és fenntartatni az iskolákat.

Apafi Mihály 1675-ben egyenesen eltiltotta az ó-szláv nyelv használatát.

Kétségtelen, hogy erdélyi oláhság, bár nem volt bevett vallású, sem szabad nemzet s kulturális foka sem táplált iskolai igényeket, az erdélyi állam protestánsizmusából fakadó általános iskoláztatási törekvés eredményeként fejedelmi parancsszóra és a kálvinizálás eredményeként nyerte első iskoláit s jutott a saját nyelve használatához. Ez viszont arra is rámutat, hogy bár az oláhság kívül volt az alkotmány sáncain, ha bevett vallás híve lett, azon át megnyílt előtte a kulturális emelkedés lehetősége és tárgya lett az állam kulturális gondoskodásának.

Hogy az erdélyi szászok, magyarok és fejedelmek törekvése az oláhok megtérítésére nem mutatott szélesebb körű és maradandóbb sikert, az annak az állandó ellenagitációnak eredménye volt, amelyet a két oláh vajdaságból állandóan beköltöző ortodox papok fejtettek ki a protestánsizmushoz való csatlakozás ellen. Midőn I. Rákóczi György a kinevezendő püspöknek meghagyta, hogy ezután oláhuul történjék az istentisztelet, a havasalföldi metropolita, aki főpásztori hatalmat vélt gyakorolni az erdélyi oláh papok felett, megtiltotta az ó-szláv nyelv elhagyását és az oláh nyelv bevezetését az istentiszteletbe. Mikor aztán a fejedelmek gondoskodása megszűnt, az önálló, nemzeti fejedelmi Erdély bukása után s amikor a Habsburgok a protestánsizmus támogatása helyett a római egyházba igyekeztek minden eszközzel áthajtani az oláhokat, az erdélyi oláhok protestánsizmusa igen rövid idő alatt elenyészett.

Az erdélyi oláhság száma a nemzeti fejedelemség idején is tovább duzzadt. A két vajdaságban a közbiztonsági viszonyok rosszak voltak. Az állandó török, tatár és kozák betörés mellett az ország jövedelmeit bérlő görögök uzsoráskodása és a vajdák kegyetlen adóprése tette keservessé az ottani életet. Ezek elől csapatostól szöktek át mind Havasalföldről, mind Moldvából az oláh parasztok. Ezek aztán megszállták a háborúk pusztításai nyomán meggyérült lakosságú szász és magyar faluk üresen maradt házeit. Több egyidejű oklevél emlékezik meg arról, hogy ahol a szászság, vagy a magyarság meggyérül, ott az oláhok elszaporodnak. Ezért szaporodott el az oláhság bizonyos szász területeken és főként a magyar vármegyék területein. Ezek a vidékek voltak leginkább kitéve a háborúk és hadvonulatok pusztításának s innen pusztult ki a védtelen őslakó magyar és szász parasztság, jobbágyság. Az erdélyi országgyűlések több ízben foglalkoztak azzal a megoldandó kellemetlen kérdéssel, hogy a gazdátlanul szerteszét bolyongó oláhok miként civilizáltassanak. Többször kötelezték, sőt büntetés terhe alatt, a földesurakat, hogy a kóborlókat fogják le és tegyék jobbággyá. A jobbágy ugyanis földesúri tulajdon s annak bíraskodás alatt lévén, már fegyelmezhető és büntethető.

Az egykori oláh kenézek vagy nemesi sorba emelkedtek, vagy teljesen felszívódtak a jobbágytársadalomba. Az egykori oláh kerületeknek már az emléke is elenyészett a XVI. században. Legtovább állt fenn az oláhok eredeti adózási formája. Tudjuk, hogy az oláhok csak a régebben is jobbágybirtokokon voltak tizedfizetésre kötelezve, az úgynevezett nemkeresztény (irtvány-, oláh-) földeken csupán ötvenedet fizettek volt. A kétféle föld közötti különbség tudata természetesen elhomályosult, viszont az állami terheket az urak csak úgy tudták elviselni, ha az oláh mindenhol tizedet s nem ötvenedet fizet. Különösen fontos volt ez ott, ahol az oláhság a kipusztult s azelőtt tizedet fizetett magyarság helyét szállta meg. Az erdélyi törvényhozás tehát mindenhol tizedfizetésre kötelezte az oláhokat. Nagy szerepe volt ennek az intézkedésnek abban, hogy az oláhok, akik eddig leginkább pásztorkodtak és ide-oda vándoroltak, állandó lakással bíró földműves jobbágyokká lettek.

Az erdélyi törvények gyakran emlékeznek meg az oláhokról, többnyire igen lesújtó megállapítást téve életmódjukról és erkölcsükről. Az 1653-ban kodifikált erdélyi törvénykönyv a tizedfizetés kötelezettségének megállapításánál is megjegyzi, hogy az oláhok: „kedvezést magok viseletjével nem hogy érdemelnének, de sőt naponként árad rossz cselekedetük; sőt sokhelyeken majd nyilvánvaló erőszakkal élnek a többi nemzeteken és határain.”

Jancsó felveti „Erdély története” c. könyvében, hogy mekkora volt az önálló erdélyi fejedelemség idejében a román lakosság száma? Megállapítása szerint, amit magunkévá tehetünk, elfogadhatjuk a mohácsi vész körüli időkre vonatkozóan *Verancsics* értesítését, aki szerint ékkor Erdély összlakosságának egynegyede volt oláh. A moldvai vajda 1640-ben azt írja a nagyvezérnek, hogy „Erdélyben a lakosoknak több mint harmadrésze oláh”. A XVII. század végén, amikor a jezsuiták az oláhokat át akarták terelni a római egyházba, az oláhok számát Brassó és Máramaros kivételével 200.000-re tették. Ezt a számot, Brassót és Máramarost is belevéve, 250.000-re egészíthetjük ki. Ugyanakkor a szászok száma mintegy 100.000, a magyarok és székelyek száma összesen pedig körülbelül 150.000 fő volt. Erdély összes lakosságának száma a XVII. század végén ezek szerint félmillió lehetett s annak fele már oláh volt.

Bethlen és a két Rákóczi alatt Erdélyhez számított még néhány magyarországi megye is. Ezek lakóival együtt a legnagyobb kiterjedésű Erdélynek 700.000 lakosa volt s lakosságának ekkor mintegy 45%-a volt oláh.

A XVII. század második felében, a II. Rákóczi György által megindított lavina szörnyű anyagi és lélekszámbeli leromlást okozott Erdélyben. Ennek szenvedő fele a három bevett nemzet: a magyar, a székely

és a szász volt. Viszont ezek az évtizedek nyitottak leginkább kaput az oláhság földfoglalása és felduzzadása előtt. Az önállóságát elvesztő Erdélyben már a lélekszámviszonyok változása és az anyagi erők leromlása oly súlyos belső változásokat mutatott az önállóság útjára lépő Erdély egykori hasonló viszonyaival szemben, hogy már ez is élénken megmagyarázza azt, hogy a XVIII. században miért következik be Erdély belső életében minden vonalon oly nagymérvű visszaesés, elprovinciálódás s hogy ebben a században egyedül csak az oláhság az, amely minden téren meglepő erősödést és felemelkedést mutat.

Az erdélyi oláhok protestantizmusának egyizben külpolitikai vonatkozása is lőn: Bethlen Gábor a katolikus Habsburg-Középeurópa ellen nemcsak a nyugateurópai protestánsokat kívánta felsorakoztatni, de azt remélte, hogy a lengyel trón elnyerése után szövetségre tud lépni a keleti ortodoxiával, az orosz cárral és a konstantinápolyi pátriárkával. Ezt a szövetséget alkalmasnak vélte ahhoz, hogy oly súllyal bírjon, hogy előbb helyreállítsa Magyarország egységét, majd kiverje a törököt Európából. Tervei realizálásában meggátolta a halál, de Ciryll konstantinápolyi pátriárkát megkereste abban az irányban, hogy miként nyerhetné meg őt ahhoz, hogy bár Erdélyben keresztülvitessék az ortodox oláhságnak a protestantizmus mellé állítása.

Említettük, hogy Bethlen Gábor merkantil elveket vallott s azon igyekezett, hogy Erdélyt nemzetgazdasági egységgé fejlessze. Természetes, hogy ennek érdekében mindent elkövetett, hogy minden nemzetet és minden termelőteveget beállítson a békés termelőmunkába. Leszerelte a Báthori Gábor által elvadított szászokat. A székelyeket is visszacsalogatta a három nemzet közös teherviselésébe s azok ezután önként viselték a rájuk eső terhet s újra hív és derék katonái lettek az erdélyi államnak. Mindhárom nemzetnél magasra emelkedett a mezőgazdasági kultúra s a szászok különben is fejlett ipara és kereskedelme ismét kiterebélyesedett. Egész uralkodását valláserkölcsi elvek irányították s az ettől a szellemtől áthatott fejedelem, a felvilágosult abszolutistáknak ez a korai előképe, mintaszerű közbiztonságot, jogrendet teremtett. Államában a törvények valóban szabályozói és irányítói voltak a zajló életnek.

Erdélyben már Báthori István óta kisértett az egyetem gondolata. Az a pezsgő szellemi élet, amely a protestáns hitvitákkal megindult s amelyet a magas fokon álló erdélyi könyvnyomdászat egyre szélesebb rétegekben tett otthonossá, egy pillanatig sem lanyhult el. Különösen magasra emelkedett ez a szellemi élet a XVII. században, amikor a kolozsvári és gyulafehérvári református iskolákban nemcsak a magyar szellemi élet kimagasló egyéniségei tanítottak, hanem otthonra leltek azokban híres külföldi tudósok is.

Bethlen nagyon átérezte az iskolaügy jelentőségét. Maga a tudományoknak nagy barátja és támogatója volt. Az egyetem gondolata hívatta életre véle az akadémiai jellegű gyulafehérvári főiskolát, amely a mai nagyenyedi református főiskola egyenes őse. Különösen nagy gondot fordított a kiválóbb tehetségű fiatalok külföldi továbbképzésére. A külföldi ösztöndíj-ügy ebben az időben a magánosok és az egyházak révén oly kitűnően meg volt szervezve, hogy azzal még a XX. század nagyvonalú kísérletei sem említhetők egy napon.

Bethlen belpolitikai sikerei, eredményes gazdaságpolitikája, katonai sikerei, külpolitikai eredményei, hatalmas kulturális érzéke közösen tették alig másfél évtized alatt Erdélyt valóban olyan országgá: „amely minden tekintetben egy színvonalon állott Nyugat-Európa szerencsésebb körülmények és nyugodtabb viszonyok között élő országaival.”

Bár Erdély alkotmányát és törvényeit csak II. Rákóczi György kodifikáltatta az „Approbatæ Constitutiones” címen emlegetett erdélyi codexben, amelyet Bethlen Ferenc kancellár állított össze s amelyet az 1653. évi országgyűlés december 14-én erősített meg, az erdélyi alkotmány fejlődése tulajdonképpen már Bethlen Gábor alatt befejeződött.

A fejedelem mellett a három nemzet kebeléből választott tizenkét tanácsosból állt az államtanács, amely elvben felelős volt az országgyűlésnek. A tanács a fejedelem körül működött s tagjai közül kerültek ki a főtisztviselők, a követek. Az országgyűlést az adómegajánlás miatt a fejedelemnek évente össze kellett hívnia. A törvényalkotás alapjául a fejedelmi előterjesztések szolgáltak s a határozatokat a fejedelem hozzájárulása emelte törvényerőre. A törvényhozás egykamarás volt s tagjai a főméltóságok, a tanácsurak, a vármegyék, székek, vidékek, városok (három nemzet) követei és főtisztviselői voltak. A tanácskozás nyelve és 1565-től a törvények nyelve is a magyar volt. Ezt használták a szászok is, akik németül legfennebb külön nemzeti tanácskozásaikon beszéltek. A kormányzás legfőbb szerve a kancellária volt, mely a fejedelem és az államtanács mellett a legnagyobb súlyt jelentette. A kancellár volt különben az államtanácsnak az elnöke s az első tanácsos is. Ő olvasta fel az országgyűléseken a fejedelmi előterjesztéseket, ellenjegyezte a fejedelmi kiadványokat s ura nevében ő válaszolt a külföldi követeknek. A pénzügyeket a kincstartó vezette, aki méltóságban a kancellár mögött következett. Az állami javak kezeléséért egyaránt felelt a fejedelemnek és az országgyűlésnek is. A haderő feje az országos kapitány, főkapitány volt. A székely sereg felett állt a székelyek főkapitánya. A magyarországi hadak parancsnoka a váradi kapitány volt. A magyar vármegyéket, mint Magyarországon is, a fő- és alispánok igazgatták, míg a járások élén a fő- és az alszolgabírák, a „magyar kerületek”-ben fő- és alkapitányok álltak. A

székek élén, lettek légyen azok székelyek, vagy szászok, a fő- és alkirálybírák álltak, működésüket a szász és székely kiváltságoknak és szokásjognak megfelelően külön jogszabályok irányították s azt a székek lakossága ellenőrizte. Tehát a megyei nemesek s a székekben élő székelyek és szászok területi és közigazgatási autonómiája tovább is fennállt. Az igazságszolgáltatás a törvényszékek, a városokban a tanács kezében volt letéve. A legfőbb igazságszolgáltatási fórum a fejedelmi tábla volt. Mint az természetes, a magyar király jogköréből kialakult erdélyi fejedelmi jogkörben ott volt a legfelsőbb igazságszolgáltatás is, amit a fejedelmi tábla töltött be. Nagyobb politikai perekben, hűtlenség, felségsértés esetén a pert maga az ország, az országgyűlés folytatta le a táblai ítélömester irányítása mellett.

A Bethlen által kezdeményezett gazdasági intézkedéseket I. Rákóczi György mélyítette ki, aki kézbe vette a harmincadok és a bányák kezelését s állami monopollá tette a só, kénéső, méz és viasz árusítását, amely eddig szabad forgalom tárgya volt.

Ezek az intézkedések természetesen fokozták az állam jövedelmét. Az immár hosszú idő óta tartó belső béke alatt, mialatt ellenség nem lépett Erdély földjére, a magángazdaság is hatalmas lendületet vett. A műipar, az ötvösség ennek megfelelően gazdagon termelt. Az építkezés lendületet vett. A belső berendezések gazdagabbak lettek és színesebb, fényűzőbb lett maga a társadalmi élet is. Erdélyben hosszú ideig tartotta magát a renaissance-művészet és tudományos életében a humanista szellem. A belső gazdagodással jött pompakedv kezdte becsempészni a barokk-formák iránti érzéket, amely azonban csak a Habsburg-fejedelemség rekatolizáló tendenciájában talált igazi támogatóra és terjesztőre. A magán- és a társadalmi élet színessége, külsőségszeretete, pompakedvelése valóban jogosulttá teszi, hogy ezt a kor *Jókai* alapján Erdély „arany”-korának tekintsük.

A Rákóczi-család gazdagsága fejlesztette ki azt az udvari életet, amely a család különböző váraiban, kastélyaiban kialakult. Ez a magyar udvari élet góca volt a magyar szellemi életnek. Irodalompártolás és tudománytámogatás uralkodott a Rákóczi-udvarban, ahol a fejedelem zsugoriságát ellensúlyozta a fejedelemasszonynak, Lórántfy Zsuzsannának áldozatkészsége. Ennek köszönheti életrehívását a ma is oly méltán híres sárospataki református főiskola. Míg Gyulafehérvár azzal dicsekedhetik, hogy tanárai közé számolhatja Opitz Márton, Bisterfeldet, Alstaedet, Basiriust, Piscatort, míg a kolozsvári iskolában Apáczai Csere János működött, addig egy időn át Comeniust vallhatta magáénak a fiatal sárospataki főiskola.

A két Rákóczi korának szellemi életét két szektárius mozgalom tette élénkebbé és izgatottabb légkörűvé. Az Angliából hozott presby-

teriánus mozgalom és a szombatosok előretörése. A presbyteriánizmust azok a diákok hozták Erdélybe, akik a harmincéves háború németországi zavarai miatt Angliába mentek volt tanulni. Erdélyben a presbyteriálizmus az episcopalis egyházkormányzati elvvel szemben elbukott, de mégis jelentékeny termékenyítő hatást gyakorolt az erdélyi református egyházi élet későbbi fejlődésére. A szombatosok legnagyobb támogatója Pécsi Simon volt, aki Bethlen Gábor alatt kancellári méltóságot is viselt. A szombatosok elleni harc vezére e kor református vezéralakja, Geleji Katona István volt, ugyanaz, aki keserői Dayka Jánossal egyetemben diadalra vitte az episcopalis állam-egyház gondolatát. Az 1638. évi országgyűlés eltörölte a szombatos felekezetet s ezzel szabad utat engedett a szombatos hívek üldözésének, amely majdnem teljesen megsemmisítette ezt a szektát.

A lengyelországi kaland utáni évek nemcsak az anyagi, hanem a kulturális javakban is nagy pusztítást végeztek. Apafi és Teleki Mihály azonban mindent megtett, hogy ezeket a romokat újjáépítse s Apafi újra alapította a gyulafehérvári iskolát, most már Enyeden. A gyulafehérvári épületek ugyanis elpusztultak, viszont Enyeden a fejedelem épületei használható állapotban maradtak a dúlások után is. Gyulafehérvár a török dúlás kapcsán nagyon nagy pusztulást szenvedett. Elpusztult Bethlen Gábor fejedelmi palotája. Az öreg templomban feldulattak a fejedelmi sírok. I. Rákóczi György csontjait szétszórták. A könyvtárat felégették. A főiskola épületei leromboltattak. I. Rákóczi György szép építkezései rommá lettek. Erdély fővárosa romhalmaz lett s évszázados fénye sosem tért többé vissza.

Teleki Mihály a külpolitikai vonalvezetésben Martinuzzi, Bocskai és Bethlen tanítványa volt. Azonban a változott körülményekkel nem számolt. Nem vette figyelembe Erdély elgyöngülését és a Habsburg-hatalom megerősödését: így nagy kül- és belpolitikai tervei, törekvései kicsinyesek maradtak, cselszövés jellegűek lettek, „praktikák”, mint a kortársak mondták.

A vasvári béke a magyarság szempontjából lealázó volt. A magyarországi nacionalisták érezték ezt s Wesselényi Ferenc vezetésével szövetségre léptek egymással az idegen dinasztia ellen. Ebben a szövetségben résztvett Teleki Mihály is. A szövetség kiderült. A császár-király bosszúja sokkal ismertebb a magyar történetből annál, semmint ismételnünk kellene. A kisebb szereplők még idejekorán Erdélybe menekültek. Bár Erdély helyzete cseppet sem volt biztos, Teleki némi húzódozás után befogadta őket a partiumba. Ettől kezdve a bujdosók igen mélyen belenyúltak Erdély külpolitikájába. Nemhiába panaszkodtak a század végén a Habsburg-hatalom alá került erdélyiek, hogy Magyarországból

jött a romlás Erdélyre. A bujdosók kímélet nélkül kihasználták a meg sem erősödött Erdély erejét, hogy magyarországi céljaikat elérjék.

I. Lipót az összeesküvés felfedezése után félredobta a magyar alkotmányt s kegyetlen magyar- és protestánsüldözést vezetett be. Az erőszakoskodások halmozódása váltotta ki az Erdélybe menekült bujdosók 1672. évi támadását, melyet ugyan hivatalosan a porta nem támogatott, de hallgatólag helyeselt. A támadás sikertelensége ellenére a bujdosó „kuruc”-ok betörései évről-évre ismétlődtek s állandóan nyugtalanították a császári hadakat. A bujdosóknak végül is sikerült a francia udvarral szerződést kötniök (ez az úgynevezett varsói szerződés) s 1678-ban végre Apafi is erélyesebb támadásra szánta magát. Teleki azonban tehetségtelen hadvezetőnek bizonyult s így a parancsnokságot csakhamar az Erdélybe menekült fiatal gróf Thököly Imre vette át. Alatta vett a mozgalom szélesebb kibontakozást s ért el komoly eredményeket. Thökölynek sikerült Lipót abszolutizmusát megbuktatni s ezzel elérte azt, hogy a keleti részek protestáns lakosságát később sem érte olymértvű korlátozás, mint a nyugati megyék protestánságát.

Teleki már 1674-ben hajlott a francia szövetségre, mikor XIV. Lajos ebből a célból diplomatát küldött volt Erdélybe. Az erdélyiek azonban nem rokonszenveztek a gondolattal. Azt mondták, hogy a magyarországiak tudnak Erdélybe menekülni, de hová menekülhetnek majd az erdélyiek? Ennek az iránynak volt súlyos szavú képviselője a Bécestől báróságot nyert Bánfi Dénes. Teleki Béli Pál segítségével ligát szervezett Bánfi ellen s az országgyűlésen perbe fogatta, elítéltette és kivégeztette. Ezek után tető alá hozta ugyan a francia-erdélyi szerződést, melyben a francia király évi 100.000 tallér támogatást, a török beleegyezés megszerzését s azt ígérte, hogy az erdélyi rendek nélkül nem köt békét, de az erdélyiek idegenkedését nem tudta megtörni. Ekkor Béli Pált és ifj. Bethlen Miklóst egy évre Fogaras várába záratta, azt hívén, hogy ezzel leszereli az ellenállást. A kiszabadult Béli azonban ligát szervezett Teleki megbuktatására. Teleki fegyverrel támadt Bélire, aki kénytelen volt Törökországba menekülni, ahol a porta elfogatta és börtönbe záratta. Csak ekkor állt Teleki a bujdosók támogatására rendelt erdélyi hadak élére. De helyét csakhamar Thököly váltotta fel s Teleki személye a mozgalomban eljelentéktelenedett.

Erdély részvételét az általános Habsburg-ellenes háborúban most már a porta is szorgalmazta s mikor 1683-ban a török Bécs elfoglalására indult, táborába parancsolta az erdélyi hadakkal Apafit és Thökölyt is. A török Bécs alatti végzetes bukása után lavinaszerűen megindult a magyarországi török hódoltság felgöngyölése. Ezzel megindult az önálló, nemzeti fejedelemség bukása is. Teleki és Apafi hiába igyekeztek idejében kiegyezni Lipóttal, Erdély elfoglalását nem tudták megakadályozni

s a császári sereg által megszállott Erdély a Habsburgok ölébe hullott. A török ugyan megkísérelte, hogy felhasználja a fogságában tartott Thökölyt Erdély megszerzésére, de hiába küldte Erdélybe Thökölyt, a sors kerekét megállítani már nem tudta...

Buda visszafoglalásának évében (1686) Szobieszky Moldvában küzdött a törökkel. Velence a tengeren mért újabb csapást a török hatalomra. Ezeken az eseményeken azonban messze túlmenő jelentősége volt Erdély megszállásának, amit Lotharingiai Károly herceg hajtott végre. Erdély sorsa már a felszabadító hadjárat kezdetén eldőlt. A török véduraság az utóbbi időkben már csak betörésekben és rablóhadjáratokban mutatkozott. A megtört hatalmú török birodalom további támogatására számítani nem lehetett. A század folyamán annyiszor megismételt Erdélyből kiindult támadó hadjáratok és Apafi gyengekező uralma Erdélyt annyira elgyöngítették, hogy nem tudhatott a lendületbe jött császári seregeknek ellentállni. A török hatalom bukása és Teleki időszerűtlen külpolitikája Erdély erejét teljesen megtörte. Teleki kétségtelenül nagytehetségű, furfangos diplomata volt, de mindez kevés volt ahhoz, hogy háta mögött a tehetetlen és ingatag Apafival és a németgyűlölő erdélyi rendekkel előre biztosítani tudta volna, mint megkísérelte volt, a császári udvarnál Erdély további önállóságát. A feladat nagysága: a fejedelem és a rendek tudta nélkül titkos szerződésben előre megbékülni a magyar királlyal és biztosítani Erdély jövőjét, felülmulta Teleki tehetségét. 1683-tól még sikerrel egyensúlyozott 1685-ig a lebukó török és a felkelő császári hatalom között. Ekkor azonban színvallásra kényszerült. Lipót Dunod jezsuita páter útján felszólította Apafit, hogy csatlakozzék a törökellenes szent ligához. Apafi még nem mert nyíltan szakítani a törökkel, ami ekkor már Erdély jövője és különállása szempontjából végzetes és helyrehozhatatlan tévedés volt. De Teleki titkos szerződést kötött Dunoddal, hogy Lipót király érdemeit mindenképpen elő fogja segíteni Erdélyben. Hozzájárult, hogy a császári hadak bejöhessenek Erdélybe; magának pedig évjáradékot és német birodalmi grófi címet biztosított. Ennek a szerződésnek alapján 1685 végén a császári csapatok egyrésze már Erdélybe vonult téli szállásra. Apafi 1686 nyarának elején meg is ütközött Scherffenberg altábornaggyal, aki Kolozsvárra és Dévára császári csapatokat akart helyezni. Szent-Benedeknél még Apafi, de utóbb Nagyszebennél már Scherffenberg győzött s a két várat meg is szállta. Ekkor már Apafi megbízásából Haller János Bécsben tárgyalta, hogy mentse, ami menthető. Haller kötött is Lipóttal egy megegyezést, amely szerint Erdély megszűnt volna önálló, semleges ország lenni. Elismerte volna a magyar király fennhatóságát s Apafi mint fejedelem épp úgy csak egyszerű vajdája lett volna a császár-királynak, mint a speyeri szerződés szerint János Zsigmond utódai lettek volna. Apafi pénzzel és

haddal lett volna köteles támogatni Lipótot a török ellen s Dévába és Kolozsvárra be kellett volna fogadnia a császári csapatokat. Lipót mindezek ellenében elismerte volna az erdélyi rendek fejedelmválasztó jogát. A „tractatus Hallerianus” azonban nem fogadtatott el. A francia érdekeket Apafi udvarában képviselő lengyel követ azt tanácsolta, hogy se a fejedelem, se a rendek ne fogadják el a diplomát. A török 40.000 főnyi segélyhadat ígért. Apafiék tehát Gyulai Ferencet küldték Bécsbe, hogy eszközölje ki a feltételek javítását. De a közbejött budai siker után Bécsben Erdély függetlenségéről még kevésbé akart hallani, mint eddig. Megbízták Lotharingiai Károlyt Erdély megszállásával, amit ő haladéktalanul végre is hajtott. Erdély kényszerhelyzetbe került s a rendek szorultságukban még rosszabb feltételeket fogadtak el, mint a Haller-féle pontok voltak. Az 1687 október 27-én kötött balászfalvi szerződés szerint, amelyet a rendek elfogadtak és ennek bécsi megerősítését is kérték, Apafi 12 városba fogad be császári hadakat s azokat élelmezni és takarmánnyal is ellátni tartozik. Fizet hadiköltség fejében 700.000 forintot. Lipót viszont elismeri a rendek kiváltságait, a négy bevett vallás szabadságát s biztosítja Apafi és fia számára a fejedelmi trónt. A balászfalvi szerződést Apafi sérelmezte, Lipót viszont túllengedékenynek tartotta. Ekkor Caraffa császári tábornok jött be Erdélybe, hogy az ügyet rendezze. A Szebenben lefolyt tanácskozások eredményeként a Fogarasban tanácskozó rendek és Apafi elfogadták az alábbi eléjük terjesztett nyilatkozatot: „Erdély visszatér Magyarországhoz, amelytől az irigy sors és némelyek nagyravágyása szakította el. Elfogadja Lipótnak és utódainak, mint örökös magyar királyoknak oltalmát s önkéntesen, keresztény buzgalomból lemond a török véduraságáról. A törökkel nem fog érintkezni, nem küld neki adót, sem ajándékot és az uralkodóház más ellenségeivel sem érintkezik. A még meg nem szállott Kővár, Huszt, Görgény és Brassó váraiba befogadják a német őrseget. Különben kérik Ófelségét jogaik, kiváltságaik és a vallásszabadság megerősítésére.” Egy új diplomatervezetet is dolgoztak ki s megkérték Caraffát, hogy eszközölje ki Bécsben annak jóváhagyását. Erre a diplomatervezetre a rendek csak azt a választ nyerték, hogy a vallásszabadság tiszteletben fog tartatni, különben a diplomában foglalt kívánságokra vonatkozólag csak a most folyó háború befejezése után fognak felelni. Apafi 1690-ben elhunyt. Erdély ügye még mindig rendezetlen volt. A rendek ugyan az elhunyt fiát, II. Apafi Mihályt megválasztották, de az eskü letételében Teleki Mihály és Heissler császári tábornok a rendeket megakadályozta. Ekkor Bethlen Miklós ment Bécsbe, hogy az új fejedelem megerősítését kieszközölje. Erre az időre esett a török hadsereg újjászervezése s a török – mint már említettük – Thökölyt ismét elővéve, őt Erdély fejedelmévé kinevezvén, beküldte Erdélybe. Thököly a zernyesti csatában megverte Heiss-

lert. Teleki el is esett a csatában. Erre az 1690 szeptember 15-iki Thökölytől összehívott országgyűlésen Thökölyt hívei fejedelemmé is választották. Thököly azonban kénytelen volt Bádeni Lajos hadai elől kimene-külni Erdélyből s így fejedelemsége alig tartott pár hónapot. Thököly ettől kezdve mint száműzött a kisázsiai Nikodémiában tengette életét s ott is húnyt el 1705-ben. Bár Thököly maga rosszul járt, de betörésének a rendek közt elért sikere eredményt csikart ki Bécestől. A gondolkodásra késztetett udvar Erdéllyel szemben alkotmányos útra lépett s Bethlen Miklós közbenjárására I. Lipót 1691 december 4-én kiadta a róla elnevezett szabadságlevelet, a „Diploma Leopoldianumot”, amely rendezte Erdély és a császár-király viszonyát. Ebben elrendelte Lipót, hogy II. Apafi Mihály fejedelemsége annak nagykorúsításáig függesztessék fel. Addig is kötelezte magát Lipót, hogy a bevett vallásokban nem lesz változás; az eddigi kiváltságok, nemeslevelek stb. megerősítetnek; megerősítetnek az addig érvényben levő jogszokások és törvénykezési eljárások is; hivatalokat csak belföldiek viselhetnek; intézkedett a diploma a különböző állások betöltési módjáról, de kikötötte, hogy a tanácsurak és a királyi tábla tagjai közül legalább hárman katolikusok legyenek; évenkénti országgyűlés tartására tett kötelező ígéretet; szabályozta az adózást; a kormányzó Erdélyben fog lakni; a seregek tábornoka német lesz, aki azonban nem avatkozik az ország közigazgatási ügyeibe; intézkedett néhány a szászokat és székelyeket érintő kérdésben.

ERDÉLY MINT HABSBURG-TARTOMÁNY

(1691–1848)

A diploma kiadása után kezdetét vette az ország átszervezése. Fő-kormányzó Bánfi György lett, akit Lipót a rendek választása alapján nevezett ki. Bethlen Miklós főkancellár lett, de mivel nem akart Bécsbe költözni, utóbb Kálnoki Sámuel lépett a helyébe. Kincstárnok Haller János, főkapitány pedig Bethlen Gergely lett. A katonai kormányzó, az agg Veteráni tábornok, valóban nem avatkozott be a közigazgatási dolgokba. Nem sokkal halála után azonban Rabutin lett a katonai parancsnok, aki már a legkevésbé sem méltányolta a diploma reá vonatkozó pontját s erélyesen belenyult az ország ügyeibe. A diploma kiforgatását a bécsi kormány már korán elkezdte. Csakhamar két pótdiploma keletkezett: egyik a katolikusok jogigényét szabályozta, a másik a szászok sérelmét orvosolta. 1693-ban az úgynevezett „Alvincziana resolutio”-ban pedig az erdélyi kancelláriát választotta szét Lipót a magyarországitól. A kancellária ennek alapján Bécsbe került s így jutott az erdélyi ügyek intézése végső fokon teljesen Bécsbe. II. Apafi Mihályt, miután bizonyos

követelményeket nem volt hajlandó aláírni, már 1696-ban Bécsbe vitték s onnan többé sohasem engedték Erdélybe vissza. Le is mondatták fejedelmi címéről is s német birodalmi hercegi címmel és évi 12.000 forint kegydíjjal elégitették ki. 1698-ban Mikes Mihály, Kálnoki Sámuel és Apor István megalakították a „katolikus státust” s kieszközölték Bécsben az úgynevezett Mikes-féle öt pontot s ezzel kezdetét vette Erdélyben a katolikus restauráció. Erdély Illés András személyében katolikus püspököt kapott s bejöttek a jezsuiták is. Ez a rekatolizáló kísérlet azonban Erdélyből, az erdélyi katolikusok részéről indult ki. Az udvar ekkor már alábbhagyott erőszakos katolizáló kísérleteivel. A felvilágosodás szelleme egyes udvari tisztviselőknél a XVIII. század hajnalán már kezdte éreztetni hatását.

Mindennél fontosabb és következményében mindennél jelentősebb volt Erdélyben az a törekvés, amellyel a bécsi udvar támogatását élvező katolikus egyház kísérletet tett arra, hogy a görög keleti oláhságot megnyerje a nyugati katolicizmusnak. Ez az unizálási tendencia különben meg volt a szerbekkel szemben is. 1692-ben vetődött fel a görög keleti oláhságnak a görög katolicizmusba való áthajtásának gondolata. A gondolat oláh részről főleg azért talált támogatásra, mert a papság ezúton nemességet kapott volna, sőt olyan hangok is hallatszottak, hogy ezzel az egész oláhság anyagi és jogi helyzete lényegesen megváltozik. 1697-ben fogadták el a görög keleti oláhok a kis zsinaton, hogy elismerik a római pápát a földkerekségen lévő összes keresztények látható fejének; elismerik, hogy a Szentlélek az Atyától és a Fiútól is származik; hogy az áldozáshoz elég a kovásztalan kenyér; hogy hisznek a tisztító tűzben. Ezzel szemben kikötötték, hogy a római rítusok soha sem lesznek számukra kötelezőek s hogy a régi naptárt mindaddig megtarthatják, míg a nem unizált ortodoxok. Templomokat szabadon építhetnek; papjaik a latin szertartású papok jogállását élvezik; a világi egyesült görög katolikusok épúgy alkalmazhatók a közhivatalokra, mint a többi befogadott felekezetek tagjai; végül az egyesült oláh egyház püspökének megfelelő javadalmazást kötöttek ki.

Az unió-gondolatot több oldalról érte támadás. A latin szertartású püspöknek nem tetszett, hogy Erdélyben még egy második katolikus püspök is legyen. Az oláh nép széles rétegeiben sem volt valami nagy a lelkesedés a Kómával való egyesülés iránt. 1700-ban a gondolat két híve: Baranyai Pál jezsuita és Athanasius ortodox püspök, nagy zsinatot toborzott össze, amelyen az uniót kimondták. Athanasius lett az erdélyi egyesült görög katolikusok első kinevezett, Gyulafehérvárott székelő püspöke. Az ortodox egyház ugyan kiátkozta Athanasiust, de ez már mitsem változtatott azon, hogy az unióval az oláhság egy része előtt megnyílt az út a nyugati kultúra és a társadalmi s politikai felemelkedés előtt. A kö-

vetkező században lángragyúlt oláh nemzetiségi törekvések alapja az oláhság egy részének vallási uniója volt. Fontos az unió még azért is, mert a bécsi támogatással létrejött uniót ellenző oláhok ezért csatlakoztak lelkesedéssel a Rákóczi Ferenc-féle felkeléshez.

Sor került Erdély gazdasági ügyeinek Bécs érdekei szerint való át-szervezésére is. 1699-ben jelent meg Erdélyben az udvari kamara kiküldöttje, Thavonat, akit később Seeau váltott fel. Működésüknek, mely elég jóindulatú volt, a Rákóczi-féle felkelés vetett véget. A Buda visszafoglalásától a század végéig eltelt másfél évtized alatt a független Erdély átalakult a Habsburg-család legkeletibb tartományává, amit az ugyan a magyar korona jogán bírt, de Magyarországtól teljesen elkülönítve kormányzott. Erdély jelentősége ettől kezdve egyre fokozatosabban hanyatlott s a következő században a magyar történet súlypontja teljesen az Erdélytől különválasztott Magyarországra ment át.

Erdély jelentősége a magyar nemzet életében a XVII. században nem remélt súlyt nyert volt. Az első lépést ebben az irányban Bocskai felkelése tette meg, amely új politikai irányt szabott az erdélyi fejedelemségnek. Az új politika folytatására Bethlen Gábor teremtette meg az előfeltételeket. Bethlen a nyugati értelemben vett abszolutizmust valósította meg Erdélyben s ezzel oly erőtartalékot teremtett, hogy az ország komoly külpolitikai tényezővé lett. I. Rákóczi György zárta le Erdély igazi nagy korát, amelyben a fejedelem egyben Felső-Magyarország legnagyobb ura is volt. Az Erdélyi beavatkozások mindég eredményt jelentettek a magyarországi belpolitikában. A bécsi abszolutizmus ellensúlya ebben a korban Erdélyben volt. Apafi óta ez a szerep az Erdélytől magukat lassan függetlenített kuruc felkelőkre ment át. A magyar nemzet további sorsára leghuzamosabban a felkelők hatására kivívott politikai és vallási eredmények folytak be. A kuruc Thököly eredményességéhez viszonyítva Bethlen és Rákóczi György, vallási tekintetben Bocskai eredménye is múltó jelentőségű volt. Thököly harcai, majd az ezt folytató II. Rákóczi Ferenc felkelése mint utolsó intőjelek egy évszázadra szolgáltak hatékony és eredményes figyelmeztetésül az idegen királyok számára. Thököly és Rákóczi Ferenc egyenes vonalon követték az ősi magyar külpolitikai koncepciót s utóbbi legtisztább jelentkezése s egyben lezárója volt a nemzeti királyság pártjából kisarjadt németellenes magyar nacionalizmusnak.

Az erdélyi és magyarországi gondolkozás, politikai felfogás, mint azt Bocskai és Illésházi esetében láthattuk, ebben a században hajolt el igazán egymástól. A gyenge Erdély mindég öncélú volt, az erősebb Erdély expanzív lett és az egyetemes magyarság céljait szolgálta. A század végére ismét elgyöngült Erdélyben újra igen erős és általános transsilván szellemmel találkozunk. Ez a transsilván szellem volt a fel-

szabadított Magyarország új berendezése után is megmaradt „önálló” Erdély lelki alapja. Ezt most már a territoriális helyi öntudaton túl történelmi tradíciók is hevítették s elementáris veszedelemnek, a nemzeti-ségi veszedelem felismerésének kellett eljőnie, hogy ez a külön-Erdély gondolat az erdélyi magyarság lelkében elhalványuljon és általános legyen a vágy az egységes Magyarország helyreállása után.

Már-már úgy látszott, hogy a Habsburg-hatalom végérvényesen berendezkedett Erdélyben, amikor a II. Rákóczi Ferenc-féle szabadságmozgalom hullámai átcsaptak Erdélybe is s ez pár évre megzavarta Bécsset Erdély békés birtoklásában.

A bécsi abszolutizmus Magyarországon a XVII–XVIII. század fordulójára ismét korlátlaná lett. Az alkotmányt félretették, törvénytelen intézkedéseket foganatosítottak. Általában úgy bántak Magyarországgal, mint amit fegyverrel hódítottak meg s amelynek így tetszésszerinti kormányzását mi sem kötheti meg. A magyar nacionalista elemek felfokozott elkeseredése találkozott a spanyol örökösödés körül kialakult Habsburg-ellenes európai koalícióval s a két körülmény találkozásából kirobbant az utolsó nacionalista fegyveres felkelés az ősi szabadság és alkotmány védelmére. Az új szabadságharc élére II. Rákóczi György unokája, Rákóczi Ferenc állt, akinek apai és anyai ősei közt megtalálhatjuk az összes XVI–XVII. századi szerepet vivő magyar nacionalista familiákat, a Rákócziakat, Báthoriakat, Bocskait, Zrinyieket, Frangepánokat stb. Rákóczi a mozgalmát teljesen az ősi koncepció hagyományai nyomán ágyazta be az európai viszonyokba. A törökkel békében maradt, északon állandóan szövetségest keresett, hol a lengyelek, hol az oroszok, hol a svédek körében. Maga többször volt a szabadságharc folyamán komoly jelöltje a lengyel trónnak. Szövetségben állt a francia és a bajor udvarral s komoly összeköttetése volt a porosz udvarral. Sőt jóindulatú támogatói közé számíthatta Angliát és Németalföldet is, pedig azok ekkor Bécs szövetségesei voltak. A magyar nacionalista erők utolsó nagy német-ellenes fellobbanása volt Rákóczi nyolc éves szabadság-, majd függetlenségi harca. Zrinyi Miklós és Széchenyi István közt Rákóczi volt a legnagyobb és a legaktívabb magyar.

Bár szabadságharcát nem terjesztette ki Erdélyre is, annak hullámai önmaguktól átcsaptak oda is s mikor, anélkül, hogy ehhez különösebb erőfifjítésre lett volna szüksége, már nyert ügye lett Erdélyben, maga is lépéseket tett Erdély megszerzésére. Az erdélyi rendek 1705 nyarán, mikor Rabutin már Szebenbe szorult, Rákóczi Ferencet fejedelmüké választották. Így II. Rákóczi Ferenc lett Erdély utolsó választott és beiktatott nemzeti fejedelme.

Rákóczi azt várta, hogy Erdély jelentékeny segítségére lesz harca

folytatására. De az erdélyi rendek már a választási feltételekkel igyekeztek minél jobban megkötni kezét s utóbb tényleg inkább csak gondot és bajt, mint hasznot és segítséget jelentett Erdély a magyarországi szabadságharc szempontjából. A rendek szűkkeblű önzése talán soha nem figyelhető meg oly világosan, mint abban, hogy mennyire kihúzta Erdély magát a Rákóczi-féle szabadságharcból s mennyire csak a hasznossági elvek vezették Erdélyt Rákóczi fejedelemsé válságában.

1705 őszén Rákóczi beindult Erdélybe, hogy magát beiktattassa fejedelmi méltóságába, de a szerencsétlen végű zsigódi csata után kénytelen volt tervét feladnia s csak 1707 tavaszán tudott bejönni Erdélybe, aholis a Marosvásárhelyen tartott országgyűlés beiktatta. Erdélyt azonban nem tudta sem Pekry Lőrinc, sem Károlyi Sándor megtartani s Rákóczi hadai egy év alatt végleg kiszorultak Erdélyből. Kiszorultukkal az önálló nemzeti erdélyi fejedelemség végleg elbukott s ezután már zavartalanul birtokolhatták a Habsburg magyar királyok Erdélyt, a magyar királyok jogán ugyan, de mint Erdélynek fejedelmei, utóbb nagyfejedelmei. Erdély transsilván hangulatának és a magyarokat rebelliseknek tekintő bécsi kormánynak egyaránt jól jött Erdély közigazgatási, politikai és területi elválasztva tartása Magyarországtól. Pedig Erdély magyarsága csak veszített azáltal, hogy önmagára maradván, a magyarországi rendiségtől függetlenül kellett megvívnia önfenntartási harcát a felülről, Bécs felől és az alulról, az öntudatosodó oláhság felől jelentkező veszélyekkel szemben.

Erdély és Magyarország nemcsak hogy külön országok maradtak, de még komoly vitaanyag is volt köztük. A vita az úgynevezett Részek, a partium körül folyt. A kérdés korán szőnyegre került. Az erdélyiek már 1691-ben tettek lépéseket, hogy a Részek néven ismert területet ne csatolják vissza Magyarországhoz. Ettől kezdve minden országgyűlés foglalkozott ezzel a kérdéssel: Erdélyben a megtartásra, Magyarországon a visszaszerzésre törekedtek. Az 1722–23. országgyűlésen a magyarországi rendek már Erdély, Szerb- és Oláhország, Horvát-, Dalmát- és Tórország (Szlavónia) visszacsatolását kérték, mint oly területeket, amelyek régen Magyarország szent koronájától, kormányzatától, vagy nádorától függtek. A visszacsatolásokból mi sem lett, de a magyarországi rendek a következő országgyűlésen is követelték a bizonytalan közjogi helyzetben levő Részek visszacsatolását. III. Károly végül a „Carolina Resolúcióban” úgy oldotta meg a kérdést, hogy a közelmúltban hozott magyar törvények ellenére megosztotta a Partiumot: Máramaros, Bihar és Arad megyéket Magyarországhoz, Krasznát, Középszolnokot és Kővárt Erdélyhez, Zaránd megyét pedig kettéosztva, nyugati felét Magyarországhoz, keleti felét Erdélyhez csatolta. Ezzel száz évre szolgáltatott sérelmi anyagot a magyar és erdélyi rendeknek. A Magyarország és Erdély közötti

unió gondolata ebben a korban csak Magyarország részéről merült fel. Ez a gondolat Erdélyben egészen 1790-ig a legélesebb ellenzésre talált.

Erdély története a XVIII. században az előző századokhoz képest nagyon elszürkült. Nincs benne kiemelkedőbb momentum. Ami későbbre is kiható jelentőségű esemény a XVIII. századi történetében, az csak a magyarság gyöngülése és az oláhság erőrekapása, amely már sejtette az elkövetkezendő nagy fordulatot.

A század elején a kormányzat újjászervezése volt a kimagasló esemény. Ugyanekkor (1714) újra szervezték az úgynevezett királyi táblát, annak állandó jelleget adtak és az adóügyeket is megreformálták. A lófő székelyek is elvesztették adómentességüket s azt csak a primorok tartották meg. Már Apafi alatt ideiglenesen adófizetésre köteleztettek azok a magyar nemesek is, akiknek nem volt legalább két jobbágyuk. Ezeket utóbb Rákóczi mentesítette az adózás alól, de az 1714. évi rendezés végleg adózásra kötelezte őket. 1730-ban az évi hadiadót 500.000 forintban állapították meg s annak felosztási kulcsa a következő volt. A magyar vármegyék 37%-ot, a szász székek 38-at, a székelyek 17-et, Fogaras vidéke és a mezővárosok 8-at fizettek. Az arányszám élesen mutat rá a magyarság gyöngülésére.

Erdély új közigazgatási és kormányzati szervezete nagyjában a következő volt. A törvényeket a király, mint Erdély fejedelme és az egykamarás országgyűlés közösen alkotta. A király, mint fejedelem, hívta össze az országgyűlést, – a század folyamán egyre ritkábban – az ő előterjesztése szolgált a tárgyalások alapjául és ő szentesítette törvénné a hozott határozatokat. Az országgyűlésen a magyar vármegyék és a székely székek egyenként 2–2 követtel, összesen 36-tal, a szászok 22-vel, a városok 36 követtel képviseltették magukat. A király a tekintélyesebb nemeseket mint királyi hivatalosokat korlátlan számmal hívhatta meg az országgyűlésre saját tetszése szerint. Az ilyen külön királyi meghívó levél alapján megjelent nemeseket tekintették Erdélyben főnemeseknek. Szavazati jog nélkül, de tanácskozási joggal vettek részt az országgyűlésen a főkormányzó, a kormányzékai tanácsosok, titkárok, a közigazgatás és az igazságszolgáltatás főbb tisztviselői. Az elnököt ugyan a rendek választották, de bizonyos fontos esetekben a főkormányzó elnökölt. A törvény szerkesztői, valamint a jegyzői tiszt ellátói a királyi tábla ítélő mesterei voltak. Az országgyűlésen a királyi meghívások alapján a kormánytól függő elemek voltak túlsúlyban s így a Habsburg-fejedelmű Erdélyben az országgyűlés még kevésbé volt szuverén, mint a nemzeti fejedelmek alatt volt. Függetlensége egyszerűen kérdéses volt. Érthető ezek után, hogy a pragmática sanctiót, a dinasztia leányági örökösödését az erdélyi rendek Magyarországot megelőzve már 1722-ben elfogadták a szebeni országgyűlésen.

A végrehajtó hatalmat a főkormányzók, a gubernium gyakorolta, élén a gubernátorral, főkormányzóval. Mellette működött az egykori 12 tagú fejedelmi tanács. Azonban rendszerint csak 11 tanácsos volt, a 12-ik állás nem volt betöltve, jeléül annak, hogy a gubernátor végül is csak egy, a legelső a tanácsosok közül. Örökös kormányzói tanácsos volt és excellenciás címénél fogva első volt a tanácsosok közt B. Sorger György óta az erdélyi római katolikus püspök. A kormányzó és a tanácsosok kinevezésénél, amelyet a fejedelem végzett, a három nemzetre és a négy felekezetre figyelemmel kellett lenni. Hasonlóképpen figyelemmel kellett lennie ezek arányszámára a fejedelemnek a főispánok, a szász ispán és a székely főkirálybírók kinevezésénél is. A többi köztisztviselőt az illető hatóságok választották, de itt is tekintettel kellett lenni a felekezetek arányos képviselésére. A kancellária felállítását, amely Bécsben székelt, az tette szükségessé, hogy a fejedelem nem lakott Erdélyben. A kancellárt szintén a fejedelem nevezte ki, épp oly módon, mint a gubernátort.

Aránylag lassan alakult ki az önálló pénzügyi igazgatás, mert hosszú ideig a közigazgatás mellékszervezete volt. Az erdélyi kincstartói hivatal Nagyszebenben székelve csak a század vége felé alakult ki. Elén a kincstárnok állt.

Az igazságszolgáltatás első fokozatán tovább is a vármegyén, illetve a székek törvényszékein folyt, a második fokozat a királyi tábla jelentette, amely kezdetben Nagyszebenben, utóbb Marosvásárhelyen székelt. Elnökét és az ítélmestereket a király igazságszolgáltatása jogköre alapján a felekezeti arányok figyelembevételével a fejedelem nevezte ki.

Az adó- és az újoncmegajánlás joga az országgyűlésé maradt, már amikor azt összehívták, de az újoncozást a kormányzó rendelte el és hajtotta végre. Erdély hadereje két részből állt. 1715-ben felállították az állandó hadsereget. Ennek Nagyszebenben székelő főparancsnoka a leopoldi diploma alapján mindig egy tekintélyes császári generális volt. 1761–64 közt állított fel a székely és az oláh határőrség. Papiroson megvolt a régi erdélyi nemzeti hadsereg is, amelynek parancsnokát az országgyűlés választotta volna meg, ha erre – egy esettől eltekintve – valaha is sor került volna.

A nemzeti fejedelemség korában a katolikus püspökség Erdélyben szünetelt. Az erdélyiek nem szívesen vették a püspökség visszaállítására irányuló kísérleteket s még II. Rákóczi Ferenc ily irányú tervét is elgáncsolták. Illyés András csak tessék-lássék megtúrt püspök volt. De már az 1716-ban kinevezett Mártonfi György, akit a gubernátor és a főhadparancsnok iktatott be méltóságába, már egyben Fehér vármegye örökös főispánja is lett s püspöki javadalmul megkapta a fehérvári uradalmat.

A fehérvári fejedelmi palotát pedig püspöki rezidenciául nyerte el a király-fejedelemtől.

Mártonfi utóda, a már említett Sorger György, komoly küzdelmet vívott, hogy a katolikus egyháznak megszerezze az elsőbbséget. Ez vezette be a protestáns házasság megszorítására irányuló törekvéseket, amely hatósági segédlettel nem egy botrányt teremtett. A kormányszék azonban a lehetőségig korlátozta Sorger és a katolicizmus hatalmi törekvéseit s kielégítette azt a fehérvári káptalannak és a kolozsmonostori apátságnak az országgyűlésre való meghívásával.

Már Apor István elkezdte kincstárnoksága alatt az ősi futár-rendszer helyett a személyeket és leveleket is szállító posta megszervezését. A szervezés követte az I. Ferdinánd féle kísérletben kijelölt postautak irányát. Szebenből Szászvároson, Déván, Lugoson, Temesváron, Szegeden és Félegyházán át vitt a postaút Budára s onnan Dorog, Komárom, Győrön át Bécsbe. Szebentől Budáig 35, onnan Bécsig 17 és fél postányi volt az út. Ez az út Temesváron kapcsolódott be a Bécs–Buda–Belgrád–Szófia–Drinápoly–Konstantinápolyi postába. Szebenből, az erdélyi főpostamesterség székhelyéről indult ki az út Gyulafehérvár–Enyed–Torda–Kolozsvár felé is, amely 9 és fél postányi út volt. Ez az út Zilahon, Margitán, Debrecenen át, Eger és Gyöngyös érintésével ért Budára. Az út tehát közel egyforma távolságú volt Szebenből Temesváron át és Kolozsvárról Debrecenen át Budáig, illetve Bécsig. A Szeben–Kolozsvár–Debrecen–Budai út Szerencsen ágazott el Kassa, Lócse, Bajmóc, Nagyszombat, Pozsony és Bécs felé. Kolozsvárról Bécsig a Felvidéken át csak három postányival volt hosszabb az út, mint Budán és Győrön át. Kereskedelmi szempontból a felvidéki út volt a fontosabb. A Szeben–Temesvár–Szeged–Buda és Szeben–Gyulafehérvár–Kolozsvár–Debrecen–Buda útirányon kívül egy 11 postányi út vezetett Szebenből Segesvár–Marosvásárhely–Szászrégenen át Besztercére és egy 6 postányi út Sárkányon át Brassóba. A postát legfelsőbb fokon Bécsből igazgatták s csak II. József bízta 1783-ban az erdélyi posták igazgatását a főkormányzókra. 1813-ban mondott le Paar Károly herceg a családot még ekkor is megilletett postakiváltságokról s ekkor már a postamesterek kinevezési jogát is a gubernium kapta meg.

Erdély külbékéje állandósult. III. Károly második török háborúja kor II. Rákóczi Ferenc fia, Rákóczi József, mint a török által kinevezett fejedelem ugyan sereggel készült arra, hogy Erdélybe betörjön, de vidini táborában elhunyt (1738). Amint Magyarországon sem töltötte be Károly egy idő múlva a nádori széket, úgy 1731 után Erdélyben is betöltetlenül hagyta a főkormányzói tisztséget s helyette gróf Wallis főhadparancsnok kormányozta három évig Erdélyt. Végre 1734-ben kinevezte Károly Haller Jánost főkormányzóvá. Haller azzal kezdte működését,

hogy a gubernium és az erdélyi kancellária levelezésében az addig használatos magyar nyelv helyett a latint vezette be hivatalos nyelvvül. Az udvar tehát a leopoldi diplomából csak azt tartotta meg, amelyek Erdélyt kötelezték vele szemben. Erdély az önálló fejedelemségből tartományi sorba süllyedt.

Csakhamar megszilárdult az oláhok vallási uniója által létrehozott egyesült görög katolikus egyház is. Athanasius után Pataki János lett az unitus püspök. Mivel Mártonfi nem volt hajlandó még egy püspököt megtúrni Gyulafehérváron, Pataki megkapta a fogarasi és a szamosújvári uradalmakat s székhelyét Fogarasra tette át. Pataki mellett mint tanácsadó egy jezsuita működött s Pataki indította meg nagy lendülettel az oláh ifjak minél nagyobb számban való kiképzését a papi pályára, amely egyszerre jelentős intelligens és jól képzett fővel ajándékozta meg az addig vezetőréteg hiányában élt oláhságot.

Athanasius második utóda Klein, vagy oláhosan Micu Innocentius volt, aki 1732-ben egész fiatalon foglalta el püspöki székét. A szertelen ambícióktól hevített Klein-Micu már túllépte az egyházi hatáskörét és megkezdte harcát az oláh nép politikai jogaiért. Felségfolyamodványai-ban már az oláhok dáciai eredetére hivatkozva történeti jogokat emlegetett. Ő eszközölte ki, hogy a püspökség a fogarasi uradalmat a jövedelmezőbb balázsfalvi uradalommal cserélhette ki. Következetes elszántsággal küzdött, hogy egyházát minden gyámkodástól mentesítve a római katolikus egyházzal egyenlővé s az oláhságot Erdély negyedik politikai nemzetévé tehesse. Kivánságai a következők voltak:

1. Az egyesült oláhok, ami a hivatalviselést illeti, legyenek teljesen egyenlők a négy bevett vallás követőivel.

2. A mindenkori egyesült fogaras-gyulafehérvári püspöknek (az átköltözés után ez lett az unitált püspökség címe), mint kormányászéki tanácsosnak szava és helye legyen az ország kormánytanácsában.

3. Az oláh nemzetiségű nemeseknek, akiknek számuk akkor a püspök állítása szerint 700-ra rúgott, joguk legyen, mint oláhoknak s nem mint magyar nemeseknek, az ország legfőbb hivatalaira emelkedhetni.

4. A fogarasi és kövárvidéki főkapitányságokat, valamint a hunyadmegyei főispánságot csakis ilyen oláh nemes emberekkel töltsék be; továbbá a királyi táblánál 3 bírói szék legyen ilyen oláh nemzetiségű nemesek számára fenntartva és az országgyűlésnek legyen 3 világi és 3 egyházi oláh nemzetiségű tagja, akiket a király a püspök előterjesztése alapján hívna meg az országgyűlésre.

Klein Mária Terézia (1740–80) alatt is folytatta állandó kérvényezését, amelyek az erdélyi országgyűlést is foglalkoztatták. Végül is Bécs beleúnt az örökös zaklatásba és tudomására hozta, hogy okosan tenné, ha az ország nyugalmanak érdekében lemondana a püspökségről.

Klein nem térhetet ki a bécsi kívánság elől, lemondott s 1744-ben Rómába költözött.

Az erdélyi oláhok uniója nem találkozott az oláhok összességének tetszésével. Az ortodox oláhok ellenséges cselekedetnek tekintették az uniót. Az 1740-es években bizonyos ortodox misszionárius kalugerek izgató munkája nyomán, különösen Visarion és Sofronius kalugerek működése volt eredményes, oly évtizedekig tartó izgalom, nyugtalanság, már-már lázadás keletkezett az erdélyi ortodox oláhok közt, amely a valósi unió összes eredményeit hosszú időn át megsemmisüléssel fenyegette. Igen fontos momentum, hogy az oláhság ekkor fordult először támogatásért az oroszokhoz s Erzsébet orosz cárnő interveniált is Mária Teréziánál az ortodox oláhok érdekében.

Mária Terézia az Oroszországgal való jóviszony kedvéért igyekezett a görög keleti oláhság sérelmeit orvosolni. Bukow császári generális útján ugyan katonai erővel romboltatta le azokat az ortodox kolostorokat, amelyek a népizgatás otthonai, tűzfészkei voltak, de ugyanakkor püspöki adminisztrátort adott a görög keleti oláhoknak. 1761 augusztusában iktatták be Novákovics Dénest Brassóban ortodox püspöki adminisztrátornak s ezzel a ténnyel hivatalosan is elismertetett az erdélyi görög keleti egyház.

Mária Terézia örökösödési háborújában Erdély is részt vett, amit a királynő bőséges cím- és állásadományozással honorált. Az 1744. évi szebni országgyűlés törvénybeiktatta III. Károly korának intézkedéseit. Ezek között a legfontosabb annak kimondása volt, hogy az oláhság az unizálással nem nyert politikai jogokat. Az örökösödési háború igen nagy összeget emésztett fel, miért is szükség volt az adó-ügy újjárendezésére. 1746-ban küldetett ki egy bizottság, amely hivatva volt az adókatasztert megcsinálni. Az új adózási rendszer a földbirtokot és az igásmarhák számát vette adóalapul. A földeket országszerte termőképességük szerint három főcsoportba sorolták s minden főosztálynak 4–4 alosztálya volt. A szászok ezt az adórendszert magukra nézve sérelmesnek tartották. Viszont mikor Bruckenthal lett a főkormányzó s az a szászok javára átdolgoztatta a katasztert, akkor a magyarok és székelyek vádolták Bruckenthalt részrehajlással.

1762-ben a királynő elrendelte, hogy Bukow állítsa fel Erdély déli, keleti és északkeleti részén az úgynevezett határszéli katonaságot, a határőrséget. Ez az intézkedés sértette a rendek érdekeit, mert a határőrre lett jobbágyok mentesítettek a jobbágyi szolgáltatásoktól. A tiltakozó gróf Kemény László főkormányzót a királynő azonban felmentette állásából s így Bukow, a helyére kinevezett főkormányzó egy kézbe egyesítette Erdély polgári és katonai kormányzását. Ő tette a latin nyelvet hivatalosan kötelezővé a beadványoknál is. A határőrvidéken Bukow két-

két székely és oláh gyalogos és egy vegyes székely-oláh huszárezredet állított fel. A határőri szolgálat az oláhokra nagy teherkönnyítést jelentett, nem így a székelyekre, akikre csak újabb terheket hozott. A nyugtalan székelyeket minden közelebbi ok nélkül 1764 január 7-én éjnek idején Siskovics tábornok Mádéfalván halomra ölette (Siculicidium-székelyölés).

A székely határőrvidék berendezése sok székelyt kivándorlásra bírta s emiatt még II. József alatt is sűrű volt a panasz. A kivándorlók egy része Bukovinában telepedett le, amely ekkor került a dinasztia kezére. Hét falut alapítottak itt a kiköltözött s azóta csángóknak nevezett székelyek: Andrásfalvát, Boldogfalvát, Hadikfalvát, Istenfogadjot, Istensegítset, Józseffalvát és Magyarfalvát. A moldvai és havasalföldi csángók – ismételjük – még a XIII–XIV. századra tehető székely kivándorlók utódai.

A királynő, érintve a felvilágosult abszolutizmus szellemétől, tele volt emberbaráti hajlandóságokkal s bár a rendek élénken tiltakoztak a jobbágyterhek könnyítése ellen, a királynő 1769-ben hatalmi szóval intézte el a kérdést Erdélyben s kiadta a főkormányzók útján a „Bizonyos punctumok” néven ismert erdélyi újbéri rendeletet. Már az 1714. évi országgyűlés foglalkozott a jobbágyszolgáltatások ügyével. A Rákóczi-szabadságharcban felszabadított jobbagyokat visszahelyezték ekkor jobbágyi állapotukba. A jobbagyoknak a földesúrral szembeni kötelezettségét heti négy, a zselléreknek heti három napban szabták meg. Viszont nem tisztázták annak a kérdését, hogy erre külön-külön minden egyes jobbágy családtag köteles-e, vagy a négy napot a jobbágy család összes tagja együtt szolgálja le. Az 1742. és 1747. évi országgyűlések a jobbágyszolgáltatást úgy módosították, hogy a vagyonosabb és igásállatokkal is rendelkező jobbágy hetenként két, akár igás, akár kézi munkanapot, a szegényebb és igásállat nélküli csak egy napot tartozik szolgálni a földesúrnak.

A „Bizonyos Punctumok” létrejöttének az emberbaráti vonatkozások mellett pénzügypolitikai oka is volt. Az állam terhét a jobbágy viselte. Hogy ennek a kötelezettségének minél jobban eleget tudjon tenni, arra törekedett a királyné, illetve a kincstár, hogy az állam mellett a földesúr minél kevesebb terhet rakhasson a jobbágyra. Magyarországon az idevágó urbéri szabályzatot 1765-ben léptette rendeleti úton életbe a királyné. A jobbágyot a közterhek viselésére alkalmasabbá tevő rendeletet Erdélyben a főkormányzók 1769-ben hirdette ki s ettől kezdve az 1791. évi törvénytől eltekintve egész 1848-ig alapjául szolgált Erdélyben az urbéri szolgáltatások mikéntjének. Ez a rendelet lényeges könnyítést nem okozott, mert bár megszabta a jobbágyszolgáltatások maximumát, nem szabta meg a jobbágybirtokok minimumát. Így tehát a földesúr,

hogy napszámban ne veszítsen, azaz több jobbágya lehessen, annyira elaprózta a jobbágytelkeket, hogy azokon csak nyomorogva lehetett megélni. Ugyan Mária Terézia 1774-ben igyekezett ezen egy pótrendelettel segíteni, de végül is szabályzatának inkább csak az volt a haszna, hogy a jobbágyot mentesítette a durvább visszaélések és a kegyetlen bánásmód alól.

A jobbágytelkek elaprózása ismét csak az oláhságnak használt. Mert az igényesebb magyar jobbágy inkább személyes szolgálatot vállalt, ipart tanult, a városokba húzódott s helyét megint csak az oláh szállta meg.

Bruckenthalt Mária Terézia 1777-ben nevezte ki Erdély fő kormányzójává s ugyanakkor báró Reischachra bízta a kancellária vezetését is. Mária Terézia csalódott a magyar rendekben, mert nem voltak hajlandók reformtervei kivitelében támogatni s ezért nélkülük, sőt Magyarország gazdasági érdekeinek egyenes elmellőzésével fogott hozzá azok kiviteléhez. Amint mellőzni igyekezett őket Magyarországon, ép-úgy háttérbe szorította a magyar rendeket Erdélyben is. Bruckenthal és Reischach alatt a magyar felsőbbség teljesen háttérbe szorult Erdélyben. A szászok alattuk politikailag határozottan előtérbenyomultak s sok jelentős pozíciót szálltak meg. Bruckenthal eszközölte ki, szem előtt tartva a német érdekeket, hogy Erdély és Magyarország egyesítésének kérdése közel egy évszázadra levétesse a szőnyegről. A magyarországi országgyűlés 1741-ben követelte Erdély visszacsatolását, de Mária Terézia megtagadta s csak az vétetett törvénybe, hogy Erdély tagja a szent koronának s azt a királynő és utódai a magyar királyok jogán bírják. Hogy Erdély különállása még jobban kitűnjék, valamint hogy a királynő elismerése az ebbe való belenyugvás felett kifejezést nyerjen, Erdély 1768-ban nagyfejedelemségi rangra emeltetett. Ennek kieszközölője szintén Bruckenthal volt.

A magyarság háttérbe szorult. Ugyaniakkor a szászság újabb német betelepüléssel gazdagodott. De sem a politikai előtérbenyomulás, sem az újabb betelepülések nem jelentettek a szászok számára belső megerősödést. A szászság és a székelység ebben a században végül is egyformán visszafejlődött, tért veszített: a szászság az oláhsággal szemben, a székelység pedig jogai nagyrészt elvesztésével. A magyarság is gyengült. Egyetlen népelem erősödött: az oláh. Az állandó oláh szaporodás mértékére jellemző, hogy számuk Erdélyben 1700-tól 1761-ig 250.000-ról 547.000-re, 1784-ig pedig 787.000-re emelkedett. Ez a nagymérvű gyarapodás csak úgy állhatott elő, hogy tovább is nem lankadó ütemben folyt az oláh vajdaságokból való menekülésszerű beözönlés. Ez az állandó beözönlés nem kímélte most már a temesi Bánságot, az úgynevezett Bánátot sem. 1741 és 1744 között 15.000 család menekült el a nyomasztó

adók elől Havasalföldről, majd Maurocordat Konstantin vajdasága alatt Havasalföld adózó családainak száma 146.000-ról 35.000-re szállt alá.

Bár Erdély kormányzása bécsi kezekbe került, a három nemzet és négy vallás rendszere tovább is megmaradt. A hivatalokban ülő nemesség révén a rendi szellem tovább is képviselve volt. Különben is az erdélyi arisztokrácia nemcsak hogy meg sem közelítette gazdagságban a magyarországit, de a köznemességgel sűrű rokoni összekötetésben is maradt. Így a rendi tagozódás nem volt oly éles, mint Magyarországon. Az elnemzetietlenedés is kisebb fokú volt az erdélyi arisztokráciánál. Különben a politikai élet oly csendes volt, hogy egyes országgyűléseknek tárgyalási anyaga sem lett volna, ha a nemzetek és vallások állandó surlódása nem szolgáltatott volna anyagot. Bécs az akkori közlekedési viszonyok mellett oly messze volt, hogy alig figyelt Erdélyre. Csak az állandóan emelt adók érdekelték. A százak említett belső gyöngülését elsősorban az okozta, hogy Erdély gazdasági fejlődése megállt. Ez a megtorpadás még a százak társadalmi viszonyait is megrögzítette s teljes stagnálást okozott. Erdélynek, mint említettem, a század elején mintegy 150.000 magyar-székely, 100.000 szász és 250.000 oláh lakosa volt. A románság 50%-os arányszáma hovatovább nyomasztóbb lett s a század végére az arány az oláhság javára még javult is. A materiális súlyánál fogva is egyre súlyosabban érződő oláh kérdés megoldására azonban a másik három érdekelt nemzet nem tett semmit. Nem gondolt sem az uralkodó, sem a három nemzet a gyökeres változtatásokra. A rendiség előregedett Erdélyben is, pedig a jogokért jelentkező negyedik nemzet is a rendi alkotmány kötelékébe akart bejutni. A rendiséget és az önállóságot utóbb Erdélyben a nemzeti gondolat ereje kezdte ki.

Erdély nem tudta kivonni magát az általános dunamedencei fejlődésből, eseményegységéből, legfennebb minden elsekélyesedett benne. A Regnum Marianum katolikus barokk eszméje is behatolt. A katolicizmust itt is hatékonyan támogatta az állam. A felvilágosodásnak lassan mindent előntő szelleme ugyan lehetlenné tette a XVII. század rekatalizációja erőszakoskodásainak megismétlődését, de azért erőszakoskodásokkal ennek és a leopoldi diploma ellenére is találkozunk. Amennyire támogatta az udvar a protestánsok áttérését a katolikus egyházba, annyira megakadályozta a katolikus hit elhagyását. Mindazonáltal a katolicizmus az állami támogatással nem sokat ért, maradandó hasznot számára az állami támogatás nem jelenlett. Az oláh nép vallási uniója Klein lemondása után – mint vázoltuk – majdnem megsemmisült s azt Mária Terézia csak azzal tudta megmenteni, hogy elismerte az ortodox egyházat is. Az unió hatása alig terjedt túl a papoknál, a nép szélesebb rétegei, nagyobb tömegei nem igen vettek róla tudomást. Azok a keleti egyházban maradtak s így a kulturális előnyöket sem élvezték.

Az iskolaügyi reformokat Mária Terézia Erdélyben is végrehajtatta. A felvilágosodás szelleme diadalmaskodott abban a gondolatban, hogy az iskola közügy, amely nem magánemberek, nem is egyházak, hanem az állam feladata. Az eddigi, felekezetek szerint különböző tanulmányi rendszereket a „Ratio educationis” néven emlegetett kerettel egységbe, azonos szervezetbe és rendszerbe hozta. Az új rendszernek legnagyobb eredménye a népiskolai oktatás támogatása volt. A jezsuita rend ebben az időben eltöröltetett s iskoláit a sokkal felvilágosultabb piaristák vették át. Az erdélyi protestáns iskolák a súlyosabb helyzetük ellenére is sikerrel bírták a verseny a jobb helyzetbe került katolikus iskolákkal. Azonban az élre a százok iskolái kerültek, amelyek a német közművelődési és tudományos mozgalmakkal szorosabb kapcsolatba kerültek s így közvetlen a nagy német kultúrforrásból meríthettek.

A maradandó jellegű oláh iskolázás tulajdonképpen csak 1754-gyel kezdődik. Amikor Klein utóda, Áron Péter unitus püspök megnyitotta a balásfalvi középiskolát. Ugyancsak az ő alapítása a balásfalvi papnővelde, amely az általa szerzett kúti uradalom jövedelméből 50 oláh ifjút képzett állandóan ki a papi pályára. A nagyszombati papnőveldeben és a bécsi Pázmányeumban állandóan mintegy tizenhat oláh ifjú kapott kiképzést. Mária Terézia pedig Bécsben ötven görög-katolikus papjelölt számára külön szemináriumot alapított. Megnyílt az unitus oláhok előtt Róma is. A római, bécsi, nagyszombati szemináriumok lettek az oláhság vezetői számára a kultúra forrásai, melyből ők szívesen merítettek, sőt egész történelmi álmat koncipiáltak. Ez a dákoromán legenda lett aztán az oláhok politikai célkitűzései s a mai oláh állam alapja.

Mária Terézia elhunytá után, fiában, II. Józsefben, a kihalt Habsburg-dinasztia helyét a Habsburg-lotharingiai ág foglalta el. II. József (1780–1790) tizenöt évig volt trónörökös. Ez idő alatt nem egyszer megalkuvásra volt kénytelen anyjával szemben. Műveltségét önmaga építette fel s így önmagát alakította ki oly társtalanul egyedülálló emberré, aki a racionalizmus teljes asszimilálása után mechanizálni és uniformizálni kívánt melléktekintetek nélkül mindent. Maniákusa volt eszméi megvalósításának. Legtisztább reprezentánsául tekinthető a fiziokratizmusnak, melyben már benne volt nemcsak a francia forradalom racionalizmusa, de lendülete is. Fáradhatatlanul, nagy igyekvéssel dolgozott az egyedül racionális egységes állam kialakításán. Egyetlen nagy birodalom urának érezte magát, amelyben nincsenek egyéni színek, nincsenek részérdekek. Centralista volt izig-vérig, az első tudatos centralista a Habsburg uralkodók közül, makacssága azonban visszatérő jelenség volt a familiában. Elgondolása kiölt belőle minden előítéletet és megalkuvási hajlandóságot. Uralmát a természetjog alapján korlátlanak hitte s kiméletlenül fordult a még a fejedelem elé is korlátokat emelő

feudalizmus, rendiség ellen. A felvilágosult abszolútizmus híve lévén, emberbaráti intézkedései a legmelegebb rokonszenvet biztosítják számára. Nemzeti érdekeket nem ismerő központosító törekvései azonban szembeállítják a nemzeti gondolat híveivel. Hogy ne kösse semmivel szemben semmi sem, nem koronáztatta meg magát és nem adott ki hitlevelet. Kalapos királyként nyúlt bele az ország évszázadok által kialakított és megcsontosodott viszonyaiba, hogy oly reakciót indítson meg, amely kimozdította a nemzetet a nyugalmi helyzet végzetes tespedéséből. Szisztémája minden államában csődöt mondott s intézkedéseit halálos ágyán vissza kellett vonnia, tudatában egy hiábavaló élet minden fanatikus nagyotakarása csődjének. Minden abszolút uralkodó közt ő vállalkozott a legtöbbre és ő bukott el a legtragikusabban. Az utókor, ha nem is érthet vele egyet, ha látja is hibáit, elismeréssel hajol meg ókori hősökre emlékeztető tragikus emberi nagysága előtt.

Tízéves uralkodása teljes tagadása volt a barokk-rendi korszaknak. Az abszolút állam, a nagy politikai hatalmú monarchia és a közjó volt a kitűzött cél. Mivel egységes birodalomra gondolt, amelyben a törvény előtt egyenlő emberek egyenlően viselik a terheket, egységes nyelven, egységes műveltségben élnek az igazságos törvények védelme és a virágzó ipar s kereskedelemadta nagyszerű lehetőségek között, Magyarország sem érdekelté másként, mint az egységesített, uniformizált állam egy része. Bár mesebeli király módjára bejárta országait, hogy mindenről személyes tapasztalata legyen, az egyes országok egyéni érdekeit sohasem ismerte fel. Természetes, hogy magyarországi nagyszámú és mélyreható reformjainál is az összbirodalom szemszögéből intézkedett.

II. József természetesen Erdélyben is végrehajtotta reformjait. 1781 október 13-án adta ki úgynevezett türelmi rendeletét, amely III. Károly és Mária Terézia korlátozó intézkedései után biztosította a protestánsok szabad vallásgyakorlatát. Igaz, hogy ugyanakkor fejedelmi engedélyétől tette függővé a protestánsok zsinattartását, amelyen császári biztos képviseli az uralkodót. Aztán hozzáfogott Erdély közigazgatásának átszervezéséhez. Az erdélyi kancelláriát beolvasztotta a magyarba s a Szebenben székelő guberniumot is teljesen átszervezte. Még 1781-ben eltörölte a szászok kiváltságait, hogy a szászok földjén nem szerezhettek más földet, csak szász. Így a szászok földjén lakó oláhok is ugyanazokat a jogokat kezdték élvezni, mint a szászok. 1783-ban eltörölte azt, hogy a hivatalok betöltésénél nem a rátermettséget, hanem a vallási arányt kell figyelembe venni. Hogy a szászok is viselhessenek hivatalt, mivel a hivatal-viselés nemességhez volt kötve, nemesítés végett összeíratta az előkelőbb szász familiákat. Már trónörökös korában bejárta Erdélyt s ezt 1783-ban megismételte. Szebenben adta ki azt a rendeletét, amely az „örökös” jobbágyságot megszüntette.

II. József programjában még fokozottabb gond fordított a népre, mint Mária Teréziánál. A nép fizeti az adót és adja a katonát, tehát rajta épül fel az állam. Hogy új adórendszert vezethessen be, népszámlálást rendelt el. A népszámlálást a nemesség is idegenkedve fogadta, mert eljövendő terheket várt tőle. A jobbágyság pedig azt remélte, hogy ez a nemesi kiváltságok megszüntetését jelenti. Fokozta ezt az idegességet az az újabb összeírás, amelyet II. József abból a célból végeztetett, hogy előkészítse ezzel a határőrvidék kiszélesítését. Az oláh jobbágyok látták, hogy milyen nagyfokú könnyebbedést jelentett a határ-örre lett oláhok számára a jobbágyságtól való szabadulás s mikor összeírták azoknak a faluknak a lakosságát, amelyek bevonandók lettek volna a határőrvidékbe, megindult az összeírásra való tömeges jelentkezés s a jelentkezők pedig megtagadták a további jobbágyszolgáltatásokat. Az adóreformot és a határőrvidék reformját előkészítő nép-összeírások tehát a oláh jobbágyság körében szociális nyugtalanság magját vetették el. A nemesek igyekeztek a jobbágyokat visszatartani a jobbágyokat szabadossá tevő összeírásoktól. A jobbágyok izgalma ezzel csak fokozódott. Hunyad megye főispánja jelentette is a guberniumnak, hogy a parasztok izgalma a nemesség ellen oly nagy, hogy egy kis szikra is nagy tüzet lobbanthat ki. Ez a szikra nem késett. Még 1778-ban a zalatnai királyi uradalomban az italmérési jog újra szabályoztatott, amely újabb megterhelést jelentett az uradalom oláh jobbágyai számára. A jobbágyok Hora és Kloska vezetésével kérvényben kértek orvoslást a guberniumtól, de eredménytelenül. 1782 május 24-én a topánfalvi vásáron az italmérési jog körül az oláh jobbágyok és a kamarai bérlők közt veszekedés tört ki s a jobbágyok erőszakoskodásra ragadtatták magukat. Az úriszék a zavargó jobbágyokat részben botütésre, részben börtönre s öt tettet halálra ítelt. Ekkor Hora és Kloska Bécsbe ment kérvényével egyenesen a császárhoz. Az első eredménytelen bécsi utat újabb követte s 1784 április 1-én a császár elé is kerültek. A császár rendeletet adott Horáéknak a kormányshoz, hogy a panaszkodni merő jobbágyok üldözésével hagyjanak fel, amíg ő az ügyben döntené. Hazatérve Kloska el is vitte a levelet a guberniumra, ahol elvették azt tőle, de minden maradt a régiben. A foglyokat nem bocsátották szabadon és a sérelmeket nem orvosolták. Hora, Kloska, Krizsán és társaik sorbajárták a falukat s azt híresztelték, hogy a császár az oláhokat felmentette a jobbágyszolgáltatások alól és katonákká tette őket. A híresztelés lázadást okozott. Kriscsór községben kezdődött a vérengzés és rombolás. Itt tizenhét nemes vesztette életét. A rombolókhoz egyre újabb és újabb csoportok csatlakoztak s néhány nap alatt oláh parasztlázadás lángja borította el egész Zarándmegyét. Zarándból Hunyad megyébe törtek be, de Déva alatt vereséget szenvedtek. A vármegye harmincnégyet kivégez-

tetett közülök, mire, dühük csak fokozódott s feldúlták Verespatakot, Offenbányát, Abrudbányát s átcsaptak Arad megyébe is.

Mivel a főhadparancsnokság kételkedett a hírek valóságában s báró Preiss főhadparancsnok különben is ellensége volt Bruckenthalnak, a katonaság teljes passzivitással viseltetett az egyre továbbgyűrűző oláh szociális parasztlázadással szemben. Ekkor a veszélyeztetett nemesség fogott fegyvert, hogy gondoskodjék önvédelméről. II. József megdöbbsent a nemesség fegyverkezésének híretől. Attól tartott, hogy végzetes polgárháborúvá fajul a lázadás. Betiltotta tehát a nemesi felkelést és erélyes fellépésre utasította a főparancsnokságot. A katonaság könnyen végzett a lázadással. Hora és Kloska is fogságba került s a széleskörű vizsgálat lefolytatása után 1785 február 28-án mintegy 6000 ember jelenlétében Horát és Kloskát keréketörték. Krizsán a börtönében felakasztotta magát. A nagyobb intőhatás kedvéért az érdekelt megyékből községenként három idősebb és három fiatalabb ember volt a kivégzésre berendelve.

Az egész felkelés szociális jellegű volt s bár oláhok keltek fel magyarok ellen, nem volt abban semmi nemzeti vonatkozás. Annál kevésbé lehetett az, mert a fölkelés előtt négy hónappal József eltörölte a három közjogi nemzetet is. A német nyelv behozatalával a leopoldi diplomából semmi sem maradt. A reakció itt is jelentkezett, 1787-ben mozgalom indult meg, hogy kérvényezzék az alkotmány visszaállítását s minden bécsi nyomás ellenére is eljuttatták azt a császárhoz.

A rendeleteit visszavonó József Erdély régi állapotát szintén helyreállította.

II. József erőszakos és alkotmányellenes reformjainak az volt Erdélyben a legnagyobb hatása, hogy az erdélyi magyarság körében intenzív mozgalom indult meg a Magyarországhoz való visszacsatoltatás érdekében. II. Józsefet II. Lipót követte a trónon (1790–92). Lipót összehívatta az erdélyi országgyűlést is, amelynek az adott most a szokottnál nagyobb jelentőséget, hogy annak nemcsak Erdély felfüggesztett alkotmányát, régi közigazgatási és politikai szerveit kellett felélesztenie, de azokat a változott viszonyoknak megfelelően bizonyos reformoknak is alá kellett volna vetnie. Ennek a különösebb jelentőségű 1790–91. évi erdélyi országgyűlésnek főleg négy fontos kérdése volt: a Magyarországgal való unió, a jobbágyság, a hivatalos nyelv kérdése és az oláhok politikai törekvése.

Az uniónak különösen azért voltak pártolói, mert azt vélték, hogy ha Erdély egyesül Magyarországgal, akkor a jövőben ellen fog tudni állni s az oly törvénytelen törekvéseknek, minő II. József abszolutizmusa volt. Bécs ezúttal is mereven ellene volt a két ország egyesítésének s mivel az erdélyi rendek úgy látták, hogy II. Lipót alkotmányos

érzületű uralkodó, maguk is lemondtak az unió gondolatáról. Az erdélyiek uniós terve ekkor még nem volt őszinte, csak az abszolutizmus által veszélyeztetett rendiség pillanatnyi védekezési formája volt, amelyet az a veszély csökkenése után könnyen elejtett. Az őszinte uniós hangulatot a nemzetiségi veszély csak később váltotta ki. Ezen az országgyűlésen a kiküldött bizottságok még az uniót Magyarországra nézve súlyos feltételekhez kötötték. A vezérelv az volt, hogy egyesülni kell a jogbizonytalanságok elkerülése végett, de meg kell őrizni mindent, ami az önálló államiságból jogilag folyik. Az unió így nem egyesülés lett volna, hanem egyoldalú protektorátus, amelyben a protektor csak ad, de nem kap semmit.

Amíg az erdélyi országgyűlés legalább a magyar és erdélyi kancellária közösségének további fenntartását kívánta, addig az ősi Bánfi-Teleki-ellentét következményeként amit Bánfi György kormányzó ez ügyben Erdélyben előkészített, azt Teleki Sámuel elgáncsolta Bécsben s Lipót leiratban közölte a rendekkel, hogy a két kancelláriát szétválasztotta s Telekit kancellárrá nevezte ki. Így nemcsak az unió gondolata aludt el az erdélyi országgyűlésen, hanem még a gyűlés folyama alatt szétvált a II. József által egyesített két kancellária is s így Erdély további különállása még szemelláthatóbb lett.

Az 1792. magyar országgyűlés, amelyet már Ferenc (1792–1835) hívott össze, nemkülönben az 1802. évi is sürgette az erdélyi részek viszcacsatolását s magát az uniót is, de Erdély ismét a negáció álláspontjára helyezkedett s a kérdések az 1825. évi magyarországi országgyűlésig aztán szóba sem kerültek többet.

Bécsben csakhamar kialakult az a taktika, amely lehetetlenítette, hogy akár a magyar, akár az erdélyi országgyűlés végérvényes határozatot hozhasson az unióról és a részekről. Mindig azzal intéztette el a kérdést, hogy előbb meg kell hallgatni erről a másik országgyűlést s annak válaszát pedig egy következő országgyűlésre tűzte ki. Így az ügy sohasem érhetett el a két országgyűlés egyidejű végleges és egyértelmű határozathozataláig.

Az 1790/91. országgyűlés másik fontos pontja, mint előrebocsáttuk, a jobbágykérdés volt. II. József megszüntette az „örökös”, azaz a földhöz és egy földesúrhoz kötött jobbágyságot. Ennek fenntartásán, vagy visszaállításán kellett elsősorban döntenie. A királyi leirat az ajánlotta, hogy a jobbágy, ha urával előre megegyezik s maga helyett alkalmas utódot állít, szabadon elköltözhét. A magyarság többsége, de különösen a székelyek azonban ellene voltak a szabadköltözködésnek. Végül is csak Bánfi kormányzó erélyes fellépése tudta keresztül erőszakolni a jobbágyok szabadköltözködési jogának törvénybe iktatását. A bizottságokban ez az elv még elbukott volt.

A nyelvkérdés volt az erdélyi országgyűléseken az első nemzeti-ségi vita. Az egész európai életet átható új eszme, a nemzeti gondolat, amely már pár évtized óta felborzolta a magyarság lelkét is s amely az aufklárizmus, racionalizmus után koreszmévé lett, nem hagyta érintetlenül Magyarországot és Erdélyt nem magyarajkú lakosait sem. Nem reakcióként, hanem egyidejűleg következett be a magyarság és a nemzetiségek nemzeti öntudatosodása, amely már szétrobbantotta az addigi egységes rendi kereteket s nem egész másfél évszázad múlva szétrobbantotta az évezredes magyar királyság területi kereteit is.

A XVIII. század legmélyrehatóbb változásai az emberi gondolkodásban játszódtak le. Már a felvilágosult abszolutizmus, de méginkább a francia forradalom megszakított minden közösséget a multtal s nagy igyekezettel takarított el mindent, ami az előző évszázadok berendezésére emlékeztetett. Az emberi gondolkodás egy évszázad alatt ment át a racionalizmus, individualizmus, liberalizmus és nacionalizmus egymást kergető és egymásba fonódó filozófiai megalapozottságú gondolkodáskörén. A gondolkodás forradalmának főfészke Franciaország volt, amely ekkor szerzett magának évszázados előnyt a fejlődés minden ágában keletibb szomszédaival szemben. Az egymásba fonódó, közvéleményalakító filozófiai rendszerek egyelőre csak Franciaországban tudták a lekötve tartott társadalmi erőket cselekvésbe robbantani ki. Keletebbre a cselekvések elmaradtak, csak a filozófiai rendszerek váltottak ki egyelőre még nem politikai, hanem kulturális hatást.

Az emberi egyenlőség és egyetemlegesség gondolatának végső eredője, a XVIII. században elterjedt „világpolgár” eszméje, reakció volt az elmúlt századok társadalmi szervezetével szemben, amelyben az embert a földesuri, céhi és egyéb hatalmak a lekötöttség ezer szálával tettek függővé. A függést az abból való szabadulás, a szabadság váltotta fel s az addig jelentéktelen ember egyszerre önmagában a legnagyobb értéké emelkedett. Az ösztönös egyén mint a legnagyobb érték, teljes szakítás volt az előző korok felfogásával. Az állam, a késő középkor s korai újkor legmagasabb társadalom összefogó formája a féktelen szabadságra vágyó egyén szemében már nem volt természetes közösség. Valami új összefogó közösségre volt szüksége az újkor felszabadult emberének, amely közösség nem intézményes, hanem természetes, mint az önmagában teljes ember. Bár a filozófiai előkészítés szálai messzebbre nyulnak vissza, a gyakorlati élet számára a francia forradalom termelte ki az egyénnél hatalmasabb, hathatósabb kollektív egyedet, amit már nem politikai határok határoznak meg, hanem ami természetes és mint ilyen a legmagasabb emberi közület, a nemzet. A világpolgárságot felváltotta a nemzeti eszme. A legfőbb érték a nemzet. Most már nem az ember egyenlő, hanem a nemzetek egyenlők és szabadok. Ha a világ egyetlen

status, akkor minden nemzet egyenlőjogú polgár benne és mindenkinek sajátos hivatása van. Az egyén degradálta magát s kollektivizált egy fel-sőbb, a nemzeti köz- és öntudatba. A középkori társadalmi szervezetet szétrugó s magát abból kitépő ember új társadalmi szervezetet teremtett magának: a nemzetet. A nemzet a középkorban, a középkori állam ke-retein belül csak magánjogi vonatkozásokban érvényesült. Ettől kezdve a nemzet közjogi vonatkozásokban érvényesül. Ez a nemzet már nem rendi nemzet, amelyhez csak bizonyos társadalmi és gazdasági rétegek tartoznak az ország lakosai közül, ez a nemzet az egy nyelvet beszélők, egy kultúrát hordozók, egy kifejezési formát használó emberek közösége kor, nem és rangra való tekintet nélkül. Ez a nemzet ettől kezdve közjogi fogalommá lép elő s az állam ettől kezdve nem egy területet, hanem a nemzet egyetemét kívánta politikai életközösségbe is össze-fogni. Mivel azonban a történelmi politikai határok és a nemzetek föld-rajzi határai korántsem estek össze, különösen nem Középeurópában, ahol a Habsburg-birodalom a nemzeti államok kialakulását meggátolta, az új célkitűzésekkel együtt járt a meglevő politikai határok átértéke-lése is.

A fejlődés természetesen nem volt ilyen egyenletes és ily egyenes vonalú. Sok helyen egyszerre jelentkezett az emberi egyenlőség (egyéni szabadság) s a nemzeti gondolat eszmevilága. Nem egyszer a nemzeti gondolat megelőzte az őt eredetileg megelőzőt emberi egyenlőség gon-dolatát, aszerint, hogy a különböző filozófiai hatástörédekek milyen idő-rendben és milyen intenzitással jutottak el az egyes helyekre. A magyar nemzeti gondolat megszületését is filozófiai előkészítés előzte meg, épp úgy, mint ahogy nemzetiségeink nemzeti öntudatosodást is egy-két filo-zófiailag képzett ember indította meg.

A nemzeti gondolatnak már nagyon korán kétféle felfogása érvé-nyesült: egy francia és egy német értelmezés, amely megfelelt a francia és a német politikai viszonyoknak. A franciák az állam és a nemzet fo-galmát elválaszthatatlanul összekapcsolták, ideáljuk az egy nemzet ál-lama, a nemzetállam. Ez az elgondolás Magyarországon csak nagyon kés-őn talált talajra. A német elképzelés nem kívánja meg a nemzet mellé a saját államot. A német nemzetfogalom szerint a nemzet kultúregység, amely államhatárokon felülemelkedő s azzal össze nem függő fogalom. Az oly nemzeteknél, amelyeknek nem volt a XVIII–XIX. század fordulóján saját államuk, vagy abban nem voltak abszolút urak, mint a ma-gyarnál és nemzetiségeinél, előbb mindig a német értelmezésű nemzet-fogalom hódított s csak később alakult ez át mindenhol francia felfogású követeléssé: a magyarságnál nemzetállam vágyává, a nemzetiségeknél területi szeparációvá.

Így kezdetben nálunk a francia filozófia termékeit nemcsak köz-

vetítő, de módosító német filozófia hatott. Nemzetiségi szempontból Fichte és Hegel nemzetiségi elmélete, történetfilozófiája volt a ható tényező. Ezekben nyert a nemzeti nyelv követelése természetjogú levelezést s a nemzeti nyelv kultúrigényén keresztül a kor filozófiája megmunkálta lassan a talajt a nemzeti gondolat számára, mint politikai eszme számára is. A korai nacionalizmus nálunk, Magyarországon és Erdélyben egyaránt, a nyelv használatát csak mint kultúrigényt tekintette. Utóbb vált ez politikai igénnyé. A nyelvszeretet, mint azt klasszikus tömörséggel fejezte ki *Szekfü*, néhány évtized alatt nyelvkérdéssé vált.

A nyelvkérdés az 1790–91. erdélyi országgyűlésen annak a kapcsán jött szóba, hogy gr. Gyulai József és br. Kemény Simon azt indítványozták, hogy tiltakozzanak a német nyelv használata ellen, amit II. József rendelt el s a németnyelvű királyi leiratok ügyében keressék meg a guberniumot. A szászok azonban, akiket elsősorban járt át Fichte és Hegel eszmeköre, ragaszkodtak a német nyelv használatához s azt kívánták, hogy a magyar nyelv helyett is inkább a latin használtassék, mert azt jobban értik. Pár fiatalabb szász követ a három nemzet uniójára letenni szokott esküt vonakodott magyarul letenni s csak az idősebb szász követek tanácsára tette végül le. A guberniumhoz küldött küldöttség szász tagjai a gubernium előtt ünnepélyesen kinyilatkoztatták, hogy a német nyelv elleni tiltakozásban a másik két nemzettel nem értenek egyet. Ez a lépés mérhetetlen felháborodást váltott ki. Wesselényi Miklós (az idősebb) elégtételt követelt. A királyi jogügyek igazgatója pedig azt indítványozta, hogy a szászok zárassanak ki a rendek közül. Az első nemzetiségi vihart az erdélyi országgyűlésen csak Bánfi kormányzónak és Bruckenthal Mihály szász ispánnak tapintata tudta nagynehezen lecsillapítani.

Herder hatására már tudatos lett a szászoknál és a magyaroknál egyaránt, hogy a nemzeti nyelv halála a nemzet halála is. Az 1790–91. évi magyar és erdélyi országgyűlésen a nyelvkérdés még csak embrionális állapotban került szóba. De már ez is elég volt arra, hogy Magyarországon a horvátokat, Erdélyben a szászokat szembeállítsa a magyarokkal. A rendiség nem ismert nyelvi és nemzetiségi megosztást, a követelődző új nyelvszeretet azonban egyszerre robbantotta az ország lakosságát annyi részre, ahány nyelvet beszéltek az országban. Izdenci, a hirhedt magyargyűlölő tanácsos, felismerte, hogy a magyar nyelv terjedése a magyarság számát s politikai erejét növelné. A bécsi sajátos érdekek miatt tehát azt tanácsolta, hogy a kormány a magyar kárára a nemzetiségi nyelveket támogassa. A magyar államnyelv kérdése így közjogi vita jellegűvé lett, hogy a közjogi vita hevében a nyelvkérdés maga egyre jobban a háttérbe szoruljon s Bécs felé a magyarság teljesjogúságának s a nemzetiségekkel szemben pedig szuverénitásának kérdésévé váljék. A bécsi

kormányzat a monarchia szempontjaiból ítélvén meg mindent, a magyar állammal szembehelyezkedett. Azonban hiába jött újabb abszolútizmus is, a nyelvkérdés élt tovább, az irodalomban, a társadalmi életben s mint egyetlen összefogó kapocs fogta össze a XIX. század nemzeti öntudatosodását a XVIII. századvégi nemzeti ébredéssel.

II. Józsefnek az az intézkedése, amely eltörölte volt a három nemzetet, felszabadította az oláhok politikai aspirációit. Megszűntek a három nemzet rendi kiváltságai, területükhöz kötött autonómiáik s ezzel az oláhság előtt megnyílt a teljes egyenlővé válás lehetősége. Az 1790–91. évi országgyűlés természetesen visszaállította a régi állapotot s ezzel az oláhok ismét az alkotmányból kizárt népelemmé lettek, akik csak a görög katolikus egyházon át emelkedhettek magasabbra. Az oláhság folyton nagyobb számú értelmisége, látva, hogy II. Józsefnek rájuk nézve oly kedvező reformjai összeomlanak, akcióba lépett, hogy megmentse az egyszer már megvolt helyzetet. Még az 1791. évi országgyűlést megelőzően könyörgő levelet küldtek II. Lipóthoz. A „Supplex libellus Valachorum” néven emlegetett felirat sugalmazója Sinkai Gergely volt s a fogalmazást Méhes erdélyi udvari kancelláriai tanácsos végezte. II. Lipót a kérvényt leküldte tárgyalás és véleményezés végett az erdélyi országgyűlésnek.

Mielőtt ismertetnénk a felirat tartalmát, néhány mondatban idézzük vissza az oláhok öntudatoságának egyes, már az előadás folyamán ismertetett fázisait:

Az oláhság beszivárgási folyamatát nem kell felidézni. A beözönlött oláhság kulturálatlan maradt s elmagyarosodása elé áthághatatlan gátat emelt alacsonyabb életszintje és ortodox vallása, amely más kultúrkörhöz kapcsolta őt, mint amiben a latin-germán-keresztény kultúrközösségben élő magyarság volt. Az első eredményesnek látszó kísérletet a XVI. században szász és magyar magánosok, majd az erdélyi nemzeti fejedelmek tették meg arra, hogy kimentsék az oláhságot az ortodoxia fojtó sötétségéből. Az előző katolikus kísérletek (Nagy Lajos, Zsigmond) eredménytelenek maradtak. Ez a törekvés ugyan megindította az oláh nyelvű irodalom és művelődés folyamatát, de a tömegek közt maradandóbb sikerre nem vezetett. Az oláhságnak, illetve annak egy részének az ortodoxiából való kiszakítása s ezzel a bevett vallások s így az alkotmány sáncai közé való bevezetése annak a késői ellenreformációs törekvésnek az erdélyi magyarság későbbi sorsa szempontjából feltétlenül kétes érdemű eredménye, amelyet Erdély elfoglalása után a Lipót császár visszakatolizáló törekvéseit szolgáló jezsuiták hajszoltak keresztül. Ez a kis megalkuvás indította meg az oláh nép felfelé törekvő útját. Az egyesülésnek igen nagy hatása volt mind az oláh nemzeti törekvések, mind a politikai vágyakozások fejlődésére. A Rómával való érintkezés

erősítette meg az oláh papságban s a lassan életre hívott oláh intelligenciában a római eredetnek egy-két tudálékos agyban megszületett tévhitét s ezzel megindította a dákoromán elmélet, valamint a latin öntudat kifejlését.

Eszerint az azóta már számtalanszor megcáfolt tudománytalan elmélet szerint az erdélyi oláhság az egykori dákoknak és az őket leverő rómaiaknak lenne az utóda s mint ilyen ő Erdély egyetlen őslakója s történeti jogon egyedüli jogos birtokosa is. Ennek az elméletnek kifejtői, a dákoromán történetírás és nyelvészkedés megalapítói Sinkai Gergely, Maior Péter és Klein Sámuel, akik tudományos felkészültségüket a római propaganda de fide collégiumban szerezték. Sinkai elmélete részben tudatlanságból származó, jóhiszemű félreértésen (Anonymust értette félre), részben tudatos hamisításon épült fel. Viszont ezt a hamis és téves történeteszméletet az egész oláhság korán magáévá tette s mindmáig politikai programjának vallja.

Klein unitált püspök indította meg az oláhság politikai aspirációit. Tizenhat kérvénnyel fordult III. Károlyhoz, majd Mária Teréziához, melyekben kezdetben csak egyházipolitikai jogokat és kiváltságokat kért, de utóbb már politikai és nemzeti jogokat is az oláhság egyeteme számára felekezeti különbség nélkül. Ez volt az első oláh nemzetiségi politikai követelés, amely már egész modern szellemben kívánta, hogy az ország oláh többségű részeiben oláh adminisztráció legyen és hogy a hivatalokban az oláhok számarányuknak megfelelően alkalmaztassanak, nemkülönben megfelelő képviselőjük legyen a törvényhozásban is.

Növelte az oláh nemzeti öntudatot az Erdély határán felállított oláh határőrvidék oláh ezredeinek oláh tisztikara is. Ezek 1791-ben kérvénnyel járultak II. Lipót elé, kérve, hogy az oláhság vétessék fel negyedik törvényes nemzetnek Erdély törvénykönyvébe. Megjegyzendő, hogy amíg az ezt kérő oláh tiszteknek semmi bajuk nem történt, addig a magyar nyelvnek jogaiba iktatását kérő magyar tiszteket megbüntették.

A következő lépést jelentette a II. Lipóthoz benyújtott Supplex libellus Valachorum, amelyet jellemzően Bob János balásfalvi görög katolikus és Adamovics Gheraszim nagyszebeni ortodox püspök együttesen nyújtott be. Az erdélyi országgyűléshez leküldött kérvény, felirat, a következőket kérte:

1. Az oláh nemzetre vonatkozó és minden törvényes alapot nélkülöző csak megtúrt, befogadott, nem recipiált kifejezéseket, mint méltatlan sértéseket töröljék a törvénykönyvekből;

2. Az oláh nemzet a rendek sorában kapja vissza újra azt a helyet, amely őt az 1437-i kolozsmonostori oklevél értelmében megilleti; (emlékeztetjük az olvasót, hogy az 1437. évi parasztlázadás tárgyalásakor ennek a felfogásnak helytelenségére rámutattunk);

3. A nemzet papsága, tekintet nélkül arra, hogy egyesült-e vagy nem, ugyanazon jogokkal bírjon, mint a többi nemzetek papsága;

4. A tisztviselők és az országgyűlési követek választásánál az oláh nemzet számának megfelelő arányban vétessék tekintetbe;

5. Azoknak a vármegyéknek, székeknek, kerületeknek és községeknek, melyekben az oláh nemzet többségben van, oláh neveket adjanak. A vegyes lakosságuak pedig oláh és magyar, vagy oláh és szász nevet kapjanak, vagy pedig minden nemzeti elnevezés elhagyásával nevüket vegyék egyszerűen csak a bennük levő várakról, folyókról. A fejedelemség minden lakója vallás- és nemzeti különbség nélkül ugyanazokat a szabadságokat, kiváltságokat élvezze és ezek a közterheket is saját teljesítőképességeik arányában viseljék.

A kérvényezők mindezt történelmi alapon követelték. Hivatkoztak Béla király névtelen jegyzőjére és egyéb félremagyarázott forrásokra s állították, hogy a magyarok bejöveteléig, mint szabad őslakók, maguk választották fejedelmeiket s a szabad nemzet rangjáról csak 1437-ben taszítottak le.

Lipót azt kérte a rendektől, hogy vizsgálják meg: 1. mi módon lehetne az oláhok egyenjogúságát törvénybe iktatni; 2. hogyan lehetne nekik szabad vallás gyakorlatot biztosítani; 3. miként lehetne a mindkét felekezeti oláh klérust megfelelőbb anyagi helyzethez juttatni; 4. hogy lehetne az oláhság nyers tömegében a művelődést előmozdítani?

A rendek azt felelték, hogy: 1. a megyékben és a székely székekben az oláhoknak épp olyan joguk van, mint a magyaroknak, vagy székelyeknek. Állapotukat nem oláh voltuk, hanem nemes, vagy jobbágy voltuk határozza meg s az épp olyan, mint a magyar nemesé, vagy jobbágyé. A szászok pedig, amennyire a mai államrend azt lehetővé teszi, szintén hajlandók ezt az egyenlőséget a szász földön megadni; 2. a görög keleti vallás szabad gyakorlatát a most hozott 1791:60. t.-c. már biztosítja; 3. minden felekezet gondoskodik a maga papságáról, ahogy tud; 4. bizottságot küldenek ki, amely tárgyalni fogja, miként lehetne a mindkét felekezeti oláh papság nevelésének szintjét emelni, mert a papok műveletlensége az oka a nép műveletlenségének.

A válasz tehát – mint az várható is volt – teljesen visszautasító lett.

A kérelem tárgyalása közben tűz ütött ki a városban. A követek kíváncsian tolultak az ablakokhoz. Ekkor az idősb báró Wesselényi Miklós így szól: „Maradjatok helyeteken és ne szaladjatok. Mert elég nagy tűz ég ebben a házban, bár ezt olthassuk el!” Wesselényinek igaza volt: az új kor legnagyobb tüze gyult ki, a mindent átgyúró nacionalizmusa s a magyar Erdély 1918 őszén abban a tűzvészben égett el, amelyet ekkor gyújtának fel...

Az emlékezetes 1790–91-i erdélyi országgyűlés visszaállítván a régi berendezkedést, a gyakorlatba becsúszott tévedéseket és visszasságokat is korrigálta. Ezért szentelt külön törvénycikket az erdélyi országgyűlés rendezésének.

Előrebocsátottuk volt, hogy a kincstárnokság a század végén Szebenbe került. Ferenc császár- király ezt az intézkedését 1797 október 8-án adta ki. A főkormányzók 1717-től 1732-ig székeltek Kolozsvárott s akkor Szebenbe helyeztetett volt át, 1790-ben azonban Visszaköltözött Kolozsvárra. Így tehát Erdély főhivatalai földrajzilag a következőleg helyezkedtek el: a legjelentékenyebb magyar városban, Kolozsvárott volt a főkormányzóság, a legnagyobb székely városban, Marosvásárhelyen székeltek a királyi tábla, a szászok vezető városában, Szebenben pedig a kincstárnokság és a főhadparancsnokság. A kancellária továbbra is Bécsben maradt. A guberniumnak Kolozsvárra történt áthelyezése s az országgyűlések rendszeres Kolozsváron tartása népesítette be ismét a XVIII. század utolsó éveiben Kolozsvárt főúri palotákkal s ekkor lett Kolozsvár az erdélyi szellemi élet központjává.

Az 1790–91. országgyűlésnek nemcsak a helyreállítást kellett elvégeznie, hanem II. József megsemmisített reformjai után foglalkoznia kellett volna az elkerülhetetlenül időszzerű reformokkal is. E tárgyban az erdélyi országgyűlés épp úgy járt el, mint a magyarországi. Bizottságot küldött ki. Az el is végezte a munkáját, azt ki is nyomatta, de kivitelezésre már nem került sor.

A francia forradalom egész Európát megdöbentette. II. Lipót 1791 nyarán szövetekezett a porosz királlyal a forradalommal szemben való közös védekezésre, minek következtében a francia forradalmi kormány mindkettejüknek megizente a háborút. Ez a háború szakadt nyakába fiának és utódának, a tapasztalatlan Ferencnek, aki, távol állván tőle minden szabadelvű gondolat, a legnagyobb hévvel vetette magát a Franciaország elleni európai szövetekezésbe. A háború két évtizeden át folyt Ausztriára nézve igen változó szerencsével, nem egyszer súlyos órák elé állítva a dinasztia s válságok elé a birodalmat. Ebben a végeleáthatatlan harcban Erdély csapatai is résztvettek s az 1798. évi rastadti béketárgyalásoknak francia részről történt megszakításának épp az volt az oka, hogy néhány katona az egyik székely határőrezredből megölt két francia béketárgyalási megbizottat. 1809-ben sor került az erdélyi nemzeti hadsereg fegyverbe szólítására is. A hosszú szünet után erre a célra összehívott erdélyi országgyűlés a főkormányzó fiát, ifjabb Bánfi Györgyöt választotta meg a nemesi felkelősereg parancsnokává, aki alatt 2554 lovas és 13.528 főből álló sereg táborozott Enyed és Beszterce között egész 1810 elejéig, mikor is az utolsó erdélyi nemesi felkelő sereget feloszlatták.

Tudjuk, hogy a nemesek rendi kiváltságának egyik sarkköve az adómentesség volt. Az adómentesség alapjául az az elv szolgált, hogy a nemes személyesen lévén hadbavonulásra kötelezve, a legdrágábbal, a vérével, életével áldoz. Ez a vérrel való áldozás az elmúlt századok folyamán egyre jobban feledésbe merült s elavult, épp úgy, mint az egész rendiség. A francia forradalmat követő reakció azonban a magyar rendiséget még egyszer felvillanyozta s az avult rendiség önző védelme igen jól találkozott azzal a bécsi kormánypolitikával, amely a forradalom ellen életrehívott „Szent Szövetség” szellemében először tette a történelem folyamán programmá az erőszakos konzerválást, a természetes fejlődés és reform lehető teljes meggátlását. A napoleoni háborúk zavaros éveiben vezette be Bécs az újabb abszolutisztikus törekvését, amelyet aztán ez a konzervatív szellem az 1810-es évek után még jobban kiszélesített. II. József reform-túltermelése után s az 1790–91. évi országgyűlések bizottságainak reform-tervezgetései után, egy negyedévszázados újabb abszolutisztikus kormányzat feküdt rá Erdélyre.

Épp együtt volt a nyílt abszolutizmus bevezetése előtti utolsó erdélyi országgyűlés, amely még 1810–11-ben is az 1790-i országgyűlés reformtervein rágódott, amikor a napoleoni háborúk nagy gazdasági kimerültsége következtében Bécs kihirdette (1810 február 20) a devalvációt, az összes forgalomban lévő papír- és rézpenz értékének egyötödére való csökkenését. A rendelet országos felháborodást és elkeseredést váltott ki, nyílt lázadástól lehetett tartani. Bécsben birodalmi központi bizottságot állítottak fel, hogy az szabályozza a pénz további árfolyamát és a függő adósságok mikénti fizetésének módzatait. Ebbe a bizottságba az erdélyi országgyűlés is küldött ki egy albizottságot, élén gróf Nemes Ádámmal.

A francia forradalom, de méginkább az a reformkor, amely II. József tíz éves uralkodása alatt megriasztotta nyugalmukban az alvó koponyákat, nagy szellemi pezsgést váltott ki a Lajtán innen is. A nemzeti nyelv becsének felismerése, a reformok iránti érdeklődés, a rendiség önvédelmi megújítása, a nemzetiségek öntudatosodásának kinyilvánulása, a városi lateiner polgárságnak lassú kialakulása, megannyi összetevője volt egy élénk szellemi mozgalomnak, amelyben bár egymással ellentétes tényezők is hatottak ugyan, de amely szívósan túlélte minden elnyomó törekvést és politikai abszolutizmust. Az a külső eseményekben színtelen, szegény kor, amely átvezet a politikai élet újjászületéséhez, belső szellemi fejlődésben annál színesebb, gazdagabb. Ez a kor a nemzeti célzatú kulturális intézmények alakításának kora mind Magyarországon, mind Erdélyben. Ez a párhuzamosság viszont rámutat arra is, hogy a politikai, illetve közigazgatási különállás nem vágott szakadékot a két ország közé

s azért mind a rendiség törekvéseiben, mind a szellemi élet nagy igyekvéseiben közös úton járt a két ország.

Aranka György táblai ítélmester hívta életre Erdélyben a „Magyar Nyelvmívelő Társaságot”, mely 1793-tól 1801-ig működött. 1796 óta kiadványokat is bocsátott közre s amely ezen idő alatt 51 ülést tartott. 1792-ben kért színjátszási engedélyt a guberniumtól a Tordáról való négy Fehér testvér s 1792-ben már megalakult az erdélyi színjátszást pártoló társaság, amely lehetővé tette, hogy 1792 november 11-én Kócsi Patkó János társulata megtarthassa első előadását. Az 1794–95. évi erdélyi országgyűlés országos ügyé tette az erdélyi magyar színjátszást. 1803-ban már megkezdték a színházépítés tervezését is. Kolozsvárt a Belfarkas-utcában báró Wesselényi Miklós, gróf Teleki Ferenc és Lajos, báró Thoroczkay József és báró Bánfi József telket is adományoztak erre a célra, amelyen aztán a két haza első kőszínháza fel is épült. Az adományozók a színházi jegyzőkönyvbe azonban bevették, hogy: „mihelyt ezen telekre nem theatrum építtetnék, vagy felépülvén a theatrum más célra fordíthatnék, vagy pedig benne idegen nemzetbeliek a magyar társaság kirekesztésével, vagy annak kárára játszanának, azonnal jussuk legyen maguknak s haeresaiknek kezeiket a theatrumra tenni s a contractusban stipulált ötezer rh. forintig magukat törvényesen is excontentálni”. Hasonló kikötéseket tettek azok is, akik pénzükkkel az épület felépítését lehetővé tették.

A szászok is felismerték a nemzeti nyelven játszó színház jelentőségét s Szebenben és Brassóban német színtársulatok működtek. Az írói és tudós társaság megalakításának gondolata is foglalkoztatta a szászokat. Ez a társaság utóbb a Bruckenthal által alapított s 1817-ben megnyitott szebeni szász múzeum körül csoportosulva alakult meg. A szász közművelődési törekvésekben nagy szerepet játszott a kor szellemének megfelelően az 1767-ben alakult és Szebenben működött Szent András szabadkőműves páholy, amelynek tagjai sorában ott találjuk az akkor Szebenben székelő gubernium vezető tisztviselőit, nem különben az oláh értelmiség vezéralakjait is.

A szabadkőműves Molnár János szemorvos kezdeményezésére alakult már 1788-ban egy társaság, amely az oláh nép számára egy oláh néplapot akart kiadni. Az udvar a lapalapítást azonban nem engedélyezte. 1795-ben pedig Balásfalván akart egy oláh filozófiai társaság megalakulni.

Sokkal nagyobb jelentősége volt azonban az oláhok számára Sinkai György működésének, aki, mint II. József által kinevezett erdélyi oláh népiskolai felügyelő, tizenkét év alatt 300 oláh népiskolát állított fel, harmincszor annyit, mint amennyi kineveztetésekor, 1782-ben működött. Nagyot lendített II. József az ortodox oláhok népiskoláztatásán is.

Előtte csak 4 ilyen működött, ő azonnal 25 ortodox tanítót nevezett ki s az ortodox népiskolaügy élére jól dotált főigazgatót nevezett ki.

A 1811. évi devalváció nagy gazdasági katasztrófáját 1815-ben mezőgazdasági katasztrófa tetézte. Oly elégtelen volt a termés, hogy a köznyomor az éhínség határait súrolta. Ezen a szerencsétlen éven a hivatására ébredt tehetősebb társadalmi rétegek összefogása és nagy anyagi áldozata vezette át Erdélyt. Ennek a kharitativ összefogásnak különösen az adott a későbbi évekre nézve nagy jelentőséget, hogy a különben széttagolt társadalom ekkor döbrent rá arra, miszerint vannak oly közügyek, amely iránt minden társadalmi rétegnek egyaránt kell érdeklődnie. A XIX. században az élet több vonatkozásában egyre nagyobb mértékben jutott szerephez a társadalmi tevékenység, amely az előző évszázadokban a kasztszerű nagy elzárkózottság miatt ismeretlen valami volt. Ennek első igazán impozáns megnyilatkozása Erdélyben, amely utóbb többször volt jelentős eredményeket felmutató tényező, a bécsi kongresszus befejező évének inségakciója volt.

A társadalmi összefogásra annál is inkább szükség volt, mert 1811 után Erdélyben nem hívtak össze országgyűlést. A politikai élet meghalt s a közélet tespedni indult. Szerencsére az Erdély élén álló két főtisztviselő, Bánfi György főkormányzó és Teleki Sámuel kancellár is kiváló férfiak voltak s nagy érzékük volt a magyarság kulturális ügyeivel szemben. Bánfi melegen támogatta mind az erdélyi akadémikus törekvést, mind a magyar színészet ügyét. Teleki Sámuel pedig örökre emlékeztessé tette nevét a marosvásárhelyi Teleki-könyvtár megalapításával s a könyvtár anyagának páratlan érzékkel történt összegyűjtésével. Mindketten 1822-ben hunytak el. Bánfi utóda báró Jósika János, a kancellár utóda pedig báró Mikes lett.

Megfigyelhető a magyar szellemi élet történetében, hogy számos szellemi mozgalom Magyarországon él legtovább. Amikor nyugaton a lovagregény már rég túlhaladott irodalmi műfaj volt, nálunk még nagy sikere volt annak. Amióta Magyarország a Habsburg-birtokkomplexum tagja lett, legtöbbször nem közvetlen forrásokból, de gyakran csak közvetve jutottak el hozzá a különböző hatások s azok elposványosodtak itt. Erdély ebben a tekintetben még rosszabb helyzetben volt, távoli fekvése miatt. Európa minden szellemi áramlata eljutott Erdélybe is, de gyakran megkésve, fáradtan. Különösen megfigyelhető ez a szociális és politikai gondolkozásban. Erdélyben a jobbágy-kérdés Európa nyugatibb részeihez viszonyítva, nagyon elmaradt. Az 1791. évi országgyűlés ugyan elkészítette a maga urbéri tervezetét, de azt még az 1810-es országgyűlés sem tárgyalta le s miután 1811 után nyílt abszolutizmus következett, országgyűlés nem tartatott, a kormány rendeleti úton igyekezett a helyzeten javítani. A magyar kamara alelnökének, gróf Cziráki Antalnak elnökle

alatt 1819-ben egy bizottságot küldött ki a reform elvégzésére. A kormány indokolt bizalmatlanságára vall, hogy a bizottságban egyetlen erdélyit sem nevezett ki.

A tespedő politikai közéletet ennek a bizottságnak a működése lendítette ki egyidőre méla rezignáltságából. A vármegyék közgyűlései egyszerre megélnkültek s az ellenzék, élén az ifjabb Wesselényivel, mindenhol tiltakozott az ellen, hogy a kormány törvénytelenül országgyűlésen kívül rendezze az urbér ügyét. A király a magyarországi események hatására nem is léptette rendeleti úton életbe a bizottság 1820-ban befejezett munkálatának eredményét, az úgynevezett „Czirákya conscriptio”-t, hanem leküldte a guberniumhoz, mint becses anyagot a legközelebbi országgyűlés urbéri tárgyalásaihoz. Ez az országgyűlés csekély másfél évtizeddel később ült össze s akkor is botrányos körülmények közt dolga végezetlenül oszlattatott fel.

A magyarországi megyék már megmozdultak a törvénytelen abszolutista kormányzással szemben s 1820 után Erdély is átvette ezt az ellenállási formát. Ehhez a végső lökést az adta meg, hogy a kormány két ízben is olyan intézkedést foganatosított, amelyet csak az országgyűlés felhatalmazása alapján tehetett volna meg: katonai újoncozást folytatott s adóemelést hajtott végre azért, hogy az adót a kisebb értékű váltó forint helyett ezüst forintban szedte be.

Az 1820-as évek Magyarországon a nemzeti újjászületés évei voltak. Élénk szellemi, irodalmi élet öntötte el az országot. Széchenyi István egész seregét vetette fel az oly eszméknek, amelyek politikai, közművelődési és gazdasági reformokat jelentettek, kezdeményeztek. A magyarországi 1825. évi országgyűlés légköre feledhetetlen volt. Alig bukott meg Magyarországon az abszolutizmus, a hamu alatt izzott nemzeti kulturális megerősödést intézményesen betetőzte a „Magyar Tudományos Akadémia” megalapítása és törvénybe iktatása. Széchenyi István szakított az öntömjénezés kényelmes, de célra nem vezető eszközével. Kegyetlenül mutatott rá a magyar hibákra, magyar bűnökre. A bajt a gyökerénél keresve meg, az egész nemzeti alkatot vizsgálta, majd javító átalakítás alá vette. Szigorú önismeretet kívánt a magyarságtól és kemény önfegyelmézést, mindezek ismeretlenek voltak eddig. A nemzet hibáit, az irigykedést, a bosszúállást, a lovagiasság hamis felfogását kíméletlenül ostromozta, hogy a nemzeti szellemet haladásra bízassa. Tudatosan elszakadva a régi rendtől, minden reményét a jövőbe helyezte, a jövő munkálatjába. A nemzetiséget tevékeny akarta tenni s ezzel az igyekvésével ő lett a modern magyar nemzet atyja.

Erdélyben a magyarországihoz hasonló légkör csak később és csak szűkebb körben alakult ki. Erdély felrázása ifjabb Wesselényi Miklós munkájának eredménye volt, aki mint mindkét országban birtokos, tagja

volt a magyarországi országgyűlésnek is s míg Erdély még mindég az abszolutizmus mákonyos álmát aludta, addig Wesselényi Magyarországon élénk részt vett az egyre nagyobb méreteket öltött és egyre modernebb szellemmel megtöltött politikai közéletben. Széchenyi példája, külföldi tapasztalatai s a magyarországi reformnemzedék lelkesedése hatott rá, hogy vállalja az erdélyi politikai közélet felrázását, ébrentartását s korszerű eszmékkal való megtöltését.

Míg Széchenyi oktató egyéniség, addig Wesselényi izgató. Az egykorú haladók kritikája, ha talán ma már nem is látszik teljesen helyesnek, mindenesetre kitűnően jellemzi, hogy a kortársak mit láttak benne. *Vay* Dániel 1844-ben azt írta Wesselényiről: „Wesselényi működésének eredménye nem szembeötlő test, ő lelket s jogot akart, mely ha kivivatik, az ő általa szabaddá tett nép által építendő utak és mauzoleumokon nem lesz látható a Wesselényi név; az ő neve honunk tizenötmillió neve között elvész. És Wesselényi fényleni nem is akar, Wesselényi jog- és szabadságban osztozik a néppel. Wesselényi örülni fog, ha nagyszerű intézeteit a nép önmaga építvén nem egy harmadik tetteit magasztalandja, de önkeblében kél az erőérzet magasztos eszméje... Széchenyi Wesselényinél, mint magyar, mindég kisebb. Wesselényi volt az első, ki honunkban pozitív legelőbb szólt fel terveinkben a nyolc századig zsarolt nép érdekében.” Programja a következő volt: a földet és a földhöz ragadt jobbágyot szabaddá tenni, a szólás- és sajtószabadságot biztosítani és Erdélyt Magyarországgal egyesíteni.

Wesselényit a közjogi és a szociális helyzet érdekelte s első volt hosszú időn át, aki felismerte Magyarországon a nemzetiségi veszedelem igazi lényegét. Ha temperamentuma gyakran el is ragadta, mindég volt körülötte még néhány kiváló férfiú, aki mellette állván, általa befolyásoltatván, méltán képviselte az életrehívott ellenzék elveit. Temperamentumban és romantikus hajlandóságban Wesselényivel egyivású volt gróf Kendeffy Ádám. A diplomáciai készség és helyes önmérséklés embere volt gróf Bethlen János, míg a magasabb filozófiai műveltség és az ékes-szólás Szász Károly nagyenyedi professzor tulajdona volt. Ők öten: Wesselényi, Kendeffy, Bethlen János, Szász Károly és báró Kemény Dénes hozták pezsgésbe az évtizedekig elaltatott erdélyi politikai életet azzal, hogy mint „vándor patrióták” egyik megye gyűléséről a másikra járván izgattak az abszolutizmus ellen. Az olyan megye, amelyben nem volt birtokuk, maga adományozott nekik, mint például Marosszék Wesselényinek Makkfalván, csakhogy annak a megyének, széknek, közgyűlésén is felszólalhassanak.

Míg a vándor patrióták a megyei gyűléseken izgattak a jobbágyfelszabadítás és korszerű agrárreform, a Magyarországgal való unio és a magyar államnyelv mellett, azalatt Bethlen János még egy ellenállási fő-

rumot fedezett fel: az erdélyi reformátusok egyházi tanácsát, ami annál jobban megfelelő keret volt, mert az erdélyi ellenzék vezetéi, az erdélyi élet pezsgésbe hozói, kevés kivétellel mind reformátusok voltak.

Az erdélyi nemzeti szellemű ellenzéki közhangulat híre Bécsbe is eljutott s Metternich, az abszolutizmus apja, elhatározta, hogy letöri ezt a veszélyes mozgalmat. 1833 tavaszán Ferenc császár- király báró Wlassics Ferenc altábornagyot, horvát bánt Kolozsvárra küldte, hogy mint teljes katonai és polgári hatalommal felruházott királyi biztos, vessen véget ennek a nemkívánatos mozgalomnak. Wesselényi bojkottálni akarta Wlassicsot, azonban Bethlen János a személyes meggyőzés eszközét tartotta célravezetőbbnek. Az ő állásfoglalása is lett az eredményes. Wlassics azt jelentette a személyes érintkezések közben kialakult véleménye alapján, hogy Erdélyben a helyzet elmérgesedését csak az országgyűlés összehívásával lehet megelőzni.

Azonban alig távozott el Wlassics, egy nem várt incidens véres eseményeket robbantott ki. 1834 február 4-én szívszélhűdésben elhunyt gróf Kendeffy Ádám. A közszeretetlen álló 39 éves arisztokrata haláláról egyesek azt híresztelték, hogy ellenzéki magatartásáért mérgezték meg. A kivezényelt katonaság ugyan meggátolta, hogy a temetésen kormányellenes politikai tüntetés törjön ki, ez viszont feszültté tette a viszonyt az ifjúság és a katonaság közt. Február 11-én a katonaság letartóztatott Kolozsvárt egy diákot, mert „tiszteletlenül pipázott” a katonai őrség előtt. A tömegbe, amely a diákot ki akarta szabadítani, az őrség belelőtt s egy ember meghalt. Hiába csillapította a tömeget Bethlen János, báró Mikes János, báró Huszár Károly. A kivezényelt katonaság rohammal tisztította meg a főteret s maguk a csillapító főurak is megsebesültek.

A botrányos eset Erdélyszerte felháborodást keltett. Gróf Béli Ferenc és gróf Degenfeld Ottó egyenesen az uralkodóhoz mentek Bécsbe elégtételért. A vármegyék követelték az országgyűlés azonnali összehívását, de Bécs csak újabb teljhatalmú királyi biztost küldött le. Ezúttal Estei Ferdinánd főherceget, Galicia katonai és polgári kormányzóját. A főherceg ugyanazt javasolta, amit Wlassics: az országgyűlés összehívását, amit I. Ferenc végre 1834 május 28-ra össze is hívott.

A követválasztásokon az ellenzék győzött, amit az uralkodó azzal ellensúlyozott, hogy három annyi királyi hivatalost hívott meg, mint ahány követ volt. Az országgyűlést mint királyi biztos Ferdinánd főherceg nyitotta meg s már az elnökválasztáson kirobbantak a szenvedélyek. A kancellár megakadályozta, hogy az elnököt az egyes nemzetek külön gyűlése válassza meg és ne a plénum, mert a nemzetek külön gyűlésén a királyi hivatalosok nem tudtak volna érvényesülni. Nagy felháborodást váltott utóbb az is ki, hogy az uralkodó nem a legtöbb szavazatot

kapott elnökjelöltek közül választott, hanem azt a népszerűtlen, aulikus báró Nopcsa Elekét nevezte ki elnöknek, aki még a szavazatok egy harmadát sem kapta meg.

Az országgyűlésen már két határozott politikai párt állt egymással szemben: Az ellenzéki liberális párt, melynek élén Wesselényi, Bethlen János, Kemény Dénes, Teleki Domokos, Szász Károly állt és a kormánytámogató konzervatív párt, élén egy királyi hivatalossal, báró Jósika Sámuellel. A tárgyalások magas szinten mozogtak, de nem voltak mentesek a szenvedélyektől. Éles bírálatban részesítette az ellenzék a kormány törvénytelenégeit. Az országgyűlés csakhamar kátyúba is jutott. Wesselényi Kossuth Lajos magyarországi példáját követve, ki akarta adni az erdélyi „Országgyűlési Tudósításokat”, hogy a cenzúra miatt a tárgyalásokról tájékozatlan közvéleményt informálja. A kormány azonban a sajtót, amely Wesselényi lakásán működött, elkobozta a már kinyomatott néhány ívvel egyetemben. Ez az eljárás annyira elmérgesítette a helyzetet, hogy az országgyűlést, még mielőtt a sérelmekről áttérhetett volna a törvényalkotásra, a kormány feloszlatta. 1835 február 6-án oszlattatott fel az országgyűlés s másnap a főherceg átvette a guberniumot. Erre a kormányzékai tanácsosok és főispánok lemondtak. A zavar egyre nagyobb lett. Március 2-án meghalt I. Ferenc. Bécsből azzal vádolták az erdélyi ellenzékét, hogy az uralkodó halálát az erdélyi események sietteték. Helyét V. Ferdinánd (1835–1848) foglalta el.

A gyenge új uralkodó alatt Metternich még jobban kiépíthette hirhedt rendőri kormányzását és elnyomó rendszerét. Magyarországon Kossuth Lajost, Erdélyben Wesselényit fogatta pörbe az „Országgyűlési Tudósítások” miatt. Amikor a marosvásárhelyi tábla főügyésze jogi alap hiányában nem vállalta a vádemelést, mást neveztek ki helyére. Elrendelték Wesselényi elfogatását, mire Magyarországra húzódott. Ott egy megyei beszédéért fogták pörbe s miként Kossuthot, úgy Wesselényit is több évi börtönnel büntették. Pörbefogták Szász Károlyt. Külföldre menekült Kemény Dénes. Így az erdélyi ellenzék vezetése a higgadt Bethlen János kezébe került.

Az ellenzék megfélemlítése után hívta össze Ferdinánd 1837 április 17-re az újabb országgyűlést. Nem Kolozsvárra, hanem Szebenbe, hogy az ifjúság és a hallgatóság tüntetéseit így eleve lehetetlenné tegye. Ferdinánd főherceg meg akarta választatni magát főkormányzónak s hogy a rendek kedvébe járjon, még a rendek hódolati esküje előtt esküt tett Erdély leopoldi alkotmányának megtartására. A rendek azonban pártkülönbség nélkül ellene foglaltak állást s még csak a jelöltek közé sem jutott be. Az uralkodó most sem a legtöbb szavazatot nyert egyének közül nevezte ki a főbb tisztviselőket, de a rendek a nyugalom kedvéért

beletörődtek a kinevezésekbe. Ezek szerint főkörmányzó gróf Kornis János, kancellár báró Nopcsa Elek, országos elnök báró Kemény Ferenc, kincstárnok gróf Rhédei Ádám, táblaelnök Dániel Elek lett. Miután az országgyűlésnek csak a folytonosság helyreállítása volt a célja, a választások és kinevezések után fel is oszlott.

A következő, 1841 november 25-re Kolozsvárra összehívott országgyűlést mint királyi biztos báró Jósika János nyitotta meg. Mivel Kornis gubernátor előző évben elhunyt, először főkörmányzót választottak. Az uralkodó ezúttal a rendek meglegedésére gróf Teleki Józsefet, a „Magyar Tudományos Akadémia” elnökét nevezte ki a felterjesztett legtöbb szavazatot nyert jelöltek közül.

Az országgyűlésnek két oly pontja volt, amely mélyen belegyökerezett nemcsak az erdélyi, de a magyarországi közvéleménybe is: a nyelvkérdés és a Magyarországgal való unió kérdése. A nyelvkérdés már évtizedek óta foglalkoztatta a magyar országgyűlést, amely élénk harcot folytatott a magyar államnyelv érdekében Béccsel. Az unió gondolata is egyre jobban előtérbe került az elmúlt években. Az unió-gondolat leglelkesebb harcosa a nemzetiségi veszedelmet felismerő Wesselényi volt, aki látta, hogy Erdély magyarsága csak akkor tudja magát fenntartani, ha megerősödik a magyarországi magyarság erejével. Már az 1830-as, illetve az 1832–36-os magyarországi országgyűlésen megindította Wesselényi az unió propagálását s megnyerte az eszmének Magyarországon Kölcsey Ferencet, Kossuth Lajost és Deák Ferencet. Ugyanakkor Erdélyben is talált lelkes munkatársakat gróf Kemény Józsefet, Weér Farkast, Wass Györgyöt, Teleki Domokost, P. Horváth Dánielt és másokat. 1833-ban már mindkét haza vármegyei foglalkoztak az unió ügyével s ettől kezdve a propaganda mindkét országban folyamatos lett. Különösen mély hatást tett Erdélyben Kölcsey meleg foglalkozása a kérdéssel az 1832–36-os magyar országgyűlésen. Hatalmas pártfogót nyert az unió gondolata Kossuth Lajosban. Alig indult meg a Pesti Hírlap, Kossuth azonnal az unió szolgálatába állította annak hasábjait. Magyarországon hamar át is érezték az unió fontosságát és szükségességét. Erdély azonban ezúttal is hátra maradt. Ugyan Bethlen János, Kemény Dénes, Szász Károly is híve volt az uniónak, de az a liberális, fiatal politikai nemzedék, amely Magyarországon már a porondon volt, itt csak a negyvenes évek elején jelentkezett. Az unió szükségessége csak akkor lett Erdélyben is egységes politikai köztudat, amikor 1841-ben Kemény Zsigmond erdélyi publicisztikai működése hozzákezdett annak kialakításához.

Hogy Magyarországon az unió-gondolat sajátzerű népszerűségnek örvendett, az természetes. A különállás évszázados sérelem gyanánt véssződvén a köztudatba, nem is kellett átgondolnoki lényegében a dolog

jelentőségét. Az unió különben sem jelentett volna Magyarországnak jogfeladást, sőt! amellet területi és számbeli gyarapodással is járt volna. Tehát sem mint gondolat, sem mint jelszó nem lehetett idegen a tömeg előtt sem. Míg tehát Magyarországon az Erdéllyel való egyesülés, bár Erdélyt nem ismerték s belső viszonyairól fogalmuk sem volt, közvélemény lett, Erdélyben egyelőre csak pártügy volt az unió, a fiatalságból kikerült reformerek, liberálisok voltak mellette, a szászok és a kormányra támaszkodó mameluk konzervatívok ellene voltak. Az 1841-gyel mindkét országban kiszélesedett hirlapi propaganda ennek megfelelően más-más természetű volt. Magyarországon legtöbbször kimerült az erdélyi viszonyok ismertetésében és az unió hangoztatásában – legfennebb a konzervatív kormányajtó igyekezett néha ellenhangulatot teremteni. Erdélyben azonban a hirlapokban heves viták, meggyőzni akarások folytak le, itt volt tulajdonképpen szükség az unió érdekében sajtópropagandára. Az erdélyi kérdés lényege a negyvenes években ez a sajtópropaganda volt, amely a magyar elemet volt hivatva meggyőzni arról, hogy az unió az ő életszükséglete.

Az erdélyi unió-propagandával egyidőben még egy nagy kérdés foglalkoztatta az erdélyi közvéleményt, ami magyar részről még indokoltabbá tette az unió-problémát, a nyelvkérdés, ami 1837 után az erdélyi magyarság és szászág között valóságos élethalálharccá fejlődött ki. A nyelvkérdés mellett, amely Erdély legszélesebb köreinek érdeklődését is felrázta, még egy jelenség foglalkoztatta az erdélyieket: az erdélyi oláhság szellemi fejlődése s ennek kapcsán annak várható politikai állásfoglalása.

Már az 1837. országgyűlés felírt V. Ferdinándhoz s kérte, hogy jövőben a törvények és a hivatalok nyelve a magyar legyen. Akkor a szászok is hozzájárultak ehhez. Amikor azonban a királyi válaszirat alapján az 1841. évi országgyűlésen törvényjavaslatot készítettek a magyar államnyelvről, a szászok a legszélsőbb ellenzéki álláspontot foglalták el azzal szemben. Pedig a szászok iskoláiban a tanítás nyelve tovább is a német lett volna s sértetlenül használták volna anyanyelvüket az egyházi életben is, holott a többi nem magyarnyelvű egyháznak a törvény életbelépésétől számított tíz év múlva át kellett volna térnie a magyar anyakönyvelésre és magyar levelezésre. Egyedül a két szászvárosi követ nem helyezkedett szembe a magyar állásponttal, viszont őket azonnal visszahívták. A szászok tiltakozásához csatlakoztak az oláhok is, akik a balásfalvi unitus káptalanból tiltakoztak a törvényjavaslat ellen.

A nemzetek közti viszályt az országos múzeum felállításának tárgyalása mélyítette ki. A szászok tiltakoztak ellene, mert állításuk szerint az magyar célokat szolgálta s mikor a magyar és székely nemzet

elfogadta a múzeum felállítására vonatkozó indítványt, a szászok megtagadták pecsétjük ráütését az országgyűlés végzésére. Arra csak akkor voltak hajlandók, ha az ő különvéleményük is elfogadtatik.

Ezzel nyílt nemzetiségi küzdelemmé fajult a szász kérdés Erdélyben. Az 1832–36. magyarországi országgyűlésen már jelentkezett a francia értelmezési nemzeti gondolat, hogy a magyarnak állami és nemzeti önállóságából mintegy természetes törvényként következik, hogy a magyar nyelv használatának kiterjedése ne legyen kisebb, mint a magyar nemzet országának és a magyar kormányzat minden ágának határa. Az önálló magyar nemzeti állam eszméje ettől kezdve kimondott célja lett a magyar liberális reform-nemzedéknek.

Mi sem természetesebb, hogy ez a magyar nemzetállami felfogás összeütközött a magyar nemzeti öntudat ébredésével egyidőben kialakult nemzetiségi öntudatokkal. Metternichnek kapóra jöttek ezek a nemzetiségi féltékenykedések s igyekezett az egyik nemzetiséget felhasználni a másik ellen, hogy ezzel valamennyit gyöngítse s ezzel is szolgálja a Gesamtmonarchie eszméjét. Az erdélyi szászok hirtelen intenzívvé lett magyargyűlölete és országgyűlési ellenállása abba a láncszembe illik bele, amely valósággal körülfonta a magyarságot a világ minden tája felől.

A magyar politikus-nemzedék azonban nem értette meg ezt a támadást s nem jött tisztába annak intencióival. A konzervatívok a magyar nyelvigények lefokozásával szerették volna a fenyegetően elhatalmasodott nemzetiségi kérdést megoldani, mert azt hitték, hogy az reakció a magyar nyelvigény kielégítése ellen. A liberálisok azt hitték, hogy az elavult szociális és társadalmi berendezkedések felszámolása, tehát a jogegyenlőség s teherviselési egyenlődés bevezetése minden nyugtalanságot fel fog számolni. Abban a téves hitben éltek, hogy a nemzetiségek nyugtalansága csak szociális nyugtalanság s ha a rendi Magyarország átalakult demokratikus Magyarországgá, akkor a polgári egyenlőség áthidalja a nemzetiségi különbségeket. De nemcsak a módszerben voltak tévedésben, de nem ismerték fel a nemzetiségek igazi céljait is. Ezen a téren egyetlen kivétel volt Wesselényi. Bár a módszerben ő is tévedett. Mint liberális politikus esküdött a jogegyenlőség mindent megoldó varázserejére s ezért lett a jobbágyfelszabadítás és birtokrendezés első előharcosává. Viszont módszerbeli tévedése mellett helyesen látta meg a nemzetiségi célokat. 1843-ban Lipcsében kiadott könyvében (Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében) írta le ezeket a váteszi sorokat:

„Mások közöttük kegyelmesebbek irántunk. Horvát s Tótországot az egyik, – az – úgynevezett tót vármegyéket pedig egy más alkotandó szláv álladalom kiegészítő részévé szánván; minket magyarokat

honunk közepén azon részre szorítva, mellyet tisztán magyarok laknak, egy kis tartományocskává szigorodva – megengednének létezni, vagyis tengődni.

Illy követelés emeltetik ellenünk...

A szláv követelők mellett, túl az oláhok akarnak pörbe idézni, s örökösödési jognál fogva Erdélyt s Magyar hon oláh-lakta részeit venni el tőlünk.”

Tisztán látta Wesselényi az oláhság készülődését is. „Komoly figyelmet érdemlő” írja tovább „s nagyfontosságú körülmény, hogy a nemzeti függetlenségre törekvő s törekvésöket már létesíteni készülő szláv roppant számú népek, – elébb vagy utóbb, és lehet, miszerint épen nem olly sok idő múlva történendő vagy talán épen küszöbön álló – kitorése alkalmával, az oláh népek is, amazokkal nem származat és nyelv, hanem törekvés és sorsszülte, részint pedig (és ez nagyon tekintetbe veendő) vallásos rokonság következtében, amazokkal ugyanazon célra s ugyanazok ellen bizonytalán kezdet fogandanak.” „Egy orosz támadás esetén az oláhság nagyon könnyen feltámadhat a magyarság ellen”, melyben ők csak elnyomókat, zsarnokaikat, mind származásra, mind nyelvre, mind hitökre s vallásukra nézve, maguktól egészen idegent látnak. Az oláhság az abszolutizmus és a forradalom szörnyeit hordja Erdélyben méhében...

Hogy a liberális magyar ellenzék a rendi különbségek lerombolása és a szociális kérdés rendezése után önmagától megoldottnak hitte a nemzetiségi kérdést, az azzal is magyarázható, hogy valóban mélyen belenyult a szociális kérdés is ekkor még ebbe a problémába. Nemcsak a magyarság gátolta az oláhok előhaladását, hanem a szászok és szerbek is. A szász földön az oláh jobbágyokat a szászok kegyetlenül elnyomták; az oláh ortodox egyház a szerb patriarchatustól függött s így nem tudott nemzeti egyházzá átalakulni. Ezért nemcsak a magyarság ellen küzdöttek, hanem a szászok uralma és a szerb egyházi felsőbbiség ellen is. Azonban mindenekelőtt a magyarokban látták az elnyomóikat. A latinizáló tudományos irányzat hallatlanul felduzzasztotta a magukat egyre inkább románoknak nevező oláhokat s elértek ők is oda, hogy tudatos hatalmi politikát tűztek maguk elé.

Treboniu Lauriannak, az Erdélyből Oláhországba emigrált oláh tanárok egyikének agyában megfogamzott már Dákórománia koncepciója. A negyvenes évek elején már meg is szerkesztette Dákórománia térképét, amely azóta is alapvető forrása lett az összes hasonló térképeszeti alkotásoknak, elképzeléseknek. 1843-ban nem hiába írta Wesselényi, már említett röpiratában, hogy „nagyok és messzevágók azok a tervek, mellyeket szemük előtt forgatnak, munkásan érlelnek Oláhország és Moldva fiai, kiknek egy része között sokkal több műveltség

létezik, s kiket az újabb korszellem sokkal inkább meghatott, mint azt sokan gondolják.” Ezek a messzeható tervek már a negyvenes években bejutottak a külföldi irodalomba is s nem maradtak ismeretlenek az erdélyi és magyarországi oláhok között sem. Hisz ép az utóbbiak sorából kerültek ki azok a kivándorlók, akik az oláh vajdaságok szellemi életének fáklyáját fellobbantották.

Az erdélyi oláh és magyar iskolák, főként a kolozsvári királyi liceum és a nagyváradi jogakadémia ontották az intelligens oláh ifjakat, akiknek egy része Marosvásárhelyre ment a táblára joggyakorlatra. Ezek az ifjak figyelemmel kísérték a magyar belpolitikai életet, de a két oláh vajdaság belső fejlődését is. 1838 óta lapja is volt az erdélyi oláhságnak, a Baritiu György által megindított „Gazetta de Transilvania”, mely nagyhatású hírvivője és irányítója volt az oláh nemzeti mozgalom minden fázisának.

Az erdélyi oláhság, miként a szászok is, szintén a nyelvkérdésben került szembe élesebben a magyarsággal, amelyhez nagy támogatást kapott a szászságtól. A szászság, főleg Roth István Lajos, kíméletlen éles-séggel fordult szembe a magyar nyelvtörekvéssel. Olyannyira, hogy az erdélyi magyar ujságok szomorúan állapították meg, hogy nemcsak panszlavizmus van, hanem pansaxonizmus is. Az államnyelv elleni harcban a szászság és oláhság, amely különben szemben állt egymással, egymásra talált és mindkettő a bécsi udvarban keresett támogatót. A szorult helyzetben levő erdélyi magyarságnak nem volt más válaszútja, mint az, hogy megértse a Wesselényi megindította propaganda véres igazságát és keresse a Magyarországgal való egyesülés lehetőségét. Ezzel szemben a szászok már a kezdettől fogva szögesen ellentétes állást foglaltak el. Az oláhság eleinte nem helyezkedett szembe a gondolattal, mert ettől várta ő is a megerősödését, hisz csak ennek az útján alkotott volna egy tömböt a magyarországi oláhsággal, amely nélküle ott jelentéktelen volt.

A szászok nemzeti öntudatosodása hívta életre 1844-ben a nagy-szebeni szász jogakadémiát. Addig a szász ifjak is vagy a kolozsvári királyi liceumban, vagy Marosvásárhelyen tanultak jogot. Az új szász jogakadémia nemcsak német szellemben tanított, de tanári kara valóságos előharcos csoportja lett a szászoknak. Hogy 1848–49-ben a szászok kevés kivétellel a magyarsággal szemben foglaltak állást, abban nagy szerepe volt ennek a jogakadémiának.

A Supplex libellus Valachorumban lefektetett követeléseket az oláhok többet nem ejtették el. Moga Vaszilie ortodox oláh püspök 1837-ben fordult a szász elnyomás ellen az országgyűléshez védelemért. 1842-ben Lemény unitus és Moga ortodox püspökök közös kérvényben kér-

ték ugyanezt. Jellemző, hogy az országgyűlések soha nem tárgyalták ezeket a kérdéseket.

A szebeni szász jogliceummal hasonló értékű működést fejtett ki az oláhság szempontjából a Balásfalván működő szeminárium. Az erdélyi teljes szellemi és oktatási szabadság eredménye volt az az oláh intelligens nemzedék, amely nemcsak Erdély oláhságának lett vezére, de amelyből szépszámmal mentek át az oláh vajdaságokba s ott is megindítói lettek a külföldi fajrokonok kulturális és politikai törekvéseinek.

Az erdélyi oláh tanárok egyik legkiválóbb tanítványa, Kogelniceanu Mihály fogalmazta meg elsőnek, ugyan inkább irodalmi, mint politikai program gyanánt 1844-ben a jašii főiskolán az oláh irredentizmus programját, amelyet aztán magáévá tett és szívós kitartással meg is valósított az utóbb egy oláh állammá lett két oláh vajdaság minden politikusa. A balásfalvi tanárok között főleg Barnuțiu Simonnak és Cipariu Timotheusnak volt legnagyobb hatása. Barnuțiu tartott először oláh nyelven természetjogi előadásokat, amelyekkel hatalmas sikere volt. Azonban a szemináriumi növendékeket engedelmességmegtagadásra vitte a püspökkel szemben s végül 1845-ben a kormányshék távolította el Barnuțiu-t a tanszékről. Az ekkor elbocsátott tanárok és kizárt seminaristák, akik a kolozsvári liceumra mentek, lettek 1848-ban az erdélyi oláh mozgalmak vezetői.

Wesselényi s véle a liberális reform-ifjúság programja a következő volt: Erdélynek Magyarországgal való teljes uniója. A jobbágyságnak nemcsak gazdasági, hanem politikai felszabadítása s ezzel kapcsolatban az ország alkotmányának szabadelvű és demokratikus átalakítása. Természetes, hogy ezekután az 1846. évi erdélyi országgyűlésnek tengelye az úrbér ügyének kérdése volt.

1848–49 Erdélyben az újkor egyik legvéresebb és legszörnyűbb polgárháborúját idézte fel. De a bécsi kormányzat és az erdélyi aulikus konzervatív körök még közvetlen az előző években sem érezték, hogy Erdélyben a hamu alatt minden izzik, forr és robbanás előtt áll. A szociális és politikai törekvésekkel telített jogtalan és alkotmányon kívül álló tömegben csak oly népelemet láttak, amely a mindent elborító jogi fikciók szerint úgyszólván csak „usque ad beneplacitum regum”, a „király tetszéséig” túretik meg. Ezek az évszázadok messzi távlatából tartalom nélküli fikcióként visszamaradt jogi formulák vették el a való élet megismerése elől a kilátást a magyarság konzervatív aulikus rétegenél, amelynek még mindig csak egy célja volt: az udvarral egyetértve megátolni a haladást s ezzel menteni azt a rendiséget, amely már régen elavult s az új idők viharában korhadtan recsegő alkotmány volt.

Az oláh vajdaságokban 1821 után életbelépett az orosz protektor intézkedésére az úgynevezett „Regulament Organic”, amely az ottani

oláh parasztság részére nagy könnyítéseket nyújtott. Ennek híre eljutott az erdélyi oláh jobbágyokhoz is, akik ennek következtében várakozó hittel remélték az orosz segítséget, amely épúgy fel fogja őket is szabadítani, mint ahogy a hegyen túli testvéreket is kiragadta a törökök és görögök körmei közül.

A helyzet egy évszázad alatt nagyon megváltozott. Nagy oláh intelligens vezetőréteg alakult ki azóta. Ezt fiktív történeti alapokon ugyan, de erős nemzeti öntudat, sőt már irredentizmus hatotta át. Az erdélyi oláhság egy része az oláh határőrségben már nem volt jobbágy-szolgáltatásra kötelezve. A Maros-Aranyos-Szamos közötti hegység móc oláhjai emlékében élénken élt Hóra és Kloska szociális felkelése. A két vajdaságból a középkori béklyókból való felszabadulás híre jött át s a minden ortodoxok feletti hatalmas protektor, az orosz birodalom félelmetes híre bejárta egész Európát. Ilyen körülmények közt közveszélyes volt a jobbágy- és úrbér-kérdést meg nem oldani, illetve a megoldást tovább halogatni a minoritás részéről a hatalmas számbeli többséggel szemben. Egy Varga Katalin nevű kalandornő különben is kishíjja kirobbantotta Zalatna környékén az újabb oláh szociális lázadást. Az 1846-i országgyűlésen az erdélyi konzervatív párt ennek ellenére mégis arra az álláspontra helyezkedett, hogy bár meg kell alkotni az új úrbéri törvényt, de az nem lehet liberális szellemű. A követválasztást hatalmas kormányterror hamisította meg a konzervatívok javára. Az udvar emellett még 220 királyi hivatalost hívott meg. Ekkora kormánytöbbséggel szemben reménytelen volt a liberális ellenzék minden kísérlete. Az ellenzék fiatalabb része pedig már azt is ki merte mondani, hogy az úrbér-kérdés túlhaladott álláspont s fel kell a jobbágyot teljesen szabadítani. A kormány javaslata nem akart túlmenni a Cziráky-féle elveken. Az ellenzék megjósolta, hogy akkor viszont parasztlázadás lesz. A kormány keresztül hajszolta ósdi javaslatát s az uralkodó azt az ellenzék óvása ellenére is törvényerőre emelte. De – hogy *Jancsó* szavait idézzem – „ez az úrbéri törvény irott malaszt maradt. Mielőtt életbeléptették volna, az idők gyorsan rohanó szelleme elrobogott fölötte. Megérkezett az új idők szellemét hirdető 1848 és a föld a rajta lakó paraszttal egyetemben szabaddá lett; csakhogy ezt a szabaddá lett földet csakhamar patakokban öntötte el az egykori földesurak és a szabad polgárokká lett parasztok vére”...

A MAGYARORSZÁGGAL VALÓ UNIÓTÓL AZ OLÁHORSZÁGGAL TÖRTÉNT EGYESÜLÉSIG

(1848–1918)

A Párizsból kiindult forradalmi szellem végigszárguldott egész Középeurópán. Lángragyújtotta Bécset is és diadalhoz segítette a Kosuth Lajos lángszívű vezérlete alatt álló magyar reformer liberális pártot. Magyarország felelős kormányzatot kapott s elindult a demokratikus berendezésű állami élet útján. Ebből a forradalmi lendületű felszabadulásból Erdély sem maradhatott ki. Már az 1848 március 20-i kolozsvári városi gyűlésen követelte Méhes Sámuel tanár, az Erdélyi Híradó liberális közvéleményt kovácsoló szerkesztője az országgyűlés összehívását, amely ki fogja mondani a jogegyenlőséget, a köztelhervisélet és a sajtószabadságot. Bethlen János pedig kijelentette, hogy Erdély alkotmánya élettelen papirossá vált s az összehívandó országgyűlésnek ki kell mondania az uniót Magyarországgal. Ez a követelés különben benne volt a március 15-i pesti ifjúsági 12 pontban is.

A közvélemény oly viharosan követelte az országgyűlés összehívását, hogy Teleki fő kormányzó az őt megillető teljhatalomnál fogva május 29-re össze is hívta az országgyűlést.

Az első kábulatukból magukhoz térő konzervatívok azonban hamar az unió ellen foglaltak állást. Azonban, mikor látták, hogy Bécstől az ottani zavarok miatt nem remélhetnek támogatást, megkezdték a közélet teréről való visszavonulást. Lemondott Jósika Lajos főispán, Jósika Samu kancellár s utánuk a konzervatív főispánok is lemondtak. Ezzel a magyarság kebelén belül nem maradt a porondon ellenzéke az uniónak. A székelyek pedig már addig is a leghevesebb támogatói voltak az unió gondolatának.

A szászok és az oláhok azonban hevesen szembeszálltak az unió tervével. Az oláhság az első napokban szimpatikusan fogadta az unió gondolatát, mindössze bizonyos helyi autonómiát és negyedik nemzetül való elismertetését kérte. Az oláh ellenmozgalmat Barnuțiü Simon proklamációja indította meg, amelyben tiltakozott az ellen, hogy az unió az előtt tárgyalassék az országgyűlésen, míg az oláhság mint Erdély negyedik nemzete nincs ott képviselve. A szászok azonnal az unió-ellenesek táborába álltak. Jól ismerték a bécsi udvar irtózatát az uniótól. A szászok tehát felhívás nélkül is a bécsi érdekek szolgálatába álltak most is. Támogatták, sőt szították az oláhok kialakuló magyarellenes hangulatát, akik végül is május 15–16-án balászfalvai gyűlésükön összegezték követeléseiket. Megjelent ezen a gyűlésen Dákórománia említett megálmódója, Treboniü is s természetes, hogy a hozott követelések széleskörű

igényeket öleltek fel. Maga Treboniū nyilvánosan beszélt Dácia visszaállításáról.

Jellemző, hogy a szászoknak az oláhokhoz ekkor intézett felhívásában ilyeneket olvashatunk: „Oláh testvérek! Fogjunk kölcsönösen kezét és kössünk egymással szövetséget, mely előtt a felfuvalkodott magyarok kevélysége meghajoljon, s magyar és székely pusztuljon ki közös hazánkból. Mert hiszen Erdély nem a magyaré: e szép ország a ti és a mi örökségünk, kik veletek örökre egyesülve lenni óhajtunk. Úzzük ki e jogtalanul betolakodottakat. Ti számra nézve hatalmasok vagytok; mi hozzátok csatlakozunk, és a császár katonái nemcsak fel nem kelnek ellenünk, hanem velünk fognak küzdeni a közös célért.”

Az oláhok balásfalvai gyűlése többek között azt követelte, hogy ismertessék el az oláhok nemzeti függetlensége, mint nemzet szerepeljen s képviselve legyen az országgyűlésen. A közigazgatásban és igazgatszolgáltatásban a tisztviselői karban országos számarányuk szerint alkalmaztassanak. Esztendőnként külön nemzeti gyűlésük legyen. A többi erdélyi nép ezután ne nevezze őket a maga nyelvén oláhnak, vagy walachnak, hanem románnak. Az oláh egyházak felekezeti különbség nélkül függetlenek és egyenjogúak legyenek a többi egyházzal. Legyen oláh metropolia, évi szinodus, melyben a világiak is résztvesznek s ez válassza szavazattöbbséggel s kandidáció nélkül a püspököket. Töröltesék el minden kárpótlás nélkül a jobbagység és a dézsma. Legyen szólás- és sajtószabadság, személyi szabadság és gyülekezési szabadság. A nép fegyvereztessék fel s az oláh katonaságnak a tisztikara is oláh legyen. Az oláh klérus az állami pénztártól kapja a fizetését. Állíttassanak fel oláh elemi iskolák, gimnáziumok, technikai iskolák, papnöveldek és egy oláhnyelvű egyetem, természetesen mindezt az adózók számarányának megfelelő mértékben az államkincstár fedezze, viszont a tanerőket a nép válassza s ugyancsak a nép állapíthassa meg az oktatás rendszerét is. Erdély kapjon új alkotmányt, amely a szabadság, egyenlőség, testvériség és az igazság elveire legyen felépítve s amelyet egy, az ország nemzetéből összehívandó alkotmányozó gyűlés alkosson meg. Az országban lakó többi nemzetek a Magyarországgal való uniót ne vegyék addig tárgyalás alá, amíg az oláh nemzet is nem lesz alkotmányos nemzet tanácskozó és határozó szavazattal az ország törvényhozásában és ha az erdélyi országgyűlés nélküle mégis belebocsátkoznék az unió tárgyalásába, akkor az oláh nemzet ünnepélyesen tiltakozik az ellen. A gyűlés két küldöttséget is választott. Az egyik Saguna ortodox püspökkel az élén Bécsbe ment a császárhoz, a másikat Lemény püspök Kolozsvárra volt vezetendő, hogy ott az országgyűlésnek adja át a követeléseket.

Barnuțiu a gyűlésen azt hirdette, hogy a magyarságnak az unióra azért van szüksége, mert érzi, hogy nincs joga Erdélyhez s így akar Er-

délyhez jogcímet szerezni, ha az oláhok az unióba beleegyeznek. Azt hirdette, hogy azért adnak a magyarok szabadságot az egyénnek, hogy elvehessék ezzel a nemzetektől, pedig csak a nemzeti szabadság az igazi szabadság.

A Dákórománia felállítására vonatkozó tervezetések már 1848 elején felmerültek az oláh fejedelemségekben is, alighogy híre jött a bécsi és pesti eseményeknek. Már március 30-án ismeretes volt kormánykörökben egy konzuli jelentés, amely arról szólt, hogy a krajovai tanárok felszólították Bibescu fejedelmet, fegyverezze fel a havasalföldi oláhokat és törjön be Erdélybe s ott egyesülve az erdélyi oláh-sággal kiáltsa ki Dákóromániát. Valamivel utóbb a forradalmi oláh kormány érdekei védelmére képviseltette magát a frankfurti birodalmi gyűlésen s ott tényleg két kérvényt is nyújtottak be az oláh fejedelemségeknek Ausztriával leendő egyesítése tárgyában. E terv szerint a leendő oláh államhoz kellene csatolni Magyarország keleti felét, Bukovinát és Beszarábiát is.

A magyarországi országgyűlés kimondta az uniót még az erdélyi országgyűlés kimondása előtt s a magyar kormány már az erdélyi országgyűlés előtt néhány oly intézkedést tett, mely tettleg a két ország egyesítése mellett szólt. Így május 21-én a király Magyarország és Erdély összes katonaságát egyaránt István nádor parancsnoksága alá helyezte, május 29-én pedig utasította Telekit, Erdély főkormányzóját és Puchnert, Erdély katonai parancsnokát, hogy ezután a magyar felelős minisztériumnak vannak alávetve. A május 30-án összeült erdélyi országgyűlés nagy lelkesedéssel mondta ki a Magyarországgal való uniót. Sem a szászok nem mondtak az az országgyűlésen ellen, sem Lemény püspök. Az uniót kimondó magyarországi 1848: VII. tc. már szentesítve volt, az ezt kimondó erdélyi 1848: I. törvénycikk megerősítését Weér Farkas és Pálffy János mint az országgyűlés követői személyesen kérték Bécsben az uralkodótól, aki 1848 június 10-én a törvényt meg is erősítette.

Az 1848 július 2-ára összehívott pesti országgyűlésre már Erdély is elküldte a követeit. A két ország több mint három évszázados elszakadás után ismét egyesült egymással. A pesti országgyűlés egyik elnöke az erdélyi Pálffy János lett, az erdélyi Szász Károly kultusz-, Kemény Dénes pedig belügyi államtitkár lett. A király báró Vay Miklós személyében királyi-biztost küldött Erdélybe, hogy hajtsa végre az uniót. Ténykedéseit azonban már nagyon nehéz viszonyok közt kellett megkezdnie, hisz Erdélyben ekkor már az állapotok surolták az anarchia határát. A Bécsből szított reakció, mely mögött az erdélyi konzervatívok egy-két vezetője is meghúzódott, a nemzetiségeket felheccelte és kihasználta a magyarok ellen. Az erdélyi oláh tömegek különben is tele

voltak a már ismertetett okokból gyűlölettel a magyar nemesi réteggel szemben s rövid idő alatt a legkegyetlenebb események következtek be. A fiatal magyar kormánynak hatalmas belpolitikai feladatokat kellett volna megoldania: a nemzetiségi követelések visszaszorítását és a méltányos kérések teljesítése útján a belső nyugalanság megszüntetését.

A császár-király idejében értesült a horvát és szerb mozgolódásokról, jelentkeztek a tót vezérek is. Az erdélyi országgyűlés unió határozata is megdöbbenetete a még mindig összmonarchikus szempontokat szem előtt tartó udvart. A császár figyelmeztetést kap, hogy az oláh nemzetiség magja lehet azon alakulásnak, melyet a dunai fejedelemségek alkothatnának osztrák felelősség alatt. Pipitz államtanácsos már kidolgoz egy emlékiratot, mely a hadügy, pénzügy és külügy közösséget kívánja biztosítani és a két törvényhozást egy birodalmi tanácsba akarja összefoglalni a közös ügyek miatt. Hírek jönnek, hogy még magyar is akad, aki helyesnek tartja az országnak a bécsi kormány által tervbe vett nemzetiségi feldarabolását. Az elhatározás megéri, az elhatározást érzékeny idegszálak tudatják a felizgatott nemzetiségekkel s megindul a nemzetiségek ellenforradalmi lázadása a magyarság ellen. Olyan lázadás ez, amelyen csak a bécsi kormányzat nyer. A nemzetiségek végül is becsapottan fognak visszaemlékezni az előttük meglebegtetett nagy reménységekre. De a magyarországi nemzetiségi helyzet helyrehozhatatlanul elromlik a nemzetiségi lázadás és a függetlenségi harc egy éve alatt.

Egymás után lobbannak fel Jellasich horvát, Hurbán tót, Urbán oláh lázadása, közben megtörténik a magyar és szerb fegyverek összeütkezése is. A magyarság önvédelmi harcra kényszerül. A székelyek az agyagfalvi nemzetgyűlésen határozzák el az önvédelmi harcot. Jellasich gyászos vállalkozása után bekövetkezik a nyílt szakadás az új alkotmányát féltő magyar nemzet és a monarchia bomlásától rettegő dinasztia között. Reguláris osztrák csapatok támadnak az országra. Windischgrätz, a prágai és bécsi rendcsináló, büntető hadjáratra indul a magyar „lázdók” ellen. A metternichi reakció újabb haladástgátló munkával kísérti meg a monarchia régi birodalmi összetételét helyreállítani. A magyarság még a legsúlyosabb harctéri események közt is ismételten megpróbálta a nemzetiségi mozgalmak békés megoldását. Előre kell bocsátanunk, hogy az alig maga lábára állt s máris ezer megpróbáltatással terhelt magyar állam külpolitikájának tengelyében a balkáni népek megnyerésének gondolata állt. Ez magyarázza azt, hogy a nemzetiségek közül elsősorban, sőt úgyszólván kizárólag az oláh néppel való megegyezés volt a magyar kül- és belpolitikát irányító Kossuth Lajos törekvése.

A nemzetiségi kérdéssel a magyar törvényhozás kebelén belül az

ügynevezett unió-bizottság foglalkozott. Mielőtt azonban ez a bizottság valamelyes eredményhez juthatott volna, az események bekövetkezésétől előre tartó Wesselényi 1848 augusztus 24-én benyújtotta a főrendiházban az oláh kérdés megoldását célzó sajáttervezetű törvényjavaslatát. E javaslat biztosította volna mindkét oláh egyház teljesjogúságát és önkormányzatát a felelős miniszterium alkotmányos felügyelete alatt. Biztosította volna az egyházban az oláh és a magyar nyelv párhuzamos használatát, nemkülönben ugyanezt az oláh nyelvű községek közigazgatásában is. Az oláh elemi iskolákban a magyar mellett hozzájárult volna az oláh nyelv tanításához és államérvényesnek fogadta volna el a latin betűkkel írt oláh nyelvű kér-, köt- és magánokleveleket. Ez a már számos követelést teljesítő javaslat azonban az egyre zavarosabb helyzet miatt sohasem került a képviselőház elé. Augusztus 26-án Drágos János oláh képviselő interpellálta meg a belügyi kormányt az erdélyi viszonyok kapcsán, de néhány nyilatkozaton kívül ez sem vitte előbbre az erdélyi kérdés megoldását. Végre szeptember vége felé az unió-bizottság elkészült az erdélyi oláhokról szóló törvényjavaslattal. A javaslat részletesebb volt Wesselényi javaslatánál, de nagyjában ugyanazokat az engedményeket tette volna. Ehhez a javaslathoz a bizottságban az oláhok hozzájárultak. Azonban kevéssel utóbb a szászok példájára az oláhok is otthagyták Pestet, Balásfalván kitűzvé az osztrák lobogót a nyílt lázadás terére léptek. A december 28-i oláh nemzetgyűlés már azt kérte Ferenc Józseftől, az ifjú császártól, hogy erősítse meg az oláh komitét és engedje meg, hogy a birodalomban lakó oláhság magának nemzeti főnököt választhasson. Majd 1849 február 15-én Saguna püspök Olmützben azt kérte a császártól, hogy engedélyezzen az oláhoknak önálló közigazgatást, teljes belső szervezettséget évenkénti oláh nemzetgyűléssel és szenátussal, oláh nemzeti főnökkel, az osztrák parlamentben való megfelelő számú nemzeti képvisellel. Végül kérte a császárt, hogy az vegye fel az oláhok nagyhercege címet.

Még javában folyt az erdélyi oláhság véres lázadása a magyarok ellen, amikor az oláh-magyar kibékülés munkáját az oláh fejedelemségekben kitört forradalom kapcsán Erdélybe emigrált oláh politikusok kezükbe vették, Balaseanu és Balcescu 1849 áprilisának elején indultak Debrecenbe. Ott már egyezkedésre való hajlam várta őket. A szászokkal való megegyezés lehetőségét elvette az, hogy az erdélyi kormánybiztos Csányi László, a szászok hirhedt magyarelles vezérét, Róth István Lajost kivégeztette. A magyar-oláh tárgyalások azonban kedvezően haladtak előre. Drágos már április közepén azzal a megbízással kereste fel Jancut, a havasi mócok vezérét, hogy vele megegyezést létesítsen az ellenségeskedések beszüntetése tárgyában. Azonban egy éretlen akció, Hatvani Imre időszerűtlen katonai vállalkozása, véget vetett a helyszíni tárgya-

lásoknak s Drágos is életével fizetett azért hogy a két nemzet összebékítésén fáradozott. A Hatvani akciójában cselet és árulást látó fajtestvérei megölték a jobb sorsra érdemes Drágost is.

Debrecenben egyre torlódtak az események. Az ausztriai-ház detronizálását követte az attól különben teljesen független orosz beavatkozás. A magyarok nemzeti ellenállása összeroppanóban volt. Debrecenben kialakult az a hangulat, hogy Magyarország csak úgy maradhat fenn, ha szövetségre lép a szlávokkal és az oláhokkal. A horvátokkal nem lehetett kezdeni semmit. A szerbekkel Andrassy Gyula gróf stambuli követ már tárgyalásokat kezdett Belgrádban. Kossuth pedig július 14-én Debrecenben Balcescu és Boliac oláh emigránsokkal pontokba foglalta az oláh-magyar megegyezést, amely hivatva volt arra, hogy az osztrák és orosz veszéllyel szemben közös frontra állítsa a magyarságot és az oláh-ságot. Jancu szívesen fogadta a szövetkezés gondolatát és Szemere javaslatára az országgyűlés Szegeden, július 21-én megszavazta az első nemzetiségi törvényt. Ez a törvény azonban sohasem lépett életbe. A szabadságharc szomorú véget ért s a magyar és oláh politikusok meneküléssel mentették életüket az osztrák bosszúállás elől.

Ez a nemzetiségi törvény nagyjában azokon az elveken épült fel, mint az a tervezet, amelyet az unióbizottság dolgozott volt ki. A nemzetiségek nyelve érvényesült volna a nemzetiségi többségű községekben, megyékben, iskolákban és a nemzetörségnél is. Biztosította volna a törvény minden téren a teljes jogegyenlőséget nemzetiségi és vallási tekintet nélkül. Megadta a leltőséget arra, hogy az oláh egyház kikerüljön a szerb egyházi felsőbbség uralma alól. Ígérte minden nemzetiségi sérelem orvoslását és széleskörű amnesztiával biztosította volna a megbékélés útját.

A menekülő Kossuth külföldre vitte a magyarság ügyét s így a magyar nemzetiségi politika további eseményei is közel két évtizeden át külföldön játszódtak le. Az idegen segítséggel, fegyverrel levert országra a siralomház csendje borult rá. Azonban nemcsak a magyarságra, hanem a nemzetiségekre is. Az osztrák fegyvereket Itáliában is siker kísérte s 1849 őszére ismét megbénítva feküdt a dinasztia lábai előtt a birodalom. Egységesebben, mint valaha; a terroron felépülő centralizmus minden eddiginél szélesebb lehetőségekhez jutott. Mellette a nemzetiségi igényeknek igazán nem volt keresnivalója. „A mór megtette a kötelességét, a mór mehet” nagy igazsága utolérte a nemzetiségeket.

Előrebocsátván az unióval Erdélyben annyira kiélesedett nemzetiségi kérdés politikumának történetét egész a szabadságharc elbukásáig, most már összefoglaljuk a lehető legrövidebbre fogva az 1848–49-es erdélyi eseménytörténetet is.

Az első erőszakosságokat a jobbágy-felszabadítás kétféle magyará-

zata váltotta ki. Az oláhok azonnal mentesítve érezték magukat minden alól, a földesurak a törvényre hivatkoztak, amely szerint még kötelességük tartozásaiknak eleget tenni. Mihálczfalván és Koslárdon az oláhok a földesurak majorságbirtokait is elfoglalták s mikor a vármegye kiszállt, annak embereit elkergették. Erre két század székely határőr ment rendet csinálni. Az oláhok ellentálltak. Kilenc halott és tizenkét sebesült vezette be az erdélyi vérengzések sorozatát.

Míg a minisztérium Erdély és Magyarország egyesítésén fáradozott, az oláh nemzeti komité mellett a szász universitás is kormányzó testületté egészítette ki magát. A kormányzati zavar teljes lett. A főkormányzó ugyan feloszlatta a mihálczfalvi eset miatt az oláh komitét, de annak néhány tagja az oláh határőrezredhez menekült, amely azonosította magát az oláh követelésekkel. Az orlái oláh határőrezreddel egyidejűleg a naszói oláh határőrezred is mozgolódni kezdett s megkezdte az oláhok besorozását. A főhadparancsnokság egy ideig passzíven viselkedett, de amikor az uralkodó Jellasicsot visszahelyezte minden méltóságába, amelytől három hónappal előbb megfosztotta volt, Puchner főhadparancsnok is az uniót ellenzők táborát kezdte támogatni.

A nemzeti önvédelmi harc céljára az országgyűlés 60.000 ujoncot szavazott meg s ebből 8000 Erdélyre esett volna. A szászok és az oláhok azonban ellenálltak a sorozásnak, mire Lónán 1848 szeptember 11-én megismétlődött az ellenállók és a katonaság közt a szomorú, véres összeütközés. Az oláh komité Balásfalván újabb gyűlést tartott, melyen elhatározta, hogy minden 17. és 50. év közötti oláh férfit lefegyverez s felállítja így a 195.000 főből álló oláh nemzeti hadsereget. Október 2-án Puchner elismerte az oláh komitét s azzal szövetséget is kötött.

Az erdélyi magyarság természetesen megkezdte önvédelmi készülődését s a toborzás szép sikerrel folyt. Berzenczey László pedig október 15-én Agyagfalván székely nemzetgyűlést hirdetett. Ez már nagyon harcias hangulatban ült össze, mert Puchner elrendelte a magyar önkéntes csapatok és nemzetőrsek városonként és községenkénti lefegyverzését. Terve kivételével a sorkatonaságot és az oláh fegyveres erőt bízta meg. Ezzel kezdetét vette Erdélyben a polgárháború. A lefegyverzés a magyarok részéről ellenállással találkozott s csak a kisenyedi magyarság lefegyverzése egymaga 130 magyar életébe került.

Az Agyagfalván összegyűlt székely erő előbb szétverte Radnótnál Axente oláh seregét, majd Szászrégennél Urbán oláh felkelő táborát, de november 4-én Marosvásárhelynél Gedeon császári tábornoktól már vereséget szenvedett. A székelyek veresége végzetes volt az erdélyi magyarságra nézve, mert Urbán ezredes és Wardener tábornok megszállta Dést és Szamosújvárt, Losenau ezredes megszállta Nagyenyedet.

Az oláh felkelők felégették Felvincet. Egy császári százados megszállta Tordát s november 17-én Kolozsvár is megadta magát a császári seregnek. A magyar csapatok kivonultak Erdélyből s egy betörési kísérletük Szamosújvárnál vereséggel végződött. Az egy Háromszéket kivéve Erdély a császári csapatok és az oláh felkelők kezébe esett.

Háromszék azonban megszervezte önvédelmét. Gábor Áron ágyukat gyártott. A benyomult császári csapatokat a Hidvég és Árapatak közötti csatában a székelyek megverték s ettől kezdve a háromszékiek fölényben maradtak mindaddig, mígnem Szebenből komoly újabb császári sereget küldtek ellenük. December 24-én Hidvégnél a császáriak győztek. Ekkor a háromszékiek és Gedeon császári tábornok január 2-án megkötötte az árapataki szerződést, mely szerint a székely határőr-katonaság nem harcol tovább, de a fegyvert nem teszi le. A háromszékiek közül senkit sem lehet elfogni s Erdély területére idegen katonaság nem léphet.

Amire ezt a szerződést aláírták s a háromszékiek Brassóban letették a hűségüket I. Ferenc József, Bem József, a lengyel szabadsághős már visszafoglalta Kolozsvárt.

Kossuth december 1-én nevezte ki Bemet Erdély haderejének főparancsnokává, melléje adván kormánybiztosul Beöthy Ödönt. Bem hadjárata december 18-án kezdődött s már december 25-én bevonult Kolozsvárra s az év végére Urbánt Besztercén keresztül kiverte az országból. Bem Marosvásárhelyen át Szeben felé fordult. Ezalatt azonban véres események döbbsentették meg Erdélyt. Január 8-án Axente parancsára mintegy 6–8000 főnyi oláh csapat szállta meg Nagyenyedet s azt 9-én éjjel több ponton felgyújtotta s fegyvertelen magyar polgárságát halomra mészároltatta. Axente csapatai előzönlötték egész Alsó-Fehér megyét s 18-án lemészárolták Nagylak, Hari, Borosbenedek magyar lakosságának nagyrészét is.

Amikor Bem megtámadta december 28-án Urbán dandárát, az erdélyi nemzetiségek külségség után néztek. Saguna azt indítványozta, hogy az oláhok és a szászok hívják be a magyarok ellen segítségül az Oláhországban levő orosz haderőt. A szászok egyhangúan elfogadták az indítványt, az oláhok csak hosszas kapacitálás után. Puchner azonnal elküldte a szász Müller Gottfriedet és az oláh Sagunát a Bukarestben állomásozó Lüders orosz tábornokhoz, hogy a két nemzet kérését terjesszék az elé. Maga pedig minden fegyveres erejét összeszedte s Marosvásárhely felé indult, hogy Bemet feltartóztassa. Czecz ezredes, akitől Bem az erdélyi magyar erőket átvette, Bem utasítása szerint Balásfálnál szétverte Axente táborát, megszállta Vizaknát. Bem pedig Szeben alá nyomult. Azonban vereséget szenvedett s visszavonult. Puchner szebeni sikere után a Brassóból jött Gedeonnal egye-

sülve január 24-én megtámadta Szelindeknél Bemet. Ezúttal Bem győzött. A császáriak Szebenbe vonultak vissza s Bem áttette táborát Vízaknára.

A vereség hatására s arra a hírre, hogy a székelyek ismét felkeltek, most már Puchner is kérte Lüderst, hogy jöjjön segítségére. Lüders teljesítette a kérést s február 1-én Engelhart orosz tábornok 6000 emberrel bevonult Brassóba s Skariatin orosz ezredes 4000 emberrel átkelt a vöröstoronyi szoroson. Puchner ekkor támadásba ment át s a rendkívül véres vízaknai csatában (február 4-én) meg is verte Bemet, aki Szászsebesen át Szászvárosra vonult vissza, hogy ott várja be a Magyarországból jövő segítséget. A magyarországi dandár elé küldött Kemény Farkas Déva mellett megütközött Solomon oláh prefekt seregével s azt szétverte.

Azonban Bem elvesztette a szászvárosi csatát is. Bem is megsebesült. A piskii híd védelmére Kemény Farkast hátrahagyta s maga a derékhaddal Dévára vonult vissza. Február 9-én a császáriak megtámadták a piskii hidat. Bem elrendelte az ellenállást, mert ha a piskii híd elvesz – mondta – Erdély is elveszett. Czech ezredes a fősereggel tüstént Piskire sietett. Bem délfelé nyomult. A csata már-már elveszett, mikor néhány tartalékban hagyott székely század megfordította az ütközet sorsát s a piskii csata, mely befejezte a Puchner ellen vívott hadjárat első szakaszát, Bem diadalával végződött.

Két nappal később Kemény Alvincnél megverte Stutterheim dandárát, minek következtében Puchner ismét Szebenbe szorult s Bem áttehette hadiszállását Medgyesre. Puchner újabb orosz segítséget kért, de nem kapott. Március elsején mégis elindult Puchner, hogy kiszorítsa Bemet Medgyesről. Abban a hitben, hogy Bem Segesvárra vonult vissza, Segesvár felé nyomult elő, mialatt Bem merész haditervvvel március 11-én Szeben alá nyomult s azt ostrom alá vette. Csatározások után Bem be is vette Szebent, mire az erről értesülő Puchner a vöröstoronyi szoroson át Bukarestbe menekült. Most már csak pár nap kérdése volt s Bem és csapatvezérei Erdélyt megtisztították a császári és orosz csapatoktól. Csupán Gyulafehérvár és Déva várában volt bennszorult császári őrség. Az oláh felkelők megszorultukban visszavonultak a mócok földjére, az Érchegységbe, ahol Jancu volt a teljhatalmu úr. Ide menekült Axente. Prodan, Buteanu, Moldovanu, Vladutiu s a többi tribun és prefekt s így itt összpontosult az egész oláh felkelő tábor.

Beöthy Ödön betegségére való tekintettel visszavonult kormánybiztosi megbízatásából s helyére Kossuth Csányi Lászlót küldte ki, aki a rengeteg nehézség ellenére is április végére általában újjászervezte, illetve rendbehozta Erdély közigazgatását. Az újjászervezés már nem

a régi erdélyi, hanem az új magyarországi mintára készült. A debreceni országgyűlés felhatalmazása alapján Csányi rögtönítelő bírósági eljárást folytatott le a törvénytelenégeket elkövetett szászok és oláhok ellen s ezek során közel ötven bűnöst ki is végeztetett. Ezek közt azonban alig volt politikai bűnös, inkább gyújtogató, rabló, gyilkos. Bem és Csányi közt ellentétek merültek fel. Bem nem volt barátja a megtorlásnak s barátsággal akarta megnyerni az elvadult nemzetiségeket. Bem a kérdést az oláh-magyar együttműködés nemzetközi jelentősége szempontjából nézte, míg Csányi csak a magyar legitimitást tartotta a szeme előtt. Bem a kormánynál, Kossuthnál tiltakozott s maga a magyar közvélemény sem helyeselte a statáriális törvényszékek működését. Június 20-án a kormány meg is szüntette a vidéken működő ily törvényszékeket s csak egyet tartott fenn Pesten.

A két oláh vajdaság forradalmát török csapatok benyomulása szüntette meg. Ekkor menekült néhány oláh forradalmár Erdélybe, illetve Magyarországra s ezek két csoportra oszlottak. Egyik frakció az oláh komitè mellé állt, a másik, amelynek vezére a Konstantinápolyban levő Ghica Jon volt, meg akart egyezni a magyarokkal. Ezek léptek érintkezésbe Jancuval és a magyar kormánnyal is, amint arról már előbb beszámoltunk volt.

A szászok és az oláhok együttműködése a forradalom és a lázadás alatt korántsem volt békés s az Erdélyből történt kiszorulás után sem lett azzá. Saguna említett olmtüzi terve, amelyet Ferenc József elé terjesztett, mélyen sértette a szászok érdekeit s ezért a szászok a Wiener Zeitungban azt proponálták, hogy a szászföld vétessék ki a magyar korona alól s mint mark-grófság illesztessék az egységes osztrák birodalom államszervezetébe.

1849 március 4-én a császár pátensben új alkotmányt adott a birodalomnak, amelynek 74. paragrafusa így szólt: „Erdély nagyfejedelemségének belszervezete és alkotmánya a Magyarországtól való függetlenségnek és az országot lakó nemzetek egyenjogúságának elvei szerint a birodalmi alkotmánnyal összhangzásban egy új országos szabályzat által fog megállapíttatni. A szász nemzet jogai a birodalmi alkotmány határain belül fenntartatnak.”

Saguna tiltakozott a szász-föld elnevezés ellen. Majd tiltakozott a szerb vajdaság területi kikerekítése ellen, amely 800.000 oláht helyezne 200.000 szerb alá. Mind hiába. Bécs az oláh nemzeti igényekről nem vett tudomást.

Dragos János belényesi oláh képviselő Kossuth felkérésére ment Jancuhoz, miután Kossuth az emigránsokkal megegyezett a magyar-oláh együttműködés elvében. Jancu szívesen vette a magyarokkal való kiegyezés tervét, mert sohsem bízott az osztrákokban s nagyon fájt neki

is a márciusi alkotmány. Barátai is helyeselték, csak Axente ellenkezett. Azonban Hatvani Imre indokolatlan hadmozdulata felborított minden tárgyalást. Dragost is felkoncolták az oláhok, akik lemészárolták Abrudbánya és Verespatak magyarságát is. Hatvani ekkor büntető expedíciót indított, de bekerítettén, teljes vereséget szenvedett. Kilencszáz embere esett el s a lemészárolt abrudbányai és verespataki magyarok száma felül volt az 1300-on.

Kemény Farkas nagyobb haderővel próbálta Hatvani kudarcait helyrehozni. De ő is kelepcebe került volna s inkább visszavonult, amikor veszélyes helyzetét felismerte. Bem ekkor kombinált támadással akarta megtisztítani a havast. Zalatna, az Aranyos völgye, Kerpenyes, Gyalu és Bánffy-Hunyad felől egyszerre indult volna öt hadoszlop az oláh felkelők ellen. De híre jött, hogy az oroszok betörték Besztercénél Erdélybe. Bem lefujta a tervezett támadást, de erről a Bánffy-Hunyadról kiindult Vasvári Pál már nem értesült idejében. Feljutott ugyan Mariselre (Jósikafalvára), de ott az oláhok körülvették s maga Vasvári is elesett. A magyar csapat nagyon megtizedelve ért vissza Bánffy-Hunyadra.

Az oroszok most két felől törtek be. Besztercénél nem kevesebb mint 28.000 ember jött be. A verestoronyi szoroson az Oláhországba szorult császári sereg tért vissza: mintegy 15.000 ember. Lüders főereje a tömösi szoroson próbált betörni. Kiss Sándor 4000 emberrel védte a szorost, de aztán kénytelen volt visszavonulni s június 21-én a Predeál felől benyomult orosz csapatok bevonultak Brassóba.

A borgói szoroson át bejött oroszok és Urbán Sófálva felé nyomult elő s Bem, hogy elkerülje a bekerítést, Marosvásárhely felé vonult vissza.

Az oroszok Brassóból a székelyek ellen vonultak s Gábor Áron, aki egyik csatában el is esett és Gál Sándor több csatában vonult vissza az oroszok elől. Bem Kézdivásárhelyre ment s reorganizálva a székely csapatokat, betört az ojtozi szoroson át Moldvába, hogy ott felkelésre bírja a moldvaiakat s ezzel kényszerítse visszavonulásra az Erdélybe özönlött orosz sereget. Azonban látva, hogy célját nem éri el, csakhamar visszatért Erdélybe.

Lüders maga az eredeti terv szerint a székely haderőt akarta megsemmisíteni s Grotenjhem viszont Beszterce felől Marosvásárhely felé akart előnyomulni. Itt kellett volna a két seregnek egyesülni, hogy a Maros völgyén előnyomulva felmentse Gyulafehérvárat, majd megszállja Kolozsvárt. Egy hónap alatt azonban sem a székely ellenállás megtörése nem sikerült, sem Marosvásárhelyig nem tudott az északi sereg lehatolni.

Július közepén azonban a hadi szerencse megfordult. Szászrégen az oroszok kezére került s Fogaras, majd Szeben is elesett. Ekkor tért vissza Bem Moldvából s egyenesen Marosvásárhelyre tartott. Összpontosította hadait, hogy felvegye a harcot. Ekkor már nyélbeütődött az újabb oláh-magyar kiegyezés. Jancu megkapta volna a magyar tábornoki ki nevezést s oláh seregével Kis-Oláhországba ment volna, hogy ott megtámadja az oroszokat. Le volt már fektetve a később Szegeden megszavazott nemzetiségi törvény is. De mindez már késő volt. Segesvár mellett július 30-án Bem Lüders háromszoros túlerejű seregétől vereséget szenvedett. Maga Petőfi is elesett. Bem a még megmaradt maroknyi magyar sereggel július 5-én épp oly meglepetésszerűen, mint először is tette, bevette Szebent. De ez már csak zavarkeltés volt. A szerencsétlen végű segesvári csata eldöntötte Erdély sorsát. Különben is a magyarországi haderő is fegyverletétel előtt állt s pár nappal később, augusztus 13-án Világosnál letette az orosz sereg előtt a fegyvert.

Bem a temesvári csata után visszatért Erdélybe s még egyszer megkísérelte az ellenállást, de amikor belátta vállalkozása reménytelenségét, a Bánságon át néhány társával Törökországba ment s a maradék erdélyi erő augusztus 18-án Beke ezredes vezetése alatt letette a fegyvert. Gál Sándor, Kemény Farkas és Kazinczy Lajos csapatai ugyan még ekkor is fegyverben álltak, de Görgey felszólította őket, hogy mivel ő már 13-án letette a fegyvert, tegyék le ők is. Gál és Kemény emigrációba mentek s augusztus 26-án Kazinczy is letette a fegyvert. A zsigódi kastély nagytermében játszódtott le Kazinczy tábornok és tisztikarának kard-átadása s ezzel lezárult az erdélyi magyarság szerencsétlen véget ért önvédelmi harca, amely azonban örökre emlékezetes diadalokat is szerzett a szintén örök emléké gyásznapok mellé...

Mielőtt rátérnénk a bosszúálló osztrák abszolútizmus rövid ismer tetésére s a kiegyezést megelőző események ismertetésére, meg kell em lékeznünk a külföldre menekült magyar emigrációról.

A Kossuthtal külföldre távozó emigráció egy évtizednél hosszabb időre külföldre vitte a magyarság ügyét s így ott zajlottak le azok a kísérletek, amelyek ezalatt a nemzetiségi kérdés megoldását célozták. Angol kezdeményezésre (Palmerston és Henningsen) már 1849-ben felvetődött egy középeurópai konföderáció gondolata. Anglia kezdetben Ausztria vezetésére gondolt, utóbb azonban a szerb és az oláh tervek ismeretében lemondott erről s Kossuthot is egy oly tervnek igyekezett megnyerni, amely egy oly államszövetséget tűzött maga elé, amelyben Magyar-, Lengyel-, Horvátország, Szerbia és Oláhország vett volna részt. Ez a terv határozta meg utóbb az emigráció külföldi tárgyalásainak vonalvezetését s tette megokolttá, hogy Kossuth és emigrációja érintkezésben maradt és tovább tárgyalt előbb az oláh emigrációval, majd az

oláh vajdaságok egyesülése után Cuzával, az ujdonsült oláh fejedelemmel.

A tárgyalások során az emigráció párisi frakciója, élén Teleki Lászlóval, hajlandó volt elfogadni Balcescunak azt a tervezetét, mely az államszövetséget kantononként osztotta volna föl s így Erdély elveszett volna. Kossuth azonban kijelentette, hogy Magyarország egységének eszméjét semmi más eszmének sem rendelheti alá. Kossuth, bár meggyőződéssel vallotta már a nemzetiségek egyenjoguságának elvét, a területi épséget nem volt hajlandó feláldozni. Ennek ismeretében írta Balcescu a lengyel Zamojszkyknak, hogy a politikailag egységes, történelmi magyar állam eszméje voltaképpen a magyar faj öngyilkossága. A tárgyalások azért nem szüntek még meg az emigráció és az oláhok közt. Cuza azonban, aki már irredenta terveket táplált Erdéllyel szemben, egyre nehezebb feltételeket szabott. Bratianu már ki is jelentette Cavournak, hogy az erdélyi oláhok egyesülni akarnak a fejedelemséggel, Cavour azonban leintette őket, 1859-ben Klapka, Kossuth akarata ellenére, már olyan egyezményt kötött Cuzával, hogy a háború befejezése után Erdély maga dönt, vajjon akar-e Magyarországgal egyesülni, vagy nem. 1860-ban Papiu Ilarianu emlékiratban hívta fel Cuza figyelmét arra, hogy az oláh nép széttépett testének Erdély a legszebb és legéletrevalóbb része s nemzetközi propagandát kell indítani Erdély megszerzése érdekében. Ennek megfelelően a tárgyalások az emigráció és az oláhok közt egyre nehezebbé váltak. Az emigrációt csapás csapás után érte. III. Napoleon nem támogatta komolyan. Cavour meghalt s így Olaszországban talajt veszített. Elveszett a remélt hadműveleti alap, mind az oláh fejedelemségben, mind Szerbiában. Pulszky-Garibaldi betörési terve a dalmát tengerparton ábránddá fajult. Elveszett Angliában a bankópör. Teleki László előbb kibékült a császárral, majd öngyilkos lett. A nemzet a forradalmat perhorreskáló Deák mellé állt a felirati vita során. A nemzetiségek koncessziós ígéreték ellenére sem voltak hajlandók a magyar ügyet támogatni. Az emigráció bomlani kezdett. A magyar légión kellemetlen zavarokkal küzdött. Itthon feloszlott a forradalmi bizottság. Ekkor került nyilvánosságra hirlapírói indiszkrécióból Kossuth kétségbeesett konföderációs terve. Ez a dunai szövetség Magyarországból, Erdélyből, Oláhországból, Horvátországból s az esetleg Szerbiához csatolandó tartományokból állt volna. Az emigrációban Kossuth 12 éven át egyedül volt sovíniszta s mikor végre a kényszer engedékenységre vitte, már késő volt. Egyedül állt ismét, most már külpolitikai támogatás nélkül. Az emigráció nemzetiségi politikáját az jellemezte, hogy kívül állván a hatalmon, kénytelen volt koncessziókat tenni. Viszont a nemzetiségek soha nem álltak mellékgondolat nélkül az emigrációval szemben, hanem mindig a végső területi aspirációikra

gondoltak. Ilyen körülmények közt nem is lehetett eredményes az emigráció nemzetiségi politikája.

Amíg Kossuth és a magyar emigráció tőle telhetően mindent megtett a magyar ügyért külföldön, azalatt Erdélyben is diadalát ülte a centralizált Habsburg-birodalom féktelen abszolutizmusa. Kazinczy Lajos tábornok, a költő fia kivégeztetett. Kivégezték még Hauck Lajos őrnagyot, Tamás alezredest és Sándor László alezredest. Halálra ítélték még 72 katonai és 25 polgári személyt, de azok végül tizennyolctól-két évre terjedő börtönbüntetéssel úszták meg. Rajtuk kívül még bőven volt része bebörtönözésben, üldözésben, elnyomásban az erdélyi magyarságnak, amely ekkor veszítette el vezetőit. Kossuth és Jósika Miklós külföldre menekültek. Bárány Kemény Dénes még 1849 tavaszán elhunyt s egy évre rá elhunyt Wesselényi Miklós is. 1851-ben meghalt Bethlen János gróf s 1853-ban Szász Károly. Az unió harcosai közül csak Kemény Zsigmond, Deák Ferenc és Kovács Lajos éltek. A két első Erdélytől távol s Kovács önmagában egész eljelentéktelenedett. Erdély magyarsága a ránehezülő súlyos abszolutizmus alatt vezetők nélkül maradt.

Erdélyt a márciusi alkotmány alapján csak katonai diktatúrával lehetett kormányozni. A császár Wohlgemuth altábornagyot nevezte ki Erdély kormányzójává, aki 1849 szeptember 24-én Szebenben hat közigazgatási kerületre osztotta Erdélyt:

1. A szebeni közigazgatási kerület, amely a régi szász földből állt. Hivatalosan német, illetve szász területnek tekintették.

2. A károlyfehérvári kerület, amely Hunyad, Alsófehér, Zaránd megyékből és Küküllő megye nagyobb feléből állt, hivatalosan oláh területnek minősítették.

3. A kolozsvári kerület Kolozs- Torda, Középszolnok, Doboka megyék egy részéből, Kraszna vidékéből s Kővár vidék nyugati feléből állt és hivatalosan magyarnak állapították meg.

4. A rettegi kerület Kolozs, Torda és Doboka megyék északkeleti felét és Belsőszolnok megyét foglalta magába. Politikailag és ethnográfiai oláhnak minősítették.

5. Az udvarhelyi kerület, amely Maros, Udvarhely, Csik és Háromszék megyékből, valamint Felsőfehér megyének Háromszék területén levő községeiből állt. Hivatalosan székelynek ismerték el.

6. A fogarasi kerület, a többihez viszonyítva törpe-kerület volt. Magába foglalta a Szebenhez csatolt Sárkányt kivéve a régi Fogaras-vidéket s néhány hozzácsatolt felsőfehér-megyei községet. Hivatalosan oláh volt.

A kerületek élén a katonai parancsnok állt, aki mellett egy polgári biztos működött. A kerületek járásokra oszlottak s azok aljárá-

sokra. Ezek élén járásbiztosok és albiztosok álltak, akiket a kormányzó a katonai parancsnok előterjesztésére nevezett ki.

Szebenben működött az országos rendőrigazgatóság, amely az ország négy rendőri kerülete (Szeben, Brassó, Marosvásárhely, Kolozsvár) felett állt. A rendőrséget a dragonyosokból kiszakított későbbi csendőrség támogatta.

A közigazgatás nyelve minden fokon és mindenhol a német volt. A felállított kilenc nyomozó-törvényszék és igazoló-bizottság működésének szomorú eredményéről már megemlékeztünk.

Az oláhok és a szászok nem találták meg számításukat. Az alkotmány figyelmen kívül hagyta igényeiket s ennek volt a következménye, hogy amikor 1852-ben Ferenc József meglátogatta Erdélyt, a szászok és oláhok rideg közönnyel fogadták s még legszívesebb fogadtatásban az elnyomott magyarság és székelység közt volt része. Lemény unitált püspököt már Puchner elcsapta volt magyarbaráti érzelmei miatt, most Wohlgemuth formailag is lemondatta hivataláról s a szerencsétlen püspök egy bécsi kolostorba vonult vissza. A szászok és oláhok panaszai és kérvényei meghallgatásra nem találtak s ez okozta, hogy az oláhság csalódottságában közeledni kezdett a magyarság felé.

Súlyos gazdasági megrázkódtatást okozott, hogy a Kossuth-bankokat minden kárpótlás nélkül megsemmisítették. Bár sokan elrejtették Kossuth-pénzüket, mégis mintegy 50,000.000 forint értékű pénzjegyet koboztak és égettek el nyilvánosan. A kibocsátott pénztári jegyek értéke kisebb volt, mint a megfelelő ezüst forgalmi értéke s ezért azokat csak büntetéstől való féltében fogadta el a nép. Bevezették az osztrák örökös tartományokban érvényben volt adórendszert. Ez súlyosan érintette a nemesi osztályt, amely addig nem adózott. Bevezették a só-, dohány- és szeszmonopóliumot s a csempészet megakadályozására pénzügyőrséget állítottak fel négy pénzügyőrségi kerülettel. Az egykori főkincstári hivatalt ugyancsak Nagyszebenben az országos pénzügyigazgatóság váltotta fel.

Bevezették az osztrák igazságügyi szervezetet is, 72 járásbírószéket és 11 megyei törvényszéket állítva fel. Kezdetben csak Bécsben volt fellebbviteli törvényszék, de utóbb Szebenben is állítottak fel egy főtörvényszéket. Az egykori erdélyi polgári és büntető törvények helyébe az osztrák tartományok polgári és büntető törvényeit léptették életbe.

1851 áprilisában Wohlgemuthot Schwarzenberg Károly herceg altábornagy váltotta fel s visszahívták Wohlgemuth polgári adlatusát, Bach Edét is. Az addigi katonai abszolutizmust ekkor kezdte felváltani a provizoriumnak nevezett polgári abszolutizmus, amely körülbelül három évig, 1854-ig tartott.

Az új kormányzat, mint látjuk, Erdélyt a legteljesebb bürokráciai

alapra helyezte. A szervezés azonban lassabban ment, mint Magyarországon s annak tempóját csak Schwarzenberg gyorsította valamivel.

A szászok és oláhok viszonyára jellemző, hogy a szász sajtó állandóan forradalmi váddal illette az oláhokat s azt ajánlotta, hogy egy-két volt oláh tribunt és prefektust fel kell akasztani. Wohlgemuth valóban magát Jancut is elfogatta és betiltotta a „Gazetta de Transilvaniá”-t. A szászokat pedig azzal örvendeztette meg, hogy eltiltotta a „szász-föld” elnevezés használatát s azt csak „szebeni katonai vidék”-nek szabadott hívni.

A magyar konzervatívek már 1850-ben állást foglaltak az abszolutizmus ellen. Somssich Pál könyvet írt ez évben az új rendszer ellen „Das legitime Recht Ungarns und seines Königs” címmel, amely mindkét hazában megnyugtatta a magyarságot, hogy konzervatív főurai nem értenek egyet Béccsel. Valóban, mikor Schwarzenberg Erdélyben az erdélyi magyar arisztokrácia befolyása alá került, annak hatására valóssággal ápolójává lett a magyar gondolatnak.

Erdély belső története a magyarság vezetőinek elhalta, az oláh emigránsok eltávozása után kimerült a különböző intézmények felállításában. A már ismertetett intézkedések után sor került a földadókataszter munkálataira s 1854 június 28-án a császár nyílt parancsban elrendelte az urbérveszteségek rendezésének kérdését is.

Mielőtt ezt pár szóval ismertetnénk, meg kell említenünk, hogy az osztrák haditörvényszék báró Vay Miklóst, a szerencsétlen kezű 1848-as erdélyi kormánybiztost, aki sem a magyar ellenállást nem tudta megszervezni, sem a polgárháború kitörését megakadályozni s akit már a debreceni kormány is vád alá helyezett működéséért, 1852 augusztus 14-én halálra ítélte, amit a császár négy évi várfogságra enyhített. Vay császári tiszt fia azonban közbejárt atyjáért s így az 1853 júniusában ki is szabadult. Beöthy Ödön, aki kormánybiztossága után a hétszemélyes tábla elnöke lett, emigrált. Csányi Lászlót, aki Erdélyből visszahíva közlekedésügyi miniszter lett, az osztrákok a pesti újpületben kivégeztették.

Kossuth Lajos nemcsak a külföld útján próbálkozott Magyarországot talpra állítani, hanem már az emigráció elején megpróbálta Magyarországot belülről is megszervezni. Már 1850 őszén erősen kutató az osztrák rendőrség negyven oly ember után, akiket állítólag Kossuth és Guyon küldött volna Erdélybe a szervezést megkezdeni és végrehajtani. Ilyen szervezés volt az a mozgalom is, amely Erdélyt 1851-ben behálózta s amelyet a történetírás Kossuth-Makk-Gál-féle összeesküvés néven ismer. Gál Sándor és Makk József volt honvédtisztek Kossuth és az emigráció tudtával katonai szervezkedést kezdtek 1851 nyarán Erdélyben. A szervezkedés azonban csakhamar Bécs tudtára jutott s az csak arra várt, hogy a szervezés minél előbbre haladjon s így minél több résztvevőt

fogathasson el. Végre is 1852 január 24-én báró Heydte megkezdte az összeesküvők összefogdosását. A pör két évig húzódott, mialatt a magyarság, főleg a székelység, számos zaklatást szenvedett. Ítélethozatalra 1854 tavaszán került sor. Negyvennyolcan kaptak 5-től 18 évig terjedő börtönbüntetést, köztük volt három nő is. Az elítéltek közt volt földbirtokos, református lelkész, tanuló, katolikus pap, ferencrendi-gvardián, unitárius lelkész, református és unitárius tanító, nevelő, városi főjegyző, egykori kormányzékai hivatalnok, könyvkereskedő, háztulajdonos, iparos. Volt hét halálos ítélet is, melynek értelmében Török János református tanárt, Horváth Károly földbirtokost és Gálfi Mihály ügyvédet 1854 március 10-én Marosvásárhelyen, Váradi József volt huszárt és Bartalits István földbirtokost április 19-én Sepsiszentgyörgyön felakasztották. Piringer-Pataki volt honvédezzredes a kivégzés előtti éjjelen magára gyujtotta a szalmazsákját és halálra égett. Borbáth László kegyelem útján életfogytiglani fogházat kapott.

A Makk-Gál-féle szervezésen kívül még egy szervezés indult, amit 1854 kora tavaszán Gál Sándor a saját szakállára próbált megcsinálni. Kalandos tervét azonban még az emigránsok sem helyeselték s első futárja, a fentebb említett Piringer-Pataki szerencsétlen véget is ért s ekkor Gál visszavonult. Amint a krími háború is lokalizálódott s így magyar megmozdulástól többé már nem kellett tartani, a császár 1854 november 30-án megszüntette az Erdélyben több mint öt éve érvényben lévő ostromállapotot. Ez a tény megkönnyítette ugyan Erdélyben az életet, de még mindig kevés volt ahhoz, hogy politikai mozgalmak kezdődhetek volna. Erdély politikai tetszhalála még évekig eltartott. Azonban kezdetét vette az erdélyi magyarság társadalmi, gazdasági és kulturális megszerveződése, lassú magához térése.

Jancu sorsa tragikus volt. Ferenc József 1852. évi erdélyi utazásakor nem fogadta s ez megingatta lelki egyensúlyát. Mivel a mócokat a kataszteri felméréskor tanusított tettelegességük miatt folyó pörben ő képviselte, a hatóság azt hitte, hogy ő szítja is őket. Bebörtönözték s a már meghasonlott lelkű embert börtönőre megvasaltatta és megpofozta. Ezek a pofok, amelyekkel leróttá íránta való háláját a diadalmas hatalom, megőrijtették, elméje örökre elborult...

1854 január elsején lépett életbe az osztrák mintára készült ügyvédi rendtartás, amely megtiltotta azok számára az ügyvédi gyakorlatot, akik nem tudtak németül. Ugyanezen az évben jelent meg az urbéri nyílt parancs, amely eltörölte az urbéri szolgálatot és tizedet s ki mondta a volt földesuraknak az állam részéről leendő kártalanítását, ami tulajdonképpen az erdélyi 1848: IV. t.-c. végrehajtása volt.

A szabadságharc után az volt a helyzet, hogy a jobbágyok egykori jobbágybirtokaikat minden urbéri szolgálat és tizedfizetés nélkül saját-

juk gyanánt birtokolták s a földesurak minden kárpótlás nélkül vesztették el az urbéri szolgáltatást és a tizedet is. A császári pátens megállapította az urbéri válság pontos összegét és fizetési módozatát. A parancsot egy Szebenben felállított földtehermentesítési bizottság hajtotta végre, amely 1854-től 1861 április 24-ig működött. Összesen 5158 volt földesúr 12.951 földesúri birtoktest után 38,348.748 forintot kapott. 1,615.574 hold föld került volt jobbágyok tulajdonába. Mivel a székelyföldön alig volt jobbágybirtok, ennek a hatalmas földterületnek mintegy 80%-a oláhok kezére jutott. Ezzel egyszerre oláh kézre jutott az ősi magyar birtokok legnagyobb része. Megindult egy erős oláh kiscgazdátársadalom kialakulása s ezzel párhuzamosan a magyar közép- és nagybirtok széttöredezése. Az állandóan továbbporladó magyar birtokokat a század második felében s a következő század elején kevés kivétellel oláh bankok vásárolták fel s így az oláh numerikus többség kialakulása után veszedelmes gyorsasággal került oláh tulajdonba a termő, a mezőgazdasági művelés alatt álló föld nagyobb része is. 1910-ben Erdély lakosságából 33.6% volt magyar és székely, viszont a birtokos elemnek már csak 25.5%-át tette ki a magyarság. Hasonlóan rossz volt az arány a szászoknál: a lakosság 11%-a volt szász, de a birtokosságban csak 9.5%-kal szerepelt. Viszont az Erdély lakosságának 55.4%-át kitevő oláhság a birtokosság 65%-át tette ki. Az 5 holdon aluliaknak 71.6%-a volt oláh s még a 10–50 hold közötti birtokosok közt is számarányán felül, 60.7%-kal szerepelt az oláhság.

1854 júniusában újra átszervezték Erdély közigazgatását. Ezúttal hat helyett tíz kerületre osztották, kerületenként egy-egy törvényszékkel s összesen 72 járásra, a járások középpontján egy-egy járásbíróssággal. Ekkor azonosították a közigazgatási központok az igazságszolgáltatási központokkal.

Az abszolutizmus mélyen belenyult a sajtóviszonyokba és az oktatásügybe is. Kezdetben szigorú katonai cenzura volt, majd 1852 májusában kiterjesztették Erdélyre is a birodalmi sajtó-rendtartást. Az iskolák csak 1850 őszén nyilhattak ki újra. De csak azok, amelyek ki tudták mutatni, hogy kellő anyagi erőforrással rendelkeznek saját maguk fenntartásához. A politikailag exponált tanárokat előbb eltanácsolták s csak azután engedélyezték iskoláik megnyitását. Igyekeztek az osztrák örökös tartományokban dívott rendszert az iskolaügynél is érvényre juttatni. A jogi oktatás régi rendszerét s a magyar jogi tanfolyamokat, a kolozsvárit, marosvásárhelyit, nagyenyedit megszüntették s a szebeni német nyelvű szász jogliceumot állami jogakadémiává szervezték át. Így ez maradt az egyetlen jogi főiskola. Végül 1855-ben életbeléptették Thun osztrák birodalmi kultuszminiszternek „Organisations-Entwurf”-ját, mely a német nyelvet a középiskolák minden osztályában taníttatta,

a felső négy osztályban néhány tantárgyat is németül kellett tanítani s a német nyelvet érettségi-tárggyá léptette elő.

Az abszolutizmus mindent elkövetett, hogy Erdélyt elnémetesítse és minél jobban beillesse az öszsbirodalomba. Viszont azt az érdemét el kell ismerni, hogy megvetette az igazi bürokratizmus kiépítésével a későbbi modern s már nem rendi, magyar közigazgatási szervezet alapjait. Az elavult közigazgatás helyett modernet teremtett.

Az ostromállapot megszűnése után Erdély magyarságának megmozdításáért az érdem gróf Mikó Imrét illeti, kit kortársai „Erdély Széchenyijé”-nek neveztek el. Elnöke volt az erdélyi gazdasági egyesületnek, igen sokat tett az erdélyi református kollégiumokért és a kolozsvári Nemzeti Színházért. Évek fáradtságos munkájával megalapította az „Erdélyi Múzeum”-ot s ezzel egy táborba gyűjtötte Erdély irodalmi és tudományos érdeklődésű magyarságát. Működését 1854-ben a Gazdasági Egyesületben kezdte el, melynek elnöke volt s egy év alatt az egyesület ülései valóságos titkos parlamentjévé lettek Erdély magyarságának. 1856-ban vasútépítő társaságot alapított, mely Erdélyt vasúttal akarta ellátni, de amelynek alapszabályait Bach nem erősítette meg. Mikó nem csüggedt. Mikor a császári pár 1857-ben meglátogatta Erdélyt, külön kihallgatáson kérte az uralkodó támogatását az erdélyi vasút kiépítése érdekében. Az Erdélyi Múzeum előkészítő munkálatai évekig tartottak. 1857-ben jelent meg az első „modern” erdélyi történelem első kötete Kőváry László tollából. Maga Mikó pedig éveken át adta ki az „Erdélyi Történelmi Tár”-t. A mult iránti érdeklődés felköltése pedig mindig a ma mélyebb megismerését célozza. Ezekre a csendes évekre esett, 1858-ra, az erdélyi és a magyarországi magyar társadalom első tüntető érintkezése is, mikor Kolozsvárt a két ország magyarságának vezetői tüntetően ünnepelték egymás közös kézfogását s ostorozták a németesítő rendszert.

1858-ban meghalt Schwarzenberg herceg, aki viszonylag igen jó volt a magyarsághoz s helyébe a császár július 26-án herceg Lichtenstein Frigyes altábornagyot nevezte ki.

A kedélyeket a letargiából a következő év rázta fel teljesen. 1859-ben Ausztria háborúba keveredett Francia- és Olaszországgal s a két haza, amely tudta, hogy az emigráció ezt újabb akcióra fogja felhasználni, Dévénytől Brassóig egyaránt izgalommal telt meg. Ez az izgalom akkor sem ült el, amikor Bécs július 11-én Villafrancában váratlanul békét kötött. Az emigráció azt hitte, hogy ez otthon csüggedést fog kiváltani: csalódtak. A magyarság épp ellenkezőleg elkezdte nemzetisége hangos demonstrálását s Erdélyben vele tartott az osztrákokban felette nagyot csalódott szászság és oláhság nagyobb része is, amely úgy látta, hogy alkotmányos életet csak a Magyarországgal való egyesüléstől

remélhet. Az erdélyi magyarság két hangos demonstrációjára a Kazinczy-ünnepély (október 27) és a Múzeum megnyitása (november 21–30) szolgált alkalmul. Utóbbi alkalomkor a Magyar Tudományos Akadémia is népes küldöttséggel képviseltette magát, s Kolozsvárt majd minden házon transparens hirdette a két ország együttérzését. Az emberek már beszélni mertek a nemzet szerencsétlenségéről és a szebb jövő reményéről.

Megélénkült a politikai irodalom is, amely most már komolyan kereste a nemzetiségekkel való megegyezés lehetőségét. A magyarság vezetői békülékeny és engedékeny hangokat hallattak. Azonban a szászok és az oláhok, amint feltűnt az alkotmányos élet reménye, ismét előálltak lehetetlen követeléseikkel.

Az első lépést az alkotmányosság felé az a mozgalom váltotta ki, amely az országban összekötetésben állt az emigráció működésével. 1860 tavaszán megindult az újabb belső katonai szervezkedés. Erdélyben Prui Antal volt honvédezredes főleg a székely megyékben mintegy 9–10.000 jelentkezőt írt össze s csak a székely vidéken legalább 4000-re ment a besorozottak száma. Bécs megtudta az általános izgalmat s azt lecsillapítandó, március 5-én császári pátens jelent meg, amely a birodalmi tanácsot úgynevezett országos képviselőkkel szélesítette ki. A birodalom 38 képviselője közül Erdélyre három jutott s a császár nemzetiségenként egy-egy embert, a magyar gróf Bánfi Miklóst, az oláh Saguna Andrást és a szász Mayer Károlyt nevezte ki erre a tisztre. Saguna az oláh nyelv jogát akart Erdélyben elismertetni. Mager kijelentette, hogy a szászok közös parlamentet óhajtanak Bécsben s hogy Magyarországon semminemű törvényhozás nem engedhető meg.

A márciusi pátentet követte az októberi diploma, amely bizonyos alkotmányszerűséget kívánt Magyarországra ráoktrojálni, természetesen az osztrák birodalmon belül. Visszaállították a tartományi és az országgyűlések, de pénz-, kereskedelmi, hadi- és közlekedési ügyekben a döntés joga a bécsi birodalmi tanácsot illette, ahol egyaránt fog szavazni Erdély ügyében többek közt Tyrol és Bukovina is.

A császár kinevezte Kemény Ferenc bárót Erdély ideiglenes kancellárjává s Mikó Imre grófot Erdély ideiglenes kormányzó elnökévé. Ők azonban az 1848-as törvények alapján álltak s az uniót mint megtörténtet tekintették s ezért Kemény csak mint az 1848-as erdélyi országgyűlés elnöke, Mikó mint egykor törvényesen választott kincstáros vette át az ügyek vezetését. A szászok és oláhok rokonszenveztek a diplomával s az unió ellen nyilatkoztak. A magyarországi és erdélyi magyar közvélemény azonban hatalmas felháborodással utasította vissza a diplomát s követelte az 1848-as alapra való visszatérést.

1861 február 11-én ült össze Gyulafehérváron az első értekezlet,

amelyen 17 magyar, 8–8 szász és oláh vezető egyéniség jelent meg. A magyar álláspontot Haynald Lajos katolikus püspök foglalta össze, mely szerint vissza kell térni a jogfolytonossághoz, a király által szentesített 1848:I. erdélyi és az 1848:VII. magyarországi törvénycikkekhez, melyekben ki van mondva, hogy Erdély és Magyarország egyesült s hogy Erdély is a magyar országgyűlésre küldi követeit. A király a választójogi törvényt is szentesítette s az egyszer már érvényben is volt. Siulutiú görögkatolikus érsek azt kívánta, hogy oly választójog hozattassék, amely biztosítja, hogy az oláhság akarata számarányának megfelelően érvényesül. Schmidt Konrád a szászok követeléseit összegezte. Olyan választójogot követelt, amely szerint az országgyűlésen az oláhok egymaguk annyi taggal lettek volna képviselve, mint a magyarok és székelyek együtt, sőt a szászok is több képviselőt választának, mint a magyarok és a székelyek külön-külön. Siulutiú megkapta mind a nyolc oláh szavazatot, de Schmidt csak ötöt kapott meg a nyolc szász szavazat közül s így Haynald javaslata, illetve a magyar álláspont 20 szavazattal megkapta az általános többséget.

Azok a szászok, akik hajlandók voltak a jogfolytonosságot elfogadni, azok csak azt kötötték ki, hogy a szászok meghagyassanak az 1848 előtti állapotban.

Mikó Imre mindenekelőtt helyreállította az 1848 előtti törvényhatóságokat, kinevezte a főispánokat, főkirálybírákat s az ügynevezett magyar vidékeken (Fogarás és Kővár) a főkapitányokat. Fogarasvidék és Alsófehér megye kivételével, ahol az oláhok ellenálltak, ez simán végbe is ment. Erre a két helyre kormányzékbi biztosokat kellett kiküldeni. Nagyobb volt a baj a szászföldön az oláhok és szászok közt. A szebenszéki oláhok panasszal fordultak a császárhoz, hogy bár 36.000 szásszal szemben a székben 31.000 oláh él, a 12 szebeni szenátorból csak 3 oláh.

A kormányzék helyreállítása után megszűnt a szebeni fennebbviteli törvényszék s megkezdte ismét működését a marosvásárhelyi tábla, melynek elnöke báró Apor Károly lett. Majd a kormányzék kiküldött bizottsága visszaállította a régi erdélyi perrendtartást. Természetesen, hogy ezzel a Bach-rendszer idegen emberei is távoztak s helyüket átadták az új rendszer magyar tisztviselői karának.

1861 február 26-án újabb nyílt parancs, a hirhedt februári pátens botránkoztatta meg a magyarságot, amely felállította Bécsben a birodalom közös tanácsát. Ebbe Magyarország, Erdélyt és Horvátországot nem számítva, 85 tagot küldött volna, míg Erdély 26-tal lett volna képviselve. A parlament 343 tagjából tehát csak annak egyharmada képviselte volna a történelmi Magyarországot. Ettől függetlenül az 1861 április 11-ére összehívott tartományi ülésnek szánt pesti országgyűlés

Deák felirati javaslatát elfogadva, lekötötte magát a jogfolytonosság-hoz, az 1848. évi törvényekhez és az Erdéllyel való és megtörtént unióhoz. A bécsi kormány Schmerling sugalmazására azt felelte, hogy Erdély uniója addig nem adható meg, amíg a szász és az oláh nép meg nem adja hozzá a beleegyezését. A pesti országgyűlés nem ismerte el azt, hogy egy erdélyi országgyűlés még egyszer revízió alá vehesse az unió ügyét. Erre a pesti országgyűlés feloszlott. Viszont a magyarság és Erdély többi nemzetiségei közt a viszony rohamosan romlani indult.

Bécs ekkor sürgetni kezdte az erdélyi országgyűlés összehívását. Kemény és Mikó mereven tiltakozott a terv ellen, mint olyan ellen, ami az 1848-iki törvényekkel ellentétben áll s ezért végrehajthatatlan. A Béccsel való elvi harcban Bécs győzött, mert előbb Keményt, majd Mikót lemondásra kényszerítette. A császár ekkor Folliot de Crenneville Lajos gróf császári altábornagyot állította a kormányzék élére s az erdélyi kancellária élére gróf Nádasdy Ferenc államminisztert helyezte. Ezek azonnal betiltották a törvényhatósági bizottságok gyűléseit. A főispánok lemondtak s helyüket úgynevezett főispáni adminisztrátorokkal töltötték be. Ezek a magyarság szellemében politikailag kompromittált egyénekből verődtek össze épúgy, mint az az új tisztviselői gárda, amely a lemondott közigazgatási és igazságszolgáltatási tisztviselők helyeit megszállta. Ez az új formájú abszolutizmus felizgatta a magyarságot s ezzel a három nemzet közötti feszültség még élesebbé vált.

A szászok folytatták követelésüket, hogy a szászföld teljesen önálló szász nemzeti területet alkosson. Mikor ilyirányú határozatuk keletkezésének formai körülményei iránt a kormányzék érdeklődni mert, a szászok Crenneville magyarbarátsággal vádolták meg.

Az oláh sajtó hallatlanul izgatott a magyar nyelv ellen s az oláh nemzeti követelések mellett. Az oláh többségű megyékben bomlani kezdett a rend és a fegyelem. Gyakori lett az erdőtűz s a kormányzék néhány agitátort lefogatott, köztük az 1848-as időkből hirhadt Axente Severt is. Végül is a szászok és oláhok által oly hön sürgetett erdélyi tartományi gyűlést 1863 július közepére Nagyszebenbe összehívatta a császár. A választójog és a választókerületek úgy voltak megállapítva, hogy az oláh és a szász képviselők okvetlenül többségben legyenek a magyarok és székelyek felett.

Hallatlan izgalmak közt, nem egyszer nagy oláh tömegterror mellett folytak le a választások, amelyeken 44 magyar képviselő kapott mandátumot. Így a királyi meghívottakkal együtt a szebeni országgyűlésen 59 magyar, 45 szász és 59 oláh képviselő lett volna – ha a magyarok megjelentek volna ott. De a megválasztott magyar képviselők és regalisták egy értekezleten, amelyen mint vendégek Magyar-

országról Andrassy Gyula gróf és Tisza Kálmán is megjelentek, egyhangúan kimondták, hogy a tartománygyűlésről távolmaradnak, ezt annak bejelentik s Kemény Ferenc, Mikó Imre és Haynald Lajos útján az uralkodó előtt is megokolják.

Haynaldot előre figyelmeztették, hogy Ferenc József nem fogadja. Különben is a fogadás a legridegebben folyt le. Az uralkodó Nádasdyhoz utasította őket. Nádasdy, miután a magyar képviselők nyolc nap letelte után sem jelentek meg a tartománygyűlésen, mandátumaikat megsemmisítette s kerületeikben új választást rendelt el. A másodszer megválasztott magyar képviselők ismét a passzivitást választották. Mire harmadízben is elrendelték a választást. Bármilyen megfélemlítéssel zajlott is le ez a harmadik választás, a passzívrezisztáló magyar képviselőket majdnem mind újraválasztották s azok ismét távolmaradtak a tartománygyűlésről.

A tartománygyűlésen a trónbeszéd az unió létrejöttét nemtörvényszerűnek minősítette s felhívta a tartományi gyűlést, hogy az októberi diplomát és a februári pátenst iktassa törvénybe. A tartományi gyűlés elnökévé Groisz Gusztáv kormányzéki tanácsos nevezetett ki. A feliratban a szászok és oláhok egyaránt követelték Erdély különállásának fenntartását. A szászok a nemzeti autonómia teljes biztosításával be akartak olvadni az osztrák birodalomba, viszont az oláhok minél teljesebb autonómiát kívántak Erdélynek. A tartománygyűlés mindenekelőtt törvényben mondta ki, hogy az oláh nemzet, továbbá a görögkatolikus és görögkeleti vallás éppoly törvényes nemzetnek és bevett vallásnak ismertetik el, mint Erdély más három nemzete és négy vallása. Kimondták, hogy Erdély egyetlen területén sincs valamely nemzetnek külön joga. Erdély címerébe beiktatták az oláhok címerét. Kimondták, hogy a magyar, oláh és német nyelv teljesen egyenlő jogú s azt a hatóságoknál mindenki szabadon használhatja. Beiktatták az erdélyi nagyfejedelemség törvénytárába az októberi diplomát és a februári pátenst. Megválasztották azt a huszonhat tagot, akik Erdélyt a Bécsbe összehívott birodalmi tanácsban képviselni fogják. A magyarságot három regalista, köztük a tisztviselő-elnök képviselték.

Míg a szászok és az oláhok, előbbiek többségükben, utóbbiak valamennyien lelkesen támogatták Schmerling októberi diplomáját, addig a magyarság lassan teljesen feladta az emigrációban való reménykedést s felsorakozott Deák Ferenc mögé, aki 1861-ben diadalra juttatta elveit a pesti országgyűlésen: a jogfolytonosság visszaállításának feltétele mellett való kiegyezés gondolatát az uralkodóval.

A szebeni tartománygyűlés Bécsben megjelent követeit nagy ünnepélyességgel fogadták. Schmerling estélyt adott tiszteletükre, amelyen négy főherceg is megjelent. Annál nagyobb csalódás érte az oláh

és szász képviselőket a birodalmi tanácsban. Erdély 14,142.386 forint adójából a tanács csak 3,799.205 forintot térített vissza, hogy azt Erdély felhasználhassa, különösen fukar volt az oláh egyházzal és iskolákkal szemben. Az erdélyi vasútvonal kiépítését a kormány politikai zsarolásra használta fel.

De csalódtak a bécsi urak is, mert megdöbbenve látták, hogy a szászok és oláhok közt egyetlen kis dologban sincs egyetértés, sőt! A bécsi sajtó kiábrándultan nyilatkozott róluk. Volt lap, amely azt írta, hogy az „erdélyi kormányzat nagyon feszült viszonyban van az értelmiséggel”. Erdély küldöttei több csalódással, mint meglepéssel tértek vissza a birodalmi tanács 1864 februárjában történt bezárása után hazájukba.

Ezt követte a magyar kerületekben a már említett harmadik választás, de a magyar képviselők a tartományi gyűlés második ülészakán sem vettek részt. Ez az igazságszolgáltatási javaslattal s a vasútüggyel foglalkozott, de érdemest nem alkotott, mert október végén ismét el kellett napolni, hogy tagjainak kiküldöttei megjelenhessenek a november közepére újra összehívott birodalmi tanácsban.

A birodalmi tanács újabb ülészakájában Schmerling heves támadások középpontjába került. 1865 január 23-án a pénzügyi bizottságban le is szavazták. Még volt ugyan annyi ereje, hogy Haynaldot püspöki székhéne elhagyására szorítsa, de Deák Ferenc híres húsvéti cikke jóvátehetetlenül megrendítette Schmerling helyzetét. Ferenc József Schmerling és a miniszterek tiltakozása ellenére Pestre jött, ahol a küldöttségek sorában fogadta a Mikó által vezetett három tagú erdélyi küldöttséget is. Visszatérve Bécsbe lemondatta Zichy Hermant és Nádasdy grófot s Majláth György személyében új magyar kancellárt s Sennyey Pál báróban új tárnokmestert nevezett ki. Kevéssel utóbb Schmerling megbukott és visszavonult. Újabb provizórium kezdődött.

Schmerling bukása után a jogfolytonosságra való könnyebb áttérés céljából Ferenc József báró Kemény Ferenc, báró Jósika Lajos, Majláth György és gróf Haller, új erdélyi kancellár, tanácsára feloszlatta a nagyszebeni tartománygyűlést s az 1791. és 1848-i választási törvények alapján Kolozsvárra új országgyűlést hívott össze, hogy Erdély nemzeteinek alkalma legyen az unió ügyében véglegesen nyilatkozni. Ezt az országgyűlést a császár 1865 november 20-ára Kolozsvárra hívta össze.

A szászok és oláhok belátták vereségüket s csendben készültek a kolozsvári országgyűlésre, amelyet gróf Crenneville kormányzó elnök nyitott meg. A magyarság álláspontja, amely az oláhok 29 és a szászok 30 ellenszavazata ellenében 166 szavazatot nyert, azt hangsúlyozta, hogy az 1848-iki pozsonyi VII. törvénycikk és az erdélyi I. törvénycikk

elég biztosítékot nyújtottak, hogy Erdély különböző nemzetiségeinek érdekei az unió végrehajtásában kielégítést találjanak, s azért kérik Őfelségét, hogy az 1848-i törvények értelmében hívja meg Erdélyt a közös magyar országgyűlésre, amely egyedül hivatott arra, hogy az unió még függőben levő kérdéseit Erdély nemzetiségei érdekeinek kielégítésével elintézhesse.

A szászok többségi álláspontja, mert még két más szász álláspont is volt, azt kérte, hogy az 1848. évi I. t.-c. vétessék revízió alá abból a célból, hogy az egyes erdélyi nemzetek feltételei jogállapotuk biztosítását érdeklően megállapíttassanak és tekintetbe vétessenek.

Az oláhok arra kérték a császárt, hogy az általa szentesített 1863–64. választójogi törvény alapján, amelyet a szebeni tartományi gyűlés hozott, hívassék össze egy új erdélyi országgyűlés és az revideálja az 1848. évi I. törvénycikket.

A szász és oláh álláspontot mint a többségi határozat mellékleteit terjesztették fel az uralkodóhoz.

1866 január 9-én hirdette ki az országgyűlés elnöke, hogy Ferenc József megengedte, miszerint Erdély az 1848. évi törvények alapján a pesti országgyűlésre képviselőket választhasson. Ezzel az utolsó erdélyi országgyűlés véget ért. Lezajlottak a választások, amelyeknek érdekes jellemzője volt, hogy a szélsőséges oláh álláspont képviselői a magyar, vagy a mérsékelt álláspontú oláh jelöltekkel szemben mindenhol megbuktak. Az oláhság csalódott az elmúlt öt év szélsőséges politikájában...

A megválasztott erdélyi képviselők a pesti országgyűlésen 1866 április 14-én jelentek meg először s Mikó Imre mutatta be őket. Két nappal utóbb meg is választották az egyik alelnöknek Zeyk Károlyt s az egyik jegyzőnek Ocsvay Ferencet.

1867 február 14-én nevezte ki I. Ferenc József gróf Andrássy Gyulát Magyarország miniszterelnökévé. 17-én egy királyi kézirat megerősítette Magyarország és Erdély egyesülését, megszüntette az erdélyi kancelláriát és kormányshéket s az egyesülés végrehajtásával mint királyi biztost megbízta gróf Péchy Manót, aki Kolozsvárt május 8-án foglalta el hivatalát, amely az uniót végrehajtva 1872 őszén oszlott fel.

Az 1868 december 6-án szentesített 1868. évi XLIII. törvénycikk megerősítette a két ország unióját. A tizennyolc paragrafusból álló törvény summája a következő:

Mint már az 1848. évi pozsonyi VII. és a kolozsvári I. t.-cikkek kimondták, Erdély minden lakosa nemzetiségi, nyelvi és vallási különbség nélkül egyenjogú s Erdélynek ezzel ellenkező törvényei eltöröltetnek. Az eddig létezett politikai nemzetek szerint való területi felosztások, az előjogok és kiváltságok, amennyiben valamely nemzetiséget másnak kizárásával illettek volna, megszüntek és Magyarország, vala-

mint Erdély összes polgárainak egyenjogúsága újonnan is biztosíttatik. Jövőre a törvényhozást Erdélyre nézve is kizárólag a magyar országgyűlésen gyakorolják, a kormányzás pedig a magyar felelős minisztérium által történik. Azok a törvények, amelyek az erdélyi területen és a régente úgynevezett magyarországi részekben a bevett vallások valósággyakorlati és önkormányzati szabadságait, jogegyenlőségét, egymás-közi viszonyait, hatáskörét biztosítják, sértetlenül fenntartatnak, egyszerűs mint a görög és az örmény katolikus, valamint a görögkeleti egyházakra is kiterjesztetik. Ő Felségének „Erdély nagyfejedelme”, „székelyek ispánja” címéből pedig az unióra semmi hátrányos következtetés sem vonható...

Erdély tartományi önállósága megszűnt. Erdély beolvadt Magyarországba, amelynek kezdettől fogva a XVI. század derekáig szerves része volt s amellyel azután is állandóan szétválaszthatatlan esemény-és fejlődésegységben maradt. Mint azt *Jancsó* könyve befejeztekor írja: „Mindaz, ami Erdélyben 1867-től 1918 végéig történt, a magyar állam történetébe tartozik, amellyel teljesen egy és azonos volt”.

Ennek ellenére is meg kell emlékeznünk néhány oly jelenségről és eseményről, amelyek a Magyarországba beolvadt Erdély későbbi sorsára kihatottak, vagy sajátosan helyi, de maradandó érdekűek valának.

1868-ban alkotta meg a törvényhozás az úgynevezett nemzetiségi törvényt (1868:XLIV. t.-c), amely biztosította a nemzetiségek egyenjogúságát. Ez a törvény szabályozza a különféle nyelvek mikénti hivatalos használatát.

Igen nagy jelentősége volt Erdélyben a vasúti hálózat kiépülésének, amely Erdélyt végre szervesen bekapcsolta Magyarország belső forgalmába, kereskedelmi és ipari életébe és igen serkentőleg hatott a modern kereskedelmi és ipari élete kialakulására. Erre annál is inkább szükség volt, mert Erdély az elmúlt két évszázad alatt ipar és kereskedelem tekintetében végzetesen visszaesett volt. Ez a visszaesés oly mérvű volt, hogy a kiegyezés és 1918 közt eltelt félévszázad minden nagyvonalú fejlődésével sem tudta beérni a párhuzamos magyarországi fejlődést.

1866 augusztus 18-án engedélyeztetett az Első Erdélyi Vasút, a MÁV arad–gyulafehérvár–tövisi vonala, mely 1868 december 22-én nyílt meg, bár gyoroki szakasza már egy év előtt forgalomban volt. Ezt a vonalat Széchenyi már 1848-ban tervezte s némi eltéréssel már 1854-ben az abszolút kormány is magáévá tette. 1859-ben nyert építésére a Rotschild-csoport engedélyt, de amikor az visszalépett, a brassói bánya-és kohó-részvénytársulat folytatta az építést. Az állam a társaságtól 1884-ben vette át. 1870 január 7-én indult meg Kolozsvár és Nagyvárad közt a vonat s a következő év november 20-án a Gyulafehérvár–Tövis

–Székelykocsárd–Marosvásárhely közötti közlekedés. 1872-ben indult meg fokozatosan az összeköttetés Tövis–Medgyes–Erzsébetváros–Segesvár és Kiskapus–Nagyszeben között. 1873 június 1-én indult el az első szerelvény Segesvárról Brassóba, majd augusztus 14-én Kolozsvárról Székelykocsárdra. 1897-ben épült ki a vasút Brassó és Predeal között s ezzel Erdély bekapcsolódott a kelet felé és kelet felől jövő átmenő forgalomba is. Erdély további hálózata lassan épült ki, így a székely körvasút csak a jelen század első éveiben épült meg. Az erdélyi vasútépítési politika meglehetősen elhanyagolta a magyar, vétkesen a székely vidékeket s a nemzetiségek kárát szolgáló részrehajlással semmi esetre sem vádolható meg.

Az élet mindennapi formáit egészen átváltoztató vasút-közlekedés bevezetése mellett nagy jelentősége volt a közigazgatás feljavításának. 1862 és 1864 között a selejtes tisztviselői gárda súlyosan korrumpálta a közigazgatást s amellet kíméletlen és pontatlan volt. Elsősorban azt a rombolást kellett kiküszöbölni, amit ez végzett. Az 1870. évi XLII. t.-c. az erdélyi magyar és székely részek közigazgatását a magyarországi törvényhatóságok mintájára egy és ugyanazon elvek alapján szervezte át. A szászok úgynevezett Királyföldje egyelőre a régi állapotában maradt, de azt 1876. évi XII. és XXXIII. t.-c. a magyar általános közigazgatási szervezetet erre a részre is kiterjesztette s kimondta, hogy a szász egyetem, mely a multban politikai testület is volt, a jövőben csak mint közművelődési hatóság fog működni és vagyont csak közművelődési célokra fordítja. Felsőfehér megyét, mely egymástól elkülönített és szétdarabolt területekből állt, az 1876. évi XXX. t.-c. megszüntette s egyes részeit földrajzi elhelyezésének megfelelően Háromszék, Szeben, Fogaras és Nagyküküllő megyék közt osztotta szét.

Nagyon jelentős volt a magyarság kulturális és egyházi életére az, hogy báró Eötvös József kultuszminiszter előterjesztésére a király még 1867 augusztus 19-én helyreállította az erdélyi római katolikus státus hatáskörét, melynek megalakulásáról a XVII. század végi események előadásakor már megemlékeztünk. Ez tulajdonképpen az erdélyi római katolikus püspöki egyházmegye autonómiája, melynek értelmében ezen püspöki egyházmegyének egyházi és világi hivei bizonyos egyházi és iskolai ügyeiket egyházi és világi személyekből vegyesen szervezett közegek által maguk intézik.

Az ősi erdélyi egyetemi törekvések is kielégülést nyertek, mert az 1872. évi XIX. t.-c. felállította Kolozsvárott a Ferenc Józsefről elnevezett tudományegyetemet. Az egyetemnek négy kara volt: jog- és államtudományi, orvos-sebészeti, bölcsészet-, nyelv- és történettudományi, valamint matematikai és természettudományi. A karok 1872-ben meg is kezdték működésüket az orvos-sebészeti kivételével, amely a gyógy-

szerészeti tanfolyammal együtt csak 1875-ben nyitotta meg kapuit Erdély tanulni vágyó ifjúsága előtt.

Eredménnyel szolgált a magyarság kulturális ügyeit tovább is az „Erdélyi Múzeumegyesület” és az 1891-ben életre hívott s Kolozsvár székhellyel működött „Erdélyrészi Kárpát Egyesület”.

Kialakult lassan az erdélyi bankhálózat is, de csak mint a pesti bankvilág függvénye s a sajátos erdélyi magyar viszonyokat figyelmen kívül hagyva. A megalakult nemzetiségi bankok magyarellenes működését legkevésbé sem ellensúlyozta.

Mivel a teljes jogegyenlőség semmi gátat nem szabott a közművelődési törekvések és legális pénzügyetek elé, nagyon nagy fejlődésen mentek át a szászok és oláhok kulturális intézményei is s különösen nagy jelentősége volt az oláh bankintézetek működésének. Ezek az intézetek nemzetiségi célok szolgálatában álltak, épügy, mint a nemzetiségi kulturális intézmények. Utóbbiak nem riadtak vissza attól sem, hogy olyan külföldi anyagi forrásokat is igénybe vegyenek, amelynek kétségtelen irredenta célzata közismert volt.

Az Oláhországban nagy lángra lobbant oláh irredentizmus és a hazai oláhság intranzingens politikai állásfoglalása, kulturális megerősödése, a magyarság és a székelység rovására történt gazdasági megerősödése, kényszerítette arra az erdélyi magyarságot, hogy életre hívja nagyrészt Bartha Miklós propagandájára az „Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület”-et. Az egyesület 1884 december 27-én alakult meg s kimondott célja az volt, hogy erősítse a magyarságot a nemzetiségektől veszélyeztetett erdélyi vidékeken.

A magyar kormányzat két malomkő közt morzsolódott fel. Egyrészt állandó küzdelmet folytatott a magyar állameszmével ellentétbe került s ezt nyíltan hangoztató és külföldön magyarellenes propagandát folytató nemzetiségekkel, másrészt állandó ellentétben volt Béccsel s meddő közjogi harcban védte a kiegyezés vívmányait. Pedig sem a nemzetiségek felett nem lehetett győzni Bécs hozzájárulása nélkül, sem a bécsi harcot nem lehetett megnyerni a nemzetiségekkel való kiegyezés nélkül. Így az egymást felváltó kormányok, amelyek a nemzetiségi kérdésben különben sem voltak következetesek, a hazaárulási pörökön, egyes iskolák és nemzetiségi intézmények betiltásán túl mit sem tettek a nemzetiségi veszedelem levezetésére. Súlyos felelősség terheli őket, nem azért, mert nem törték le erélyesen a nemzetiségi aspirációkat, hanem mert semmi komoly intézkedést nem tettek a nemzetiségi vidékeken veszélyeztetett existenciájú, elgyöngült és kisebbségbe került magyarság kulturális, de különösen gazdasági megerősítésére. Az EMKE azt akarta elérni, hogy amit a felelős kormányzat nem csinál meg, azt vegye kézbe a társadalom. Azonban bármily nagy-

igyekező volt is az EMKE működése, nem tudta ellensúlyozni a hasonló célú oláh intézmények által folytatott állandó gazdasági, különösen agrárvonatkozású nemzetiségi előretörést.

Bármily nagy jelentősége volt a vasúthálózat kiépítésének, a közigazgatás egységesítésének és feljavításának, az igazságszolgáltatási szervezet kiszélesítésének, a katolikus státus feltámasztásának, az egyetem felállításának, az ipari, kereskedelmi és pénzügyi élet új alapokra történt fektetésének, az erdélyi magyar közművelődési törekvéseknek és az erdélyi magyarságnak az EMKE megteremtésében jelentkező önvédelmi készségének, Erdély 1918 előtti történetének a jövő szempontjából mégis csak az oláh mozgalmak voltak legfontosabb fejezetei.¹

Az 1866. évi pesti országgyűlésen 14 erdélyi és 24 magyarországi oláh képviselő jelent meg. Az alkotmányos életben való részvételük azonban rövid ideig tartott, mert az erdélyiek nem akarván feladni az erdélyi uniótörvény revideálását, 1869-ben passzivitásba mentek. Ekkor szakadás állt be az oláhok között, mert az erdélyiek a passzivitás, a magyarországiak az aktivitás hívei voltak. Utóbbiak Babes Vince és Mocsonyi Sándor vezetésével visszamaradtak a parlamentben s fenntartás nélkül keresték a megegyezés lehetőségeit.

Az erdélyi oláhság végig kitartott unióellenes álláspontján. 1881-ben a nagyszebeni konferencián, ahol 153 oláh delegátus gyűlt össze, szintén az unió ellen nyilatkoztak és az autonómia követelésének álláspontjára helyezkedtek. Az oláhok nagyszebeni nemzeti komitéja hiába igyekezett Mocsonyiékot leszerelni. Azonban, mikor az oláhországi új nemzeti mozgalmak szellemétől hevített intranszigensek megalapították a „Tribuna” című lapot s azt Slavici János vette a kezébe, a lap hatására egyre kisebb körre szorult Mocsonyi és Babes befolyása a magyarországi oláhságra.

Az erdélyi csoport már 1881-ben elhatározta, hogy a kormány megkerülésével közvetlenül a császárhoz fog memorandummal fordulni. Évekig küzdöttek Mocsonyiék a gondolat ellen, de sikertelenül, mert az időközben Bukarestbe menekült Slavicinek sikerült tervéhez megnyerni az oláhországi liberális pártot is s ezzel a magyarbarát oláhok

¹ Nem volt kihatása a jövőre, de meg kell említenünk, hogy 1877-ben nagy port vert fel az úgynevezett „székely puccs”, a székely légió szervezése az orosz-török háború idejében, amely meg akarta segíteni a törököket. A gondolat felvetője Ugron Gábor volt. Terve szerint a székely szabadcsapat betört volna Moldvába s felrobbantotta volna a Szerethen átvezető egyetlen vasúti hidat, hogy elvágja az oroszok hadtápvonalát s elősegítse az oroszok vereségét. A puccs történetét megírta s a bírósági tárgyalást – amely pertörléssel végződött – ismertette 1920-ban Szádeczky Lajos: *A székely puccs 1877-ben* című könyvében.

most már az oláhországi közvéleménnyel is szembekerültek. Slavici megszerezte tervéhez az oláhországi egyetemi ifjúság támogatását is s ezzel elindult a lavinává hatalmasodó görgeteg rohanása.

1890-ben az oláhországi egyetemi ifjúság öt nyelven kiadott memorandummal fordult a világ jövődjé közvéleményéhez, a világ ifjúságához, hogy megnyerje azt az oláh nemzeti törekvéseknek. A memorandum élénk színekkel és hatalmas fantáziával adta elő a magyarországi oláhság súlyos elnyomatását. A memorandumnak nemcsak külföldön volt nagy sajtóvisszhangja, de alkalmul szolgált a ránk nézve végzetes munkásságú, oláh irredenta célokat szolgáló, „Liga Culturala” bukaresti megalapítására is. A külföldi sajtót az oláhság már a memorandum megjelenése előtt megnyerte magának s így annak nagy sikere lett. Németországban a nagynémet és antiszemita, Ausztriában a klerikális és antiszemita sajtó aknázták ki az alkalmat éles magyarelles kirohanásokra. Természetesen magukévá tették a vádakot a cseh, horvát és délszláv egyetemi hallgatók és azok közvéleménye is. A legnagyobb sikere a memorandumnak mégis a két neolatin államban. Olasz- és Franciaországban volt. Az oláh propaganda ravasz volt. Németországban mint a hazai németiség elnyomóiról beszélt a magyarságról, Franciaországban mint a poroszok hűségese kiszolgálóiról.

A memorandum keltette hangulat hatása alatt a nagyszombati oláh komité 1892-ben nagy hangoskodások közepette megkísérelte Bécsben átadni a memorandumot a császárnak. A császár azonban az alkotmányos királyhoz illően kitért annak átvétele elől. A magyar közvélemény azonban hallatlan felháborodással fogadta ezt a provokatív lépést.

A Bécsbe vitt memorandum vádjaira a magyar közvélemény nem válaszolt, de az oláh ifjúság vádjait a magyar egyetemi hallgatóság egy három nyelvű „Válasz”-ban utasította vissza, illetve szállította le kellő értékére. A Válaszra most már a magyarországi oláh nemzetiségű főiskolai ifjúság „replikázott”. A „Replica” megismételte a hazug vádakot s nyíltan tanúságot tett az irredentizmus mellett. A replikából pör lett és a törvényszék a replika szerzőjét, Popovici C. Aurel négyévi államfogházra ítélte. Popovici azonban a büntetés elől Oláhországba szökött s ott folytatta izgatásait a magyar állam ellen. Hasonlóképpen pörbefogta a kolozsvári ügyészség a memorandum szerzőit és kiadóját is. Ezt a pört a hazai oláhság roppant ügyességgel Európára szóló nemzetiségi üldözéssé dagasztotta fel. Tizennégy vádlottat ítéltek el az ügyben 8 hónaptól 5 évig terjedő államfogházra. Az ítélet valósággal forrongásba hozta az oláhországi közvéleményt. A már szinte forradalmi oláhországi és magyarországi tüntetésekkel szemben a kormány, sőt a külügyi szolgálat sem maradhatott tétlenül. Ezzel az ügy egészen elszélesedett, de a magyar közvélemény figyelmét ekkor is elterelték az épp folyó egyház-

politikai küzdelmek ettől az életébe vágó kérdésről. Pedig nagyon éleslátással ítélte meg a helyzetet *Beksics* Gusztáv; amikor azt írta, hogy „a magyar nemzetiségi politikának, sőt a magyar államnak egyetlen Achilles sarka van, és ez a dákoromán törekvés”.

A memorandum-pör hozta közel egymáshoz az oláh és a tót nemzetiségi mozgalmak vezérét s így indította meg a hazai nemzetiségek magyarellenes koalícióját. A memorandum-pör után bizonyos csönd állott be az oláh mozgalomban. Azonban az oláh komité elnökének, a memorandum-pörben nagy szerepet játszott Ratiunak, a passzivitás apostolának, halála után, 1902-ben elhatározta a hazai oláhság, hogy felhagy a passzivitással. 1903-ban egy pótválasztáson Vlád Aurél mint az oláh nemzetiségi párt egyetlen tagja megjelent már az országgyűlésen. Ezzel az oláhok tevékenysége ismét megélnéült. 1905-ben új program alapján már 8-an kerültek be a parlamentbe, kikhez még a kormánypárt 7 oláh képviselője is járult. 1906-ban már 14 oláh nemzetiségű képviselőt sikerült a komiténak megválasztatni. Természetesen nagy szerepe volt az újjáéledt oláh politikai életben az erdélyi oláh bankoknak is, amelyek rendszeresen vásárolták össze az eladásra kerülő magyar birtokokat. Az oláh kérdés súlypontja, bár az oláh képviselők tevékenysége egyre élénkebb lett, az 1910-es években ismét Oláhországba csúszott át. Emellett azonban a hazai oláhság megtalálta a közvetlen személyes kapcsolatot a monarchia szervezetét megváltoztatni készülő trónörökösrel, Ferenc Fendinánddal s ezzel helyzeti energiáját lényegesen meggyarapította a magyar kormánnyal szemben is. Amint az oláhországi közélet minden megnyilvánulása az irredentizmust szolgálta, éppoly öntudatos volt az Erdélyben és Magyarországon felnőtt újabb oláh nemzedékek célkitűzése is, amely most a hatalmas pártfogó megnyerésével egyre veszélyesebb lett a magyar állameszmére nézve. A külföldön megindult erőteljes sajtóhadjárat is szembehelyezkedett a magyar állameszmével s ha erről a magyar közvélemény, elvakulva a milléneumi ünnepek fényétől és a hazafias sajtó állandó görögtűzétől, nem is akart róla tudomást venni, annál jobban voltak értesülve a hazai oláhok, akiknek érdekében ez a koncentrált, fizetett külföldi rágalom- és propagandahadjárat folyt.

A helyzet annyira súlyos lett, hogy 1914 tavaszán Tisza István gróf kísérletet tett a magyar-oláh megegyezés létrehozására. R. Sirianu, az ismert oláh publicista azt véli, hogy ez a tárgyalás azért következett be, mert az oláhok erkölcsi ereje Európaszerte már annyira duzzadt, hogy a megegyezés keresése elől a magyar kormány nem térhetett ki. Hasonlóan nyilatkozott már akkor Goga Octavián is, akinek oroszlan-része volt abban, hogy a tárgyalások nem jutottak eredményre. Goga, akinek a bukaresti ententekörökkel kitűnő összeköttetései voltak, már

tudta, hogy a világháború küszöbön van s az mindent meghozhat az oláhoknak. Az oláhok tehát kitartottak az autonómia követelése mellett s Tisza több hónapos tárgyalása így meddő maradt. Ekkor már csak hónapok választottak el a világháború kitörésétől.

Meg kell állapítanunk, hogy a magyar kormány egyetlen komolyabb méretű magyar-védelmi akciója, az Apponyi-féle ismert iskolatörvény, semmit sem használt, viszont igen alkalmas támadási anyagot nyújtott a külföldi közvélemény számára s jónéhány újabb ellenséggel terhelte meg a magyarságot, amelynek ekkor számottevő külföldi barátja nem is volt.

A háború kitörésekor az államhatalom a legszigorúbb megtorlást helyezte kilátásba minden esetleges árulással szemben. Az első nehezebb hetek után azonban Tisza István már úgy látta, hogy a kilátásbahelyezett megtorláson kívül önként kezdeményezett kedvezésekre is szükség van, nehogy nemzetiségeink hűsége meginogjon. 1914 szeptember 22-én levélben kereste fel Tisza Metianu János oláh ortodox érseket és felkérte, hogy az oláh főpapság működjék közre a magyar kormányzat és az oláhság között fennálló ellentétek kiegyenlítését célzó munkájában. Tisza ígéretet tett önként a sérelmesnek vélt iskolai törvények módosítására, az oláh nyelv használatának a helyi hatóságok körében való törvényes biztosítására, a demokratikus választójogra, az oláh színek használatának szabályozására és a politikai bűnösöknek adandó amnesztiára. Mivel az erdélyi oláhságnak arra is kellett számítani, hogy a monarchia esetleg győzhet is, a hűség látszatát nem akarta eljátszani és amint később Vajda bevallotta, nem őszintén bár, de lojálisnak mutatta magát. Viszont a belügyminiszter már 1914 őszén engedélyezte a nemzetiségi színek használatát.

Oláhország állandó hintapolitikával figyelte, hogy honnan számíthat nagyobb nyereségre. Ezt Bratianu miniszterelnök Czerninnek, a monarchia bukaresti követének nyíltan meg is mondta. Oláhország leszerelésére a berlini udvar 1914 őszén néhány erdélyi oláh megyét akart felajánlani s azóta komoly tárgyalás folyt Berlin és Bukarest között Erdély autonómiája érdekében, amit Budapesten gáncsoltak el. 1916 augusztus 15-én Oláhország szerződést kötött az entente-hatalmakkal, akik a háborúba való beavatkozás fejében Erdélyt és Bukovinát odaigérték Oláhországnak. Augusztus végén Oláhország meg is rohanta a védekezésre fel nem készült Erdélyt. Szeptember 20-ára a betört oláh sereg elérte a felső-Maros vonalát. De az ellentámadásba ment központi hatalmi seregek a világháború legiskolapéldásabb hadműveleteivel kiverték az oláh sereget Erdélyből. Decemberben már Bukarestet is elfoglalták és a Pruth–Duna-vonalig szorították hátra a teljesen megvert oláh haderőt.

1918 őszén bekövetkezett a központi hatalmak összeomlása s ez megérlelte az oláh irredentizmus vetését. Oláhországnak a zsebében volt az a szerződés, amelyhez időközben Wilson is hozzájárult, amely neki ígérte a háború sikeres befejezése esetére Kelet-Magyarországot, de amelynek hitelességét, mikor azt Jancsó 1918 őszén Bukarestből jelentette, még Tisza sem hitte el! Az Oláhországot megszállva tartó osztrák-magyar és német seregek katasztrófális gyorsasággal ürítették ki az országot a szalonikii front összeomlása és az entente-csapatok gyors balkáni előnyomulása miatt. A megvert és a bukaresti békében kevéssel előbb leszerelt oláh sereg már készült arra, hogy a Kárpáton átkelve elfoglalja Erdélyt, amelyet az elalélt és szervezetlen középosztályú, megoszlott politikai felfogása miatt egy forradalom viharában tehetetlenné lett magyarság nem tud majd megvédelmezni.

1918 október 18-án Vajda Sándor kijelentette a parlamentben, hogy az oláh nemzet nemzeti szervezete nem ismeri el a magyar parlamentnek és a kormánynak azt a jogát, hogy magát az erdélyi oláh nemzet képviselőjének tekintse. Az oláh nemzeti párt végrehajtó bizottságán kívül senkinek nincs joga, hogy az oláhság politikai helyzetére vonatkozó ügyekben bárhol is tárgyaljon.

Október 25-én Jancsó Benedek jelentette a belügyminisztériumnak, hogy biztos értesülése szerint az oláh király elrendelte a hadsereg mozgósítását, hogy Erdélyt megszállja.

November 4-én Aradon, Kolozsváron és Nagyváradon egy-egy oláh nemzeti tanács alakult.

November 9-én az aradi oláh nemzeti tanács felszólította a magyar kormányt, hogy az oláhok által többségben lakott 26 megyében, tehát az entente-tel biztosított vonalig adja át az impériumot a népek önrendelkezése alapján a „Román Nemzeti Tanácsnak”. A kormány Jászi Oszkárt és néhány társát küldte le Aradra, hogy az oláhokkal tárgyaljon. Ezzel a kormány a „Román Nemzeti Tanácsot” magával egyenlő rangú félnek ismerte el. Jászi csak az oláh többségű járások és városok területén volt hajlandó az impériumot átadni, a többi oláhoklakta helyen csak az 1868. évi nemzetiségi törvény végrehajtását helyezte kilátásba. Az oláhok nem fogadják el Jászi ajánlatát s a „Román Nemzeti Tanács” kiáltványban jelentette be a világnak, hogy önálló állami életre akar a kérdéses megyékben berendezkedni.

November 13-án megkezdték az oláh csapatok benyomulásukat Erdélybe, ahol lassan előnyomulva, a magyar pénzen felszerelt és fenntartott oláh nemzetőrsegeket magukba olvasztva, fokozatosan megszállták Erdélyt.

December 1-én a gyulafehérvári oláh nemzetgyűlésen kimondott a magyarországi oláh területeknek Oláhországgal való uniója.

A szászok 1919 január 8-án mondták ki Medgyesen önkéntes csatlakozásukat Oláhországhoz.

Az év végére elérték az oláh csapatok a történeti Erdély határait s bár az önként összeverődött és minden támogatást nélkülöző székelyhadosztály megkísérelte Erdély visszafoglalását, a hinterland vörös forradalma miatt ez a héroszi erőfeszítés is megsemmisült s az oláh impérium bevonulását jelentő oláh hadsereg azóta is változatlanul benn van Erdélyben és Kelet-Magyarországon, amelyet a trianoni békeszerződés a Romániának nevezett Oláhországhoz csatolt.

1918 utolsó napjaiban, amikor az oláh őrszemek elérték a Királyhágó környékét, az ezeréves *történeti Erdély* örök jellemzője, a *magyar Erdély* átadatott egy időre a múltnak. A ma Erdélye mindannak tagadása, ami a múlt volt. De hisszük, hogy a jövő egységbe fogja hidalni ismét a történeti és a jövő Erdélyt s az örök jellemző: Erdély magyar volta ismét érvényesülni fog.

IRODALOM

Itt csak azokat a műveket soroljuk fel, amelyekre előadásunk szövegében kifejezetten hivatkoztunk, vagy amelyek szövegezését itt-ott szó szerinti is előadásunkba illesztettük, nem lehetvén célunk, hisz helyünk sincs hozzá, hogy az erdélyi történelem könyvészetét összeállítsuk. *Kővári* László könyve: *Erdély története* 1859-ben jelent meg Pesten öt kötetben. *Szilágyi* Sándor „*Erdélyország története tekintettel művelődésére*” című kétkötetes műve 1865-ben jelent meg ugyanott. *Jancsó* Benedek posthumus könyve *Gyallay* Domokos gondozásában 1931-ben jelent meg Cluj-Kolozsváron „*Erdély története*” címmel. E mű *Ladihay* Vince álnévvel már 1923-ban kinyomatott, de ez a kiadás soha nem jelent meg s az 1931-es kiadás sok „stiláris módosítást” tett az oláhok érzékenységének elkerülése végett. *Marczali* Henrik könyve „*Erdély története*” 1935-ben jelent meg Budapesten. *Németh* Gyula tanulmánya: *A székelyek eredetének kérdése* a Századok 1935. évi kötetében (129–156. 11.) jelent meg. *Hóman* Bálint a honfoglalásról vallott felfogását a *Hóman–Szekfü-féle Magyar Történet* I. kötetében foglalta legutóbb össze. *Asztalos* Miklós tanulmánya: *A székelyek őstörténete* az Erdélyi Múzeum 1932. évi kötetében jelent meg. Önállóan megjelent az Erdélyi Tudományos Füzetek 45. számaként. Az erdélyi öncélúság kérdése szempontjából alapvető a többször idézett tanulmány: *Deér* József cikke a Magyar Szemle Bethlen-émlékszámban „*A középkori Erdély*”, Magyar Szemle, XXII. kötet. Felfogását úgyszólván maradéktalanul magamévá tettem. *Karácsonyi* János idézett előadása Szent István erdélyi egyházmegyéjéről a *Szent István király élete* c. művében (Budapest, 1904) olvasható. Erdély középkori püspökeinek legteljesebb jegyzékét *Temesváry* János adta ki *Erdély középkori püspökei* című művében Cluj-Kolozsvárott 1922-ben. A székelyek történetét *Szádeczky* Lajos írta meg *A székely nemzet története és alkotmánya* c. Bpest 1927-ben megjelent művében, amelynek azonban az őstörténeti része s bizonyos tekintetben a jogtörténeti része is azóta már elavult. *Hómannak* a *Magyar történetben* elfoglalt álláspontját már a *Pethő* Sándorral együtt írt könyvemben is magamévá tettem. (*A magyar nemzet története*. Bp. 1933. Második kiadás, 1934.). *Hunfalvy* Pál kétkötetes műve: *Az oláhok története* Bp. 1894-ben jelent meg. *Jancsó* Benedek idevágó könyve a következő: *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota*. I–II. köt. Budapest 1896–1899. Moldva korai magyarságára lásd *Radu Rosetti* művét: *Ungurii și episcopiile catolice din Moldova*.

A Hunyadi-birtokokról idézett összeállítás *Gergely* Endre számításai alapján a *Hóman–Szekfü-féle Magyar Történet* III. kötetében látott napvilágot (Bp. 1934). A Hunyadiak és a Danistiek kapcsolatairól *Jancsó* az *A román*

nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota c. műve I. kötetének (Bp. 1896) 246–247. lapjain ír részletesebben. Az Árpádkori magyar külpolitikai koncepciót először *Hóman* világította meg a *Hóman–Szekfü-féle Magyar Történet* II–III. kötetében. *Ugyanő* írt erről részletesebben *Külpolitikai irányok a magyar történelemben* címmel a Budapesti Szemle 1931. 221. köt. 31–56. lapjain, majd három francia nyelvű tanulmányt szentelt ennek a kérdésnek. A nemzeti királyság gondolatának történetére lásd *Szabó Dezső* két könyvét: *A magyar országgyűlések története II. Lajos korában* (Bp. 1909) és *Küzdelmek a nemzeti királyságért 1505–1526* (Bp. 1917.). Az ősi magyar külpolitikai koncepció és a nemzeti királyság gondolata közötti kapcsolatokra s ennek kapcsán a XVII. századi magyar nacionalizmus elvi alapjaira, nemkülönben Erdély ezzel kapcsolatos XVII. századi szerepére először *Asztalos Miklós* mutatott rá II. *Rákóczi Ferenc és kora* (Bp. 1934) c. könyve első fejezetében. Mátyás király és az oláh vajdák jogviszonyára *Jancsótól* idézett oklevélszövegekre *Jancsó* részben előbb idézett műve I. kötetében, részben már elől idézett *Erdély története* c. könyvében hivatkozik. *Szekfü* idézett Mátyásra vonatkozó megállapítása a *Hóman–Szekfü* III. kötetének 350-ik lapján olvasható. Részletesebben foglalkoztam az önálló erdélyi állam kialakulásának eseményi és lélektani körülményeivel. Itt elsősorban egy régebbi tanulmányomban hasznosított forrásanyagra támaszkodtam s idézetem is onnan valók, lásd *Asztalos Miklós: Az erdélyi tudat kialakulása* (Bp. 1925 és a Magyar kisebbség, Lugos c. folyóirat 1926-os évfolyamában). Feltűnhetik annak az olvasónak, aki régebbi erdélyi vonatkozású munkásságomat ismeri, hogy míg tíz évvel ezelőtt az egész erdélyi multat a sui generis, az önálló és öncélú Erdély szemszögéből láttam, ma Erdélyt csak az egyetemes magyar közös mult látószögéből tekintem. Ennek megfelelően bizonyos jelenségek megítélésében álláspontom jelentékenyen megváltozott. Tíz évvel ezelőtt még hittem abban, amikor az erdélyi magyarság multjának kutatásával az erdélyi magyarság jövőjére kerestem utmutatást, hogy az erdélyi magyarság megtalálhatja a maga jövőjét egy újabb önálló Erdélyben. Ma már ezt az álláspontomat feladtam. A magyarság jövőjét Erdélyben is csak a nagy magyar egységen belüli élettel látom megmenthetőnek s beláttam azt is, hogy a mai politikai beállítottságú transzilvanizmust nem lehet egyoldalúság és félremagyarázás nélkül ráhúzni a multa. Meggyőződésem, hogy a historikus örökös igazságkeresésében helyesebb felfogáshoz és igazabb úthoz jutottam ezzel. *Szekfü* idézete a három erdélyi nemzetről és a négy vallásról *Szekfü: A magyar állam életrajza* c. műve 95. lapjáról való, *Lukinich* megállapítását s speyeri szerződés jelentőségéről lásd *Lukinich Imre: Erdély területi változásai a török hódítás korában* (Bp. 1918) című 163. lapján. *Biró Vencel* megállapításait a szerző *Erdély követei a portán* (Cluj-Kolozsvár, 1921) c. művéből vettem. Erdély kulturális viszonyaira lásd *Asztalos Miklós: Az erdélyi állam iskolapolitikája* (Lugos-Lugoj, 1929) c. tanulmányt. *Eckhart Ferenc* tanulmánya: *Erdély alkotmánya* a Magyar Szemle 1934 októberi számában jelent meg. A magyar protestantizmus politikai állásfoglalására lásd *Asztalos Miklós: Die öffentliche Moral in der Frühzeit des ungarischen Altprotestantismus*. (VII-e Congrès International des Sciences Historiques. Résumé des Communications Présentées au Congrès Varsoviae 1933. I. köt. 252. laptól). Báthori középeurópai jelentőségére az Erdélyi Helikon 1933. évfolyamában mutattam rá: *Asztalos Miklós: Báthori István és Középeurópa*. Bethlen Gábor portréjának megrajzolásánál elsősorban *Szekfü Gyula* könyvére támaszkodtam: *Bethlen Gábor*. Bp. 1929. Az erdélyi románok

iskoláztatására lásd már idézett tanulmányomat az erdélyi állam iskolapolitikájáról, nemkülönben Jancsó Benedek idézett könyvét: *A román nemzetiségi törekvések története*. I. köt. 523. lap és Márki Sándor: *A magyar mint államnyelv. 1604–1711*. 29-ik lap. A XVII. század történetének előadásánál gyakran mereven ragaszkodtam ahhoz a szövegezéshez, amelyet először a Pethő Sándorral írt, már idézett művemben közöltem. Az erdélyi oláhok különböző korabeli számára lásd Jancsó-nak a szövegben idézett helyén kívül Jakabffy Elemér cikkét: *Erdély népesedési statisztikájának története*, amely a Jakabffy által kiadott *Erdély statisztikája* című műben (Lugos, 1923) jelent meg. Az Erdély és Magyarország közti unió-kérdés történetét és a partium-viszályt lásd Asztalos Miklós: *Kossuth Lajos kora és az erdélyi kérdés* c. (Bp. 1928) könyvben. Az ortodox oláhság XVIII. századi nyugtalanságára és az orosz-oláh együttműködés első nyomaira lásd S. Dragomir: *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal; în secolul XVIII*. Vol. I–II. (Sibiu-Szeben. 1920–1930). A nyelvkérdés történetét Szekfü írta meg: *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790–1848*. (Bp. 1926.) A nacionalizmus és a nemzeti eszme fejlődéstörténetét, filozófiai alapjait, tartalmát Asztalos Miklós könyve boncolja: *A korszerű nemzeti eszme*. (Bp. 1933), a nemzeti gondolat előtérbejuttatására nézve odautalom az olvasót. A magyar- és erdélyországi nemzetiségi kérdés történetének eddig egyetlen összefoglaló kézikönyve Asztalos Miklós: *A nemzetiségek története Magyarországon letelepülésüktől napjainkig* (Bp. 1934). Az oláh kérdés legutóbbi két évszázadára nézve kitűnően használható összefoglalás Jancsó Benedek könyve: *Erdély és a nagyromán aspirációk*. (Bp. 1918). A legutóbbi évszázaddal ugyancsak Jancsó foglalkozott behatóbban: *A román irredentista mozgalmak története* (Bp. 1920) c. könyvében. Wesselényitől vett idézeteimet s a negyvenes évek nemzetiségi politikájának taglatát lásd Asztalos Miklós: *Wesselényi Miklós az első nemzetiségi politikus* (Pécs, 1927) c. könyvben. (Mivel természetesen első sorban a saját eddigi részletdolgozataim eredményeit hasznosítottam, kénytelen voltam ebben az irodalmi útmutatóban saját könyveimre, tanulmányaimra többször hivatkozni.)

Főleg ezekre a művekre támaszkodtunk előadásunkban.

A részletes bibliográfia adásától felment az a körülmény is, hogy a részletkérdések irodalmát e könyv különböző tanulmányai után úgy is megtalálja az olvasó, nem különben az, hogy az itt felsorolt művekben a részletek könyvszete úgy is megtalálható.